

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури
(назва)

**ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї, ЯК СОЦІАЛЬНА
ПРОБЛЕМА**

Кваліфікаційна робота здобувача

освітнього ступеня «магістратура» _____
(бакалавр, магістр)

спеціальності 231 Соціальна робота _____
(шифр і назва спеціальності (спеціалізація, предметної спеціальності))

освітньої програми Соціальна робота. Соціальна педагогіка _____
(назва освітньої програми)

Храмченко Оксана Олександрівна _____
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник кандидат педагогічних наук, _____

доцент Фурдуй Світлана Борисівна _____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент доктор педагогічних наук, _____

професор Рашидов С.Ф. _____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засідання кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та фізичної культури
(назва випускової кафедри)

Протокол № 5 від «09» січня 2020р.

Завідувач кафедри

(підпис) доц. Фурдуй С.Б.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК

«21» січня 2020р.

Оцінка 93
(за стобальною шкалою)

відмінно
(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис) проф. Бриндіков Ю.Л.
(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА	10
1.1. Характеристика поняття «насильство», види та їх наслідки	10
1.2. Нормативно-правова база соціального захисту людей, які постраждали від насильства	20
1.3. Зарубіжний досвід соціального захисту людей, які постраждали від насильства	26
Висновки до 1 розділу	32
РОЗДІЛ II СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА.....	33
2.1. Технологія роботи соціального працівника з людьми, які постраждали від насильства	33
2.2. Система соціальної профілактики людей, які зазнали насильства у сім'ї.....	42
2.3. Соціальна реабілітація людей, які зазнали насильства у сім'ї.....	56
Висновки до 2 розділу	60
РОЗДІЛ III ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА	62
3.1. Структура авторської програми «Ми проти насильства» соціального захисту дітей, які постраждали від насильства	62
3.2. Аналіз ефективності впровадження програми соціального захисту дітей, які постраждали від насильства.....	68
Висновки до 3 розділу	85
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Насильство - невід'ємна частина буття протягом всього розвитку людської спільноти. І сьогодні різні форми його прояву можна зустріти в усіх куточках світу. Щорічно від насильства на планеті гине понад півмільйона людей, і ще більше число отримує тілесні ушкодження без летального результату в результаті колективних та міжособистісних конфліктів. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я насильство є однією з основних причин смертності в усьому світі людей у віці від 15 до 44 років.

Отримати точну оцінку збитку, який завдає насильство, досить важко, але все ж очевидно, що втрати для економіки країни, що виражаються у втрачених робочих днях, в оплаті праці правоохоронних органів і в нездійснених капіталовкладень досить відчутні. Ще більш складно виміряти горе / страждання людей, які стали жертвами насильства. Серед різних форм прояву міжособистісного насильства особлива роль належить насильству між близькими.

Проблема домашнього насильства (*domestic violence*) - глобальна. Члени сім'ї стають жертвами агресивних дій значно частіше, ніж сторонні люди. Це відноситься як до дрібних ексцесів, пов'язаних з незначним заподіянням шкоди здоров'ю, так і до більш серйозних злочинів, включаючи вбивства. Спрямованість значної частки агресії проти близьких відзначається практично у всіх країнах, що дає підставу говорити про універсальність та широку розповсюдженість цього явища.

Питання насильницької поведінки мають особливе місце у науковому пошуку таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: О. Бандурка, В. Голіна, О. Гумін, А. Долгова, О. Джу́жа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Кудрявцев, П. Михайленко, Г. Міньковський та багато інших. Вагомий внесок у розробку проблеми насильства в сім'ї та його запобіганню здійснили А. Блага, В. Брижик, А. Волощук, В. Галу́нко, Б. Головін, Т. Журавель,

О. Кочемировська, Л. Крижна, К. Левченко, Ю. Лисюк, О. Мартиненко, Ю. Приколотіна, Г. Христова, Х. Ярмакі, М. Ясеновська та інші.

Безперервні акти насильства привертають все більше уваги дослідників в усьому світі до виявлення причин, характеру і можливих наслідків різних форм його прояву. Фізичне, сексуальне, психічне насильство над дітьми, насильство між подружжям та між братами / сестрами, жорстоке й зневажливе ставлення до літніх членів сім'ї - настільки складні і багатовимірні явища розглядаються сучасною наукою не тільки як соціальні умови, що визначають міжособистісні характеристики взаємодії індивіда.

Під впливом демократичних перетворень, що відображають діяльність суспільства та окремих груп зі зміни соціальних умов, міжособистісні насильницькі дії в сім'ї конструюються в нову категорію, що підлягає соціальній криміналізації. Таке маркування внутрішньосімейної жорстокості як злочину зобов'язує держави протидіяти всім формам його прояви і вживати заходів щодо усунення його наслідків.

В Україні проблема насильства в сім'ї набула особливої значущості в останні двадцять років, для якої характерні радикальні соціально-політичні та економічні перетворення. Повна зміна вектора ідейно-спонукальних чинників – вірувань, цінностей, мотивацій, надій, відносин – зумовило зміни в сприйнятті моделей конфліктної поведінки в сім'ї. В результаті, незважаючи на різний характер і складність інтерпретації феномена домашнього насильства, чітко простежується загальна тенденція зростання всебічного засудження будь-якого його прояву.

Сприйняття насильства в сім'ї з точки зору закономірного явища суспільного розвитку пов'язане з певним ризиком надмірного спрощення і універсалізації цього феномена. Домашнє насильство не є явищем однаково притаманним кожній родині і санкціоноване кожної культурою, тому слід визнати існування великої кількості соціальних контекстів, його визначають.

Науковий пошук відповідей на питання, яким чином виникла / виникає соціальна проблема насильства в сім'ї, і яку роль вона відіграє в процесах

соціальних змін в Україні, дозволить управляти наслідками прояву внутрішньородинної жорстокості, тобто прогнозувати її вплив на суспільний розвиток. Значимість такого підходу підтверджується і тим, що за допомогою осмислення насильства в сім'ї через соціальну проблему ми отримуємо, в кінцевому рахунку, можливість побачити українське суспільство не як статичну систему, а як процес з постійно мінливих потоків соціальних характеристик. Саме тому дослідження насильства в сім'ї є *актуальним*.

Об'єкт дослідження – діти, які зазнали насильства в сім'ї.

Предмет дослідження – попередження насилля в сім'ї, соціально-педагогічна профілактика дітей 7-9 класів.

Мета дослідження – на основі соціологічного аналізу особливостей процесу соціальної проблематизації насильницької практики вирішення сімейних конфліктів запропонувати заходи щодо формування стратегії протидії насильству в сім'ї в сучасній Україні.

Гіпотеза дослідження: ефективність соціально-правового захисту дітей – жертв насильства в сім'ї підвищиться за умови своєчасного виявлення дітей, які постраждали від насильства, можлива за допомогою розробленої соціальної програми вияву дітей, які стали жертвами жорстокого поводження в родині.

Об'єкт та предмет дослідження визначають *завдання*, які необхідно розв'язати:

1. Вивчити теоретичні основи осмислення насильства в сім'ї як соціальна проблема, зокрема:
  - з'ясувати характеристику поняття «насильство», види та їх наслідки;
  - проаналізувати нормативно-правову базу соціального захисту людей які постраждали від насильства;
  - дослідити зарубіжний досвід соціального захисту людей які постраждали від насильства.
2. Дослідити складові процесу попередження соціального захисту людей, які постраждали від насильства. Для цього нам потрібно:

- визначити технологію роботи соціального працівника з людьми які постраждали від насильства;
  - проаналізувати систему соціальної профілактики людей, які зазнали насильства у сім'ї;
  - дослідити соціальну профілактику дітей, які зазнали насильства у сім'ї.
3. Провести емпіричне дослідження ефективних методів, щодо запобігання попередження насильства в сім'ї, зокрема:
- розробити програму «Ми проти насильства» соціального захисту дітей, які постраждали від насильства в сім'ї;
  - проаналізувати ефективність впровадження авторської програми «Ми проти насильства» соціального захисту дітей, які постраждали від насильства в сім'ї.

Для вирішення основних завдань дослідження використані наукові теоретичні *методи* (аналіз літератури, систематизація інформації) та методи практичного дослідження (анкетування, опитування, лекції, групові дискусії, ігри, вправи, тренінг, практичні завдання).

Теоретичне дослідження. Особливу значущість для вивчення проблеми домашнього насильства представляють роботи М.Джонсон, Д. Бернард, присвячені дослідженню проблеми рівності в шлюбі і критиці функціоналізму за нездатність задовільним чином проаналізувати нерівне становище жінок в приватній і публічній сферах. Теорія соціального конструктивізму (Д. Лорбер, С. Фаррелл) критично підходить до традиційної теорії тендерної соціалізації, розробленої в рамках статево-рольового підходу Т. Парсонса, Р. Бейлза, М. Комаровського, в аспекті пасивної сутності особистості і відкриває можливості для реконструювання існуючих відносин нерівності в приватній сфері і деструктивній внутрішньосімейній соціалізації.

При аналізі практик домашнього насильства над жінками методологічну основу складають роботи зарубіжних класиків соціологічної науки (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман, І. Гофман, Г. Гарфінкель). Д. Левінсон в теорії

співвідносних ресурсів виявляє кореляцію в збільшенні проявів насильства над жінкою в сім'ї, якщо її матеріальні ресурси або соціальний статус наближені або перевершують ресурси чоловіка (партнера). Згідно крос-культурному дослідженню (М. Шварц, Б. Скотт), основними причинами домашнього насильства виступають гендерно-стереотипна соціалізація і статева нерівність, що включають в себе консервативні культурні норми, конфліктогенну ситуацію в суспільстві, а також конфлікти в родині батьків.

Базою практичного дослідження є спеціалізована загальноосвітня школа №1 з поглибленням вивчення англійської мови м.Ізмаїл. В дослідженні взяло участь 40 матерів і 40 школярів 7-9 класів, з них 18 хлопчиків і 22 дівчинки.

Теоретичне значення даного дослідження полягає у систематизації інформації щодо проблеми, розкриття її актуальності.

Практичне значення полягає в наступному: в роботі розроблена програма «Ми проти насильства» соціального захисту людей, які постраждали від насильства. До цієї програми входить комплекс заходів, які спрямовані на профілактиці попередження насильства в сім'ї.

Публікації:

Основні результати та положення наукового дослідження викладено у наукових статтях та у доповідях на наукових конференціях:

-Стаття «Сучасна проблема насильства над жінками в сім'ї» була надрукована до IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «СУЧАСНИЙ РУХ НАУКИ» (6-7.12.2018, м.Дніпро) / Редакція Міжнародного електронного науково-практичного журналу «WayScience» - Дніпро, 2018. – 1602 с., С. 1424-1428.

-Стаття «Форми і методи соціальної роботи з дітьми які постраждали від насильства» надрукована до всеукраїнської науково-практичної конференції «Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір»(10.04.2019, м.Ізмаїл)/ Збірник наукових праць за

матеріалами науково - практичної конференції. – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. – 64 с., С. 49-51.

Структура роботи. Робота, обсягом – 125 сторінок, складається зі вступу, основної частини, висновку, додатку, списку використаних джерел.

У вступі розкрито актуальність, мета, об'єкт, предмет, завдання та база дослідження.

Основна частина складається з трьох розділів. Кожен розділ складається з підрозділів, які відповідають поставленим завданням.

Перший розділ має теоретичний характер. У ньому: визначено поняття насильство, подані види та їх наслідки; досліджено нормативно-правову базу та зарубіжний досвід соціального захисту людей, які постраждали від насильства в сім'ї.

Другий розділ має методичне спрямування. В ньому описаний технологію роботи соціального працівника з людьми, які постраждали від насильства в сім'ї; розроблена система соціальної профілактики та соціально реабілітації людей, які зазнали насильство в сім'ї.

Третій розділ має практичний характер. Він містить опис основних етапів емпіричного дослідження ефективних методів, розроблену програму «Ми проти насильства», опис інструментарію дослідження, результати опитування, дослідження традиційних та інноваційних методів співпраць, аналіз результатів впровадження методів.

Наприкінці зроблено загальні висновки по роботі.

Список використаної літератури містить 40 позицій.

Додатки містить методики досліджень.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

1.1. Характеристика поняття «насильство», види та їх наслідки

Виникнення проблеми насильства в сім'ї стало наслідком нестабільної соціально-моральної обстановки. У зв'язку з цим зберігається необхідність у виявленні соціально-психологічних факторів, що обумовлюють формування системи соціальних відносин.

Для позначення жорстокого поведіння в сімейно-побутовій сфері використовуються терміни домашнє насильство, побутове насильство, сімейне насильство, гендерне насильство (*Бондарчук, 2001*).

Складність полягає і в тому, що зачіпаються питання приватної життя. В українській культурі все, що відбувається в родині, традиційно не виноситься на загальний огляд і обговорення. Приховати факт насильства намагаються не тільки жінки, а й чоловіки. Під час обговорення насильства над жінкою зазвичай мова йде про фізичне насильство, а над чоловіком - про психологічне.

У вітчизняній соціології приділяється мало уваги змінам внутрішньосімейних стосунків, викликаним трансформацією соціокультурного середовища. На сьогоднішній день можна говорити про недостатню вивченість як причин виникнення насильства в сімейних відносинах, так і соціальних наслідків цього явища для життєдіяльності суспільства.

Розробка і впровадження інноваційних форм соціального захисту осіб, які стали або потенційно є жертвами насильства, продовжує залишатися важко вирішуваним питанням в теорії і практиці соціального захисту людей (*Грабська, 2015*).

З метою теоретичного осмислення і формування понятійно-категоріального апарату необхідно проаналізувати основні положення соціологічних концепцій, які відображають специфіку, а також природу насильства у сімейних відносинах.

У сучасній соціології виділяють три джерела виникнення внутрішньосімейного насильства:

- індивідуальні психологічні характеристики суб'єктів насильства;
- клімат внутрішньосімейного середовища (сама динаміка сімейного життя впливає на ймовірність виникнення форм внутрішньосімейного насильства);
- суспільно-культурний рівень соціуму (*Жижек, 2010*).

Внутрішньосімейне насильство визначається як поведінка, що здійснюється з усвідомленим або неусвідомленим (наприклад, в стані алкогольного сп'яніння) наміром з боку агресора завдати шкоди члену сім'ї. Якщо в цілому насильство можна визначити як дію, що заподіює фізичні страждання або шкоду іншій особі, то в домашньому насильстві чітко позначені джерело і точка прикладання цієї дії - сім'я.

Тобто в ролі носія зла і його жертви виступають найближчі люди: подружжя, діти. Одні дослідники визначають домашнє насильство як емоційну або фізичну образу чи загрозу фізичної образи всередині сім'ї, інші - як фізичну та сексуальну образу на тлі потужного психологічного тиску. Домашнє насильство розглядається в дослідженні як система поведінки однієї людини для збереження влади і контролю над іншою людиною.

Факторами, що визначають розвиток насильства в сім'ї, є:

- соціокультурна обумовленість насильства стереотипом сімейного виховання, прийнятим в даній групі населення;
- обумовленість такими соціальними факторами, як соціально-економічна ситуація, низький рівень доходів, безробіття, зростання числа сімейно-побутових конфліктів, що ведуть до сімейного неблагополуччя, при якому батьки зганяють на дітях злобу, пов'язану з неможливістю повноцінно виконувати свою роль в сім'ї (*Ліщинська, 2010*).

Зміна соціального середовища, трансформація ціннісних орієнтацій, моральних норм, проведення інформаційної політики держави дають підставу

говорити про соціальну значущість даної проблеми і серйозні наслідки її для суспільства, яке ігнорує факт високого ступеня поширеності насильства в сучасній сім'ї (Мінакова, 2005).

Форми та мотивації насильства стають все більш різноманітними, оскільки ставлення до нього включає в себе як пасивне неприйняття, витіснення, сублімацію, так і активний опір - боротьбу ідей та конфлікти, які лише реалізують ментально-психологічну агресивність як передумову насильства (Ліщинська, 2010).

В існуючій літературі переважають підходи, що пояснюють сутність насильства і агресії або на рівні індивідуальних характеристик кривдників і жертв, або впливом чинників найближчого сімейного оточення, мікросередовища. Це дозволяє досить повно досліджувати особистісні характеристики учасників ситуації внутрішньосімейного насильства, вплив зовнішніх установок, стереотипів щодо насильства і його прийнятності в «ближньому колі» спілкування сімейної групи, але не пояснює соціальні витоки, умови і передумови зазначеного феномена. Для аналізу насильства в сім'ї як соціального, а не тільки індивідуально-психологічного або антрополого-культурного явища, необхідний вихід на макросоціологічний рівень аналізу проблеми.

Коріння насильства в сім'ї йдуть в товщу ідей і цінностей сучасної цивілізації, що включає компоненти насильства в систему екологічних, економічних, політичних, міжетнічних, міждержавних відносин. Насильство в суспільстві і в сім'ї взаємообумовлюють, живлять і підсилюють один одного, хоча ця взаємодія не є автоматичною: сім'я як особлива соціальна спільність має сили зчеплення, стабільності, здатні протистояти насильству.

Тому насильство в сім'ї має досліджуватися в системі взаємодії внутрішньосімейних і позасімейних передумов, умов і факторів. При соціологічному дослідженні насильства в сім'ї слід виходити з його тлумачення як особливої (владно-силової) соціальної дії, що заподіює шкоду (збитки)

людині як члену сім'ї і торкається його прав і свобод як особистості (Жижек, 2010).

У структурному відношенні соціологічна модель насильства в сім'ї включає три підсистеми:

- 1) соціальні передумови і умови;
- 2) середовищні фактори;
- 3) владно-силова соціальна дію, яке включає суб'єкта насильства (кривдника); його об'єкта (жертву); мотив, мету, насильницькі дії, їх результат.

Соціальна сутність сімейного насильства в тому, що:

а) воно є суспільно небезпечним діянням, що продукує людську деструктивність;

б) жертва знаходиться в певній залежності від кривдника, що породжує латентність (прихованість) цієї небезпеки від суспільства;

в) в цьому виді насильства зазвичай переплітаються як його форми (фізичне, емоційно-психологічний, сексуальне, економічне), так і його учасники, так що жертва і насильник можуть мінятися місцями;

г) в результаті насильство в сім'ї утворює цикли або кола, постійно відтворюються і передаються «у спадок» від одного покоління до іншого (Колісніченко, 2014).

Соціально-психологічною якістю суб'єкта насильства є схильність до агресії, тобто демонстрації силової переваги і готовності застосовувати силу по відношенню до потенційної жертви. Автор поділяє позицію тих дослідників, які вважають, що, хоча в основі агресивних дій іноді можуть лежати біологічні (генетичні) витоки, в цілому агресивність - продукт соціального середовища і недоліків виховання. Агресії люди навчаються в процесі соціальної взаємодії, і зокрема, в сім'ї. Істотну роль при цьому відіграють і соціокультурні чинники: діяльність ЗМІ, вплив громадської думки, історичних традицій.

Об'єкт (жертва) насильства характеризується залежністю від суб'єкта і віктимна, тобто готовністю терпіти насильство, що виступає провокуючим фактором, що підштовхує суб'єкта до нового насильства. В результаті

насильник і жертва утворюють якусь взаємозалежність; у жертви з часом формується схильність до насильства. Завдання суспільства в такій ситуації в тому, щоб розірвати це порочне коло, допомогти як жертві, так і гвалтівнику позбутися агресивності і віктимності і - ширше - затвердити принцип ненасильства як норму соціального мислення і дії, гуманізувати суспільні відносини (Бондарчук, 2001).

Численні підходи в дослідженні людської агресії можна розділити на дві великі групи: ті, що представляють людську агресію як прояв видової поведінки і ті, що розглядають агресію з урахуванням конкретних індивідуальних особливостей і ситуації. Культурологічні та антропологічні дослідження дають вкрай суперечливі відомості про агресивну суть окремої людини і людського суспільства в цілому.

Автор Холл З. вважає агресивність складовою частиною цілісної характеристики суспільства, а не окремою рисою поведінки ізольованого індивіда. Він вивчив первісні культури і виділив три типи:

1. Життєстверджуючі спільноти, в яких ворожість, насильство, жорстокість зустрічаються в мінімальних проявах, а дітей виховують в дусі дружелюбності, тілесні покарання відсутні;

2. Агресивні спільноти, що не мають деструктивний характер, їх відрізняє наявність індивідуалізму, суперництва, ієрархічності, чоловічої агресивності;

3. Деструктивні спільноти, які виділяються своєю агресивністю, жорстокістю, руйнівними нахилами (Холл, 2012).

Однак необхідно зауважити, що агресивність все ж таки є характеристикою індивіда, а умови того чи іншого суспільства лише сприяють або, навпаки, перешкоджають її актуалізації та розвитку. Спочатку агресивність, як властивість, що включає в себе дратівливість, нервозність, озлобленість, закладена в людині на рівні генофонду. Тільки вже в наступному агресивність дорослої людини є результатом інтегрування вроджених

особистісних особливостей з якостями, набутими в процесі життєдіяльності (Римашевская, 2015).

З агресивною поведінкою корелюють такі негативні якості особистості, як: підвищений рівень тривожності, завищена самооцінка, злостивість, егоцентризм, відчуженість, нездатність до емоційного співчуття, дефекти соціальної ідентифікації.

Форми поведінки насильника можуть значно відрізнятись в залежності від умов, в яких він знаходиться. У зв'язку з цим складно сказати, які конкретно дії або комбінація дій мають ознаки психологічного насильства. Психологічне насильство також є одним з найбільш поширених видів насильства і може бути присутнім як самостійно, так і разом з іншим видом насильства в сім'ї.

У дослідженні ВОЗ про домашнє насильство, проведеному в ряді країн, було встановлено, що від 20 до 75% жінок стали жертвами одного або більше актів насильства емоційного характеру. До негативних наслідків психологічного насильства можна віднести депресивні стани, страх перед насильником, почуття тривоги, суїцидальні думки жертви, фізичне нездужання, загострення хронічних захворювання. Психологи відзначають, що жертви насильства переживають агресію з боку близьких родичів набагато сильніше, ніж з боку сторонніх осіб (Шахрай, 2006).

Сексуальне (статеве) насильство - це примус до статевого акту або іншим сексуальних дій за допомогою застосування погроз, сили і придушення волі жертви.

Сексуальне насильство має підвищену латентність, в тому числі і тому, що інтимна сфера традиційно не є об'єктом обговорення в нашій країні. Найчастіше воно використовується поряд з іншими видами насильства. У суспільстві переважає думка, що згвалтування в шлюбі не є злочином. Проблема полягає в існуючих гендерних стереотипах: в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, шлюб найчастіше розцінюється як наділення чоловіків безумовним правом на сексуальні відносини з жінкою і на застосування сили в разі її небажання вступити в сексуальний контакт.

Відповідно до проведеного у 2015 р. в Україні дослідження, більшість (60%) чоловіків і половина (50%) жінок вважають, що зґвалтування в шлюбі в принципі неможливо. Разом з тим дані цього ж дослідження показують, що 18% всіх опитаних жінок постраждали від сексуального насильства з боку чоловіка (був вимушений секс, і / або зґвалтування, і / або секс після побоїв)(*Римашевская, 2015*).

Економічне насильство може полягати у відмові від грошей членам сім'ї, в строгому контролі над витратами членів сім'ї, приховуванні власних доходів, витраті насильником сімейних грошей тільки на власні потреби, самотійному прийнятті більшості фінансових рішень тощо.

Причинами економічної залежності подружжя може бути народження дитини і догляд за нею, криза і безробіття, дискримінація на ринку праці і т.п. Однак жертвою насильства може стати і працююча дружина, яка не має можливості витратити зароблені гроші на свій розсуд і на власні потреби. Найчастіше домашнє насильство складається з повторюваних інцидентів різних видів насильства (фізичного, психологічного, сексуального та економічного), рідше з одного виду.

Інша важлива особливість домашнього насильства, що відрізняє його від інших видів насильства, полягає в тому, що кривдник і жертва пов'язані родинними чи іншими близькими стосунками. Домашнє насильство може виходити від чоловіка, партнера, колишнього чоловіка, батьків, дітей, інших родичів, нареченого і т.д. Це посилює психологічну травму, отриману жертвою насильства (*Руднєва, 2005*).

До жертв домашнього насильства можна віднести наступні категорії:

- дружина (чоловік);
- співмешканка (співмешканець);
- діти (в тому числі всиновлених);
- батьки (в тому числі всиновлених);
- онуки, бабусі, дідусі;

- дядьки (тітки), племінники (племінниці);
- інші родичі, непрацездатні утриманці, які здійснюють спільне господарство або які проживають разом з ним (Уварова, 2014).

Найчастіше домашнє насильство зазнають жінки (57%) і діти (36%). У зв'язку з чим цим двом категоріям ми приділимо більше уваги. Ситуація домашнього насильства може статися в сім'ї з будь-яким соціальним статусом, з різними етнічними і релігійними корінням, з різним рівнем освіти.

Масштаб насильства в сім'ї в сільській місцевості часто буває незрівнянно більше, оскільки насильство тут розглядається як невід'ємна частина сімейно-шлюбних відносин. Крім того, правоохоронні, соціальні та медичні можливості в сільських місцевостях значно обмежені і ймовірність того, що кривдник не понесе законного покарання, значно вище, ніж в місті.

У перші три місяці 2018 року кількість звернень щодо насильства у родині підскочила на 7,2% порівняно з аналогічним періодом минулого року. У Мінсоцполітики вважають, що такі зміни можуть бути пов'язані з ухваленням Закону України "Про запобігання та протидію домашньому насильству".

Слід зауважити, що майже 90 % від усіх звернень щодо домашнього насильства надходять від жінок.

За кількістю звернень першою стала Дніпропетровська область (11 212 випадків за 2017 рік), за нею розташовується Київ (9 499), а замикає трійку Вінницька область (7 818). Найменшу кількість звернень зафіксували на Полтавщині (1 486).

Наведені дані дозволяють зробити висновок про щорічне значне зростання числа злочинів, скоєних по відношенню до жінок в сім'ї, в тому числі щодо дружин.

При аналізі статистики слід враховувати дві важливі обставини: по-перше, наведена вище статистика пропонує інформацію про злочини, вчинені в сім'ї з боку члена сім'ї, при цьому відсутні будь-які дані про вчинення таких дій з боку знайомого або співмешканця, при тому що технічно така можливість є;

по-друге, статистика представляє інформацію у справах з уже винесеними обвинувальними вироками, і в ситуації з відмовними постановами про порушення кримінальної справи, так само як і в разі закриття кримінальної справи або примирення сторін у справах приватного обвинувачення, ці дані в статистику не потрапляють (Некрасова, 2011).

Тобто злочинів в сфері сімейних відносин здійснюється в кілька разів більше. Більш того, в Україні, на відміну від інших країн, на жаль, відсутня культура звернення до правоохоронних органів в ситуації домашнього насильства. Жінка звертається тільки тоді, коли її життю загрожує серйозна небезпека. І навіть у цій ситуації, як тільки, на думку жінки, загроза «минула», вони просять співробітників органів внутрішніх справ «повернути заяву». Лише 3% випадків домашнього насильства доходять до суду і відображаються в статистиці.

Види насильства над дітьми в сім'ї збігаються з видами насильства над жінками, тобто це також фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. Крім перерахованих, можна виділити такий вид насильства, як зневага дитиною. Даний вид насильства полягає в невиконанні батьком своїх функцій (відсутність турботи).

Фізичне насильство по відношенню до дитини проявляється по-різному: від побоїв до заподіяння їй тяжких каліцтв і вбивства. Найбільш поширені ушкодження при фізичному насильстві - це удари і садна, потім переломи кісток і травми голови. Фізичне насильство може відбуватися в сім'ях з різним соціальним статусом, проте найчастіше подібні випадки виявляються:

- в неповних або малозабезпечених сім'ях;
- в сім'ях, в яких один або обидва батьки не є біологічними;
- в сім'ях, в яких обоє батьків є безробітними;
- в сім'ях, в яких один або обоє батьків є алкоголіками або наркоманами;
- в сім'ях, в яких один або обоє батьків або інші члени сім'ї мають кримінальне минуле;

- в сім'ях з низьким рівнем освіти і культури всередині сім'ї;
- при наявності у дитини психічних, розумових або фізичних відхилень тощо (*Мертус, 2015*).

Імовірність жорстокого поводження з дитиною підвищується, як правило, при наявності сукупності факторів. До таких факторів можна віднести насильство, пережите в дитинстві їх батьками; скрутну життєву ситуацію, в яку потрапила сім'я; фінансові труднощі сім'ї; соціально-економічні кризи в країні; наявність факторів ризику у дитини і т.д.

Можливість використання насильства до дитини збільшується в разі її агресивної поведінки, важкого характеру, проблем зі здоров'ям, що не дозволяють їй самостійно обслуговувати себе.

Фізичне насильство над дітьми може спричинити за собою такі наслідки для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, як боязнь батьків або дорослих, агресивність, замкнутість, відсутність дружніх відносин з однолітками, низька успішність у школі, пасивність, втечі з дому, жорстокість до тварин; у підлітків - бродяжництво, вживання алкоголю і наркотиків, депресія, суїцидальні спроби.

Більше 75% деспотів щодо дітей є їх батьками, в 11% випадків в якості домашніх тиранів виступають ті чи інші родичі, а в 4% - люди, які не мають родинних зв'язків з жертвою (наприклад, няні і опікуни). На поширення жорстокого ставлення до дітей впливає відсутність елементарних знань у батьків про правильне виховання дітей, про можливі способи і види їх покарання (*Ліщинська, 2010*).

Незнання законодавчих норм, які охороняють права дитини, що регламентують відповідальність за застосування насильства по відношенню до дітей, низька правова культура населення також є факторами вчинення злочинів стосовно них. Складність полягає і в тому, що діти найчастіше не розуміють, що в їх відношенні відбуваються протиправні дії і насильник може бути покараний, не допускають думки про те, що можна поскаржитися на батьків і попросити допомоги.

У зв'язку з цим до громадськості та судових органів доходять тільки ті випадки, в яких дитина отримала множинні серйозні травми або травми, пов'язані з ризиком для її життя. Вищесказане стосується фізичного насильства. Випадки психологічного насильства над дітьми до суду зазвичай не доходять.

Психологічне (емоційне) насильство - це епізодична або регулярна образа, приниження дитини, висловлювання на її адресу погроз, демонстрація негативного ставлення або відкидання, яке призводить до емоційного чи поведінкового порушення розвитку дитини. Психологічним насильством може бути і «разова» травма, яка веде до порушення психічних процесів.

У дітей, які пережили насильство в сім'ї, спостерігається комплекс наслідків у вигляді відставання в психічному і фізичному розвитку, зниження інтелектуальних здібностей, замкнутості, підвищеної довірливості або, навпаки, підвищеного страху перед незнайомими людьми, труднощів у спілкуванні з однолітками, поганої успішності в навчанні, низької самооцінки і підвищеної тривожності (*Руднева, 2005*).

Отже, проблеми насильства в сім'ї стало наслідком соціально-моральної обстановки в сім'ї. Насильство в сім'ї обумовлена тим, що це явище впливає на приватне і публічне життя людей, є реальною перешкодою для реалізації рівноправності, соціального розвитку суспільства.

1.2. Нормативно-правова база соціального захисту людей, які постраждали від насильства

У сучасну епоху глобалізації сімейні цінності потребують забезпечення безпеки найвищого рівня. Поряд з правом на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу честі і гідності, світова спільнота забезпечила надійну міжнародно-правовою охороною найбільш важливі права та інтереси, що впливають із шлюбно-сімейних відносин.

Чинні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність по боротьбі з домашнім насильством, доцільно об'єднати в три групи, що закріплюють просторовий (міжнародний, національний, регіональний рівні) і функціональний розподіл. У першій групі сконцентровані міжнародні

нормативні акти, договори між Україною та іноземними державами про співпрацю в боротьбі з криміналом, інші документи, ратифіковані українською державою.

Другу групу складають акти, які мають вищу юридичну силу, і підзаконні акти, в т.ч. укази Президента України, постанови і розпорядження українського Уряду і законодавчих органів. У третю групу входять відомчі і міжвідомчі нормативні документи (*Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал», 2018*).

Значний обсяг нормативних правових актів, що регламентують захист дітей від насильства та жорстокого поводження, був сформований в Україні вже до 2002 року. У силу різноманітності видів насильства і жорстокого поводження, норми, що стосуються їх запобігання та захисту дітей, закріплені в різних законодавчих актах, в тому числі в кодексах Сімейному, Кримінальному, Про адміністративні правопорушення та ін.

Сімейний кодекс передбачає, що батьки не мають права завдавати шкоди фізичному і психічному здоров'ю дітей, їх моральному розвитку. Додатково закріплено обов'язок батьків утримувати дитину.

Діти, що знаходяться під опікою (піклуванням), а також діти, які залишилися без піклування батьків і перебувають у виховних установах, лікувальних установах, закладах соціального захисту населення та інших аналогічних установах, мають право на забезпечення їм умов для утримання, виховання, освіти, всебічного розвитку, на повагу до її людської гідності, захист від зловживань з боку опікуна (піклувальника), працівників відповідних установ і сторонніх осіб.

Роз'яснено поняття «жорстоке поводження з дітьми», стосовно до сімейних правовідносинах. Воно включає в себе не тільки фізичне і психічне насильство або замах на статеву недоторканність дітей, а й застосування неприпустимих способів виховання (грубе, зневажливе, що принижує людську гідність поводження з дітьми, образу чи експлуатація дітей).

При виявленні такого звернення до батьків застосовуються форми впливу, закріплені в Сімейному кодексі, - обмеження батьківських прав або позбавлення батьківських прав. При цьому з метою захисту права дитини на виховання в рідній сім'ї рекомендовано використовувати обмеження батьківських прав, тобто тимчасове відібрання дитини з тим, щоб здійснити реабілітаційні заходи щодо сім'ї (дітей та їх батьків), а позбавлення батьківських прав застосовувати лише в крайньому випадку(*Сімейний кодекс України, 2018*).

Кримінальне законодавство передбачає покарання за фізичне насильство, злочини проти статевої свободи особистості, образу, вчинені по відношенню до всіх громадян, включаючи дітей, а також статевої недоторканності неповнолітніх. Норми, що містять злочини, які посягають на відносини у сфері сім'ї, опіки, піклування та нормального розвитку дітей, розташовані в різних розділах КК України. По-перше, група із шести норм (статті 164–169 КК) розміщена у п'ятому розділі Особливої частини КК («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). По-друге, інші норми закріплені, зокрема, у другому («Злочини проти життя та здоров'я особи»), третьому («Злочини проти волі, честі та гідності особи»), четвертому («Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи»), дванадцятому («Злочини проти громадського порядку та моральності»), а також тринадцятому («Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення») розділах(*Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами і доповненнями, 2011*)

При цьому батьки і педагоги, які вчиняють такі злочини, підлягають більш суворою, ніж інші особи, відповідальність.

Гранично розширені підстави адміністративної відповідальності батьків за невиконання ними своїх обов'язків по вихованню, навчанню і захисту дітей. Жорстоке поводження з дітьми включено в поняття «невиконання обов'язків по вихованню неповнолітнього». Запроваджена адміністративна відповідальність

доповнює відповідальність кримінальну. Залучення батьків до адміністративної відповідальності дало можливість більш оперативно реагувати на неправомірні дії по відношенню до дітей і припиняти їх у початковій стадії. Відповідно до Закону України «Про освіту» дисципліна в освітньому закладі підтримується на основі поваги людської гідності учнів(Закон України «Про освіту», 2017).

Застосування, в тому числі одноразово, методів виховання, пов'язаних з фізичним і (або) психічним насильством над особистістю учня, визнається підставою для звільнення педагогічного працівника. В Указі Президента України «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» розширено коло правових гарантій захисту дітей від будь-яких форм насильства, що допускаються батьками або педагогами і вихователями.

Указом визначено перелік установ і організацій, зобов'язаних виявляти дітей, які проживають в умовах сімейного неблагополуччя, ставити питання про застосування до батьків правових заходів та здійснювати подальший соціальний контроль за цими сім'ями аж до нормалізації в них обстановки. В даний час така робота проводиться всіма суб'єктами системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, включаючи підрозділи у справах неповнолітніх МВС, установи освіти, охорони здоров'я та соціального захисту населення, органи опіки та піклування.

Закон України «Про прокуратуру» наділяє прокурорів широкими повноваженнями, спрямованими на захист прав і свобод неповнолітніх, в тому числі в галузі кримінального судочинства та виконання покарання. Прокуратура забезпечує нагляд за виконанням законодавства про неповнолітніх і дотриманням прав і свобод дітей регіональними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами управління та контролю та їх посадовими особами, а також керівниками комерційних і некомерційних організацій.

Громадські об'єднання (організації) та інші некомерційні організації, в тому числі міжнародні об'єднання (організації) здійснюють свою діяльність

щодо захисту прав дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, законодавства України.

Зазначені об'єднання (організації) мають право в судовому порядку оскаржувати неправомірні дії або порушення права дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації, дії посадових осіб органів державної влади та установ, організацій, громадян, в тому числі батьків (осіб, які їх замінюють), педагогічних, медичних соціальних працівників та інших фахівців в області роботи з дітьми (Закон України «Про прокуратуру». Відомості Верховної Ради, 2015).

У 2011 році був підписаний Указ Президента «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини», що свідчить про визнання захисту прав дитини однією з основних цілей державної політики нашої країни. Даним указом Уповноваженого Президента з прав дитини надається для виконання покладених на нього обов'язків право:

- запитувати та одержувати в установленому порядку необхідні відомості, документи і матеріали від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій і посадових осіб;
- безперешкодно відвідувати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, організації;
- проводити самостійно або спільно з уповноваженими державними органами і посадовими особами перевірку діяльності органів державної влади, а також посадових осіб, одержувати від них відповідні роз'яснення;
- направляти в органи державної влади, органи місцевого самоврядування та посадових осіб, в рішеннях або діях (бездіяльності) яких він вбачає порушення прав та інтересів дитини, свій висновок, що містить рекомендації щодо можливих і необхідних заходів відновлення зазначених прав та інтересів.

Таким чином, законодавство, що діє в даний час в Україні динамічно розвивається і є достатнім для врегулювання відносин щодо захисту дітей від насильства та жорстокого поводження на державному рівні. Слід зазначити, що наявна правова база також достатня для подальшої розробки законодавчих положень в цій галузі (*Указ Президента «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини», 2011*).

У грудні 2017 було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». З моменту вступу в силу закону пройшло більше року, але передбачені новели залишаються на папері. Мобільні бригади допомоги працюють в пілотному режимі, а притулки для переживання домашнього насильства є далеко не в кожній області. Згідно з новими законами, держава зобов'язана відкрити достатню кількість притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства.

22 серпня 2018 року український уряд затверджує типові положення про мобільні бригади і тимчасові притулки для постраждалих від домашнього насильства. Документ не містить ні термінів, ні будь-яких механізмів реалізації. Це скоріше інструкція зі зведенням правил, як повинна виглядати адміністративна робота притулків.

Державних притулків немає в 5 областях України - Вінницькій, Миколаївській, Херсонській, Полтавській і Харківській (*Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», 2018*).

Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, яка підписана, але ще не ратифікована Україною, передбачено створення притулків для постраждалих від домашнього насильства з розрахунком 1 місце на 10 тис. населення (*Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, 2018*).

На сьогодні в Україні працює всього 19 державних центрів, що надають допомогу і готових прийняти жінок, які постраждали від домашнього насильства. В кожному регіоні в центрах надання допомоги - своя кількість

місць для постраждалих від домашнього насильства, і визначається вона на місцевому рівні, обладміністраціями.

Наприклад, центр соціально-психологічної допомоги в Києві має близько 30-40 місць, але надає допомогу не лише постраждалим від домашнього насильства, а й людям в складних життєвих обставинах. Потрапити до притулку постраждала може тільки в робочий час - з 9 до 18 по будням. А пік активності випадків домашнього насильства - ніч, вихідні та святкові дні. Документи на проживання приймає керівництво, тому в нічний час при екстрених випадках доведеться чекати.

Такі самі проблеми і з мобільними бригадами. Їх робота поширюється на підконтрольні Україні території Донецької та Луганської областей, Дніпропетровську, Запорізьку, Вінницьку, Київську, Львівську, Одеську, Херсонську та Харківську області. Законодавці не пояснюють, коли почнуть відкривати притулки для потерпілих від домашнього насильства і коли мобільні бригади охоплять усі регіони. Також поки залишають за дужками механізми здійснення роботи закону (*Міністерство соціальної політики України*).

На жаль, на сьогодні питання їх захисту хоч і тимчасово, але залишається відкритим на тому ж рівні, що і раніше. Поки все, що залишається робити - це звертатися в поліцію або за консультаціями з питань національної гарячої лінії, а також лише чекати, коли закони про захист почнуть діяти.

1.3. Зарубіжний досвід соціального захисту людей, які постраждали від насильства

Проблема домашнього насильства актуальна не тільки в Україні, але і за кордоном. Суспільство і держава стурбоване фактами насильства, тому для жертв насильства створюються умови для повідомлення про ці факти, отримання психологічної та іншої допомоги. Так, в Сполучених Штатах Америки для того, щоб дати жертвам насильства можливість повідомити про це в Нью-Йорку діє телефонна гаряча лінія. Вона працює 24 години на добу, а диспетчери розмовляють на десяти різних мовах. Дзвінки приймають

досвідчені психологи, головне завдання яких - вислухати і дати пораду (*Шахрай, 2006*).

Система соціального захисту жінок від насильства в сім'ї ґрунтується на безлічі різноманітних програм і практик (близько 1800); особливо поширені та, що виникли в 1970-х роках притулку для жінок (1200).

В США сьогодні існує мережа різноманітних соціальних служб, що надають медичні та правові послуги, 24-годинні «гарячі лінії», консультативна допомога в пошуку житла і роботи, лікування алкогольної та наркотичної залежності і т.п. На жаль, більшість досліджень притулків для жінок мають описовий характер і не дозволяють судити про ефективність цих програм.

Єдине напівекспериментальне дослідження, яке відповідає вимогам науковості, було проведено у 2006 р. Виявилось, що притулки знижують ризик майбутнього насильства тільки для тих жінок, які знаходять контроль над своїм життям. З іншого боку, притулки можуть не справляти жодного впливу на рівень насильства або навіть збільшувати ймовірність їх повторення, якщо жертва не хоче розриву сімейних (або інших) відносин з гвалтівником.

В Італії також діє номер багатомовного телефонного центру допомоги 1522. До того ж, малозабезпеченим, включаючи іноземців, гарантується захист в цивільному та адміністративному суді - обраний жертвою адвокат буде повністю оплачений державою, яка також бере на себе всі судові витрати і пов'язані з веденням справи витрати (*Шведова, 2000*).

За законодавством Німеччини жертви домашнього насильства можуть заявити в поліцію протягом трьох місяців. Якщо ж правоохоронців викликали безпосередньо на місце скоєння злочину, то заяву писати не потрібно - справу порушать без прохання потерпілого. Також поліція на місці може призначити термін заборони на контакти, порушення якого вже вважається криміналом. Особливо ефективним способом боротьби з сімейним насильством є можливість правоохоронних органів самотійно порушувати провадження за фактом насильства в сім'ї.

У Швеції злочини, пов'язані з домашнім насильством, також віднесені до категорії справ публічного обвинувачення. Поліція зобов'язана проводити попереднє слідство, яке очолює прокурор, а жертва не може перешкодити просуванню справи (наприклад, не може відкликати заяву). Щоб ініціювати попереднє слідство, необхідна підстава припускати, що злочин публічного обвинувачення було скоєно. Тобто для початку слідства достатньо мати інформацію про наявність ознак злочину. Наприклад, підставою порушення справи може бути наявність синців, ран або інших травм, отриманих від близької людини (*Helmuth, 2018*).

Також поліція Швеції проводить оцінку загрози і ступеня ризику, щоб зрозуміти, чи потрібний жертві захист. Існують різні ступені захисту в залежності від ступеня загроз. Поліція може надавати консультації та різні технічні засоби для захисту (екстрений телефон з підтримкою GPS і акустична сигналізація). Жертві також надають власну контактну особу для переговорів про безпеку (*Шведова, 2000*).

Існує позитивний досвід захисту жертви домашнього насильства вже після звернення до суду. У Франції, наприклад, якщо в ході розгляду матеріалів справи і свідчень обох сторін суддя по сімейних справах вважатиме, що насильство має місце, він винесе Постанову про захист (про заборону наближатися до жінки) і визначить тимчасові заходи: визначить, з ким залишаться діти, хто буде користуватися житлом і які фінансові зобов'язання будуть покладені на чоловіка.

За французьким законодавством домашнє насильство по відношенню до того чи іншого члена сім'ї вважається обтяжуючою обставиною і в залежності від вчиненого злочину може серйозно збільшити тюремний термін. Так в разі вбивства дружини чоловікові загрожує довічне тюремне ув'язнення, а не 30-річний термін у виправній установі, який йому б загрожував, якби він не був пов'язаний з жертвою матримоніальними узами (*Helmuth, 2018*).

У Британії жертви домашнього насильства мають можливість звернутися за захистом в поліцію - існує ряд заходів, які вона може зробити. Наприклад,

поліція може забрати передбачуваного кривдника з сімейного будинку на 48 годин. Поліцейські також можуть звернутися в кримінальний суд за охоронним ордером, при наявності якого він не зможе повернутися додому протягом 28 днів. Це спосіб убезпечити будинок для жертв домашнього насильства і дати їм можливість звернутися за подальшою допомогою і захистом (*Helmuth, 2018*).

Жертви насильства також можуть звернутися до цивільного суду з проханням обмежити кривдникові можливість спілкування з потерпілим. Для забезпечення безпеки подружнього життя до весілля або початку спільного проживання британці можуть звернутися в поліцію і перевірити свого майбутнього партнера на випадки домашнього насильства. Але достовірною інформація буде лише в тому випадку, якщо про минулі випадки насильства було заявлено та їх внесли до загального реєстру правопорушень.

Звісно ж очевидна всебічність боротьби з сімейним насильством на міжнародній арені. Протидія насильству в сім'ї проявляється на етапі створення сім'ї, в профілактиці агресії в сімейних відносинах, виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних з насильством в сім'ї, в захисті жертв насильства і перевиховання сімейних тиранів (*Мальцева, 2013*).

«Рух побитих жінок» з'явився в Англії в 1971 році зі створення першого притулку для побитих дружин. Другий притулок був відкритий в 1974 році в Нідерландах. У підсумку, заохочене громадським рухом в Сполучених Штатах в середині 1970-х, число притулків поступово збільшилось з трьох до сотень. Стало очевидно, що активісти руху потребують наукових досліджень для підтримки їх заяв про значущість проблеми і для розробки ефективних програм допомоги (*Helmuth, 2018*).

Першим був зруйнований міф про те, що побиття жінки трапляється рідко і тільки людьми з психічними відхиленнями. Спочатку дослідження сімейного насильства мало епідеміологічну та демографічну спрямованість.

Основною спрямованістю досліджень цього періоду було вивчення психологічних характеристик гвалтівників . Дружина / жертва розглядалася як інформатор про характеристики насильника, так як вони були найбільш

доступними. Пізніше, з настанням запропонованих судом процедур і поширенням програм по лікуванню гвалтівників, вже сам насильник став доступний як об'єкт дослідження. Велика увага стала приділятися динаміці відносин агресивних пар.

Дослідження показали, що більшість жертв подружнього нападу - жінки, а більшість гвалтівників - чоловіки. В останні роки виявляється тенденція до зростання числа побитих чоловіків.

Була виявлена тенденція до збільшення числа повторних побитих жінок, зростання жорстокості, а також до того, що побиття може закінчитися вбивством, самогубством або і тим, і іншим (*Мальцева, 2013*).

Вбивство / самогубство майже завжди відбувається чоловіком, який спочатку вбиває свою дружину, подругу або віддаленого партеру і потім себе. В інших випадках наміченою метою є дружина і деякі або всі діти та / або інші члени сім'ї. Перше національне дослідження сімейного насильства відкрило велику частку насильства, в яке залучені і чоловік, і дружина, і звідси виникло твердження про "взаємне побиття".

Протиріччя насильства між чоловіками і жінками полягає в тому, що насильство головним чином спрямоване проти жінок. Напад на жінок вплетено в патріархальну структуру суспільства, що дискримінує за ознакою статі та включає в себе встановлені цінності і звичаї, які підсилюють чоловічі привілеї і допускають насильство як "прийнятну" стратегію домінування над жінками.

На підставі цих принципів, рух побитих жінок ставить собі за мету - домогтися політичних і соціальних змін для припинення насильства жінок чоловіками.

Інша точка зору полягає в тому, що люди різної статі мають однакову можливість наносити травми, викликати страх або тероризувати своїх партнерів. Згідно з цим думку вважається, що жінки, так само, як і чоловіки, можуть ініціювати насильство і ефективно його застосовувати. Виявлено, що сімейні насильники мають неповноцінну Я-концепцію та низьку толерантність

до фрустрації, піддавалися нападу в дитинстві і були свідками агресії між батьками в юності (*Нечереда, 2015*).

Схильність до насильства в дитинстві або юності є одним з найбільш точних показників ризику подальшого насильства по відношенню до дружини. Крім того, сімейні насильники є менш впевненими в собі (особливо зі своїми дружинами) і мають велику ймовірність зловживання наркотиками та / або алкоголем.

Іншим напрямком була розробка типологій сімейних насильників. Були представлені типології, в основі яких лежить особистісні особливості і поведінка. Було показано, що в цілому агресивні чоловіки частіше піддавалися нападу в дитинстві, та їх агресія часто була пов'язана з вживанням алкоголю. Однак, існує безліч відмінностей по оціненим факторам .

Канада - визнаний лідер в області розробки і проведення політики щодо припинення насильства в сім'ї. Вона добре відома своїми федеральними та регіональними законами, а також соціальними програмами місцевого рівня, спрямованими на боротьбу з цим злом (*Helmuth, 2018*).

Сьогодні проблеми сімейного насильства інтегровані в поточні програми багатьох урядових департаментів, таких, як міністерство охорони здоров'я, міністерство нерухомості і будівництва, королівська канадська кінна поліція (RCMP), міністерство юстиції, міністерство у справах жінок, відомство статистики Канади, а також ряд проектів і програм міністерства національної оборони, міністерства у справах індіанців і народів півночі, міністерства у справах громадянства та іміграції, міністерства іноземних справ і зовнішньої торгівлі та інші.

Особлива увага приділяється питанням медичної допомоги постраждалим від зловживань в сімейних відносинах. Міністерством охорони здоров'я Канади у співпраці з медичними навчальними закладами, асоціаціями лікарів і медсестер організовані курси, навчальні семінари для медичного персоналу, зайнятого в роботі з пережили сімейне насильство. Проведене спеціальне дослідження "Охорона здоров'я та насильство по відношенню до жінок"

розкрило всю глибину і серйозність наслідків насильства для фізичного і психічного здоров'я жертв.

За вказівкою міністерства були також розроблені правила поведінки для лікарів та видано путівник для медсестер, які надають допомогу постраждалим від домашнього насильства.

Висновки до 1 розділу

В першому розділі нами було з'ясовано, що насильство в сім'ї - феномен конкретно-історичний, що залежить від особливостей моральної парадигми того суспільства, в якому він проявляється. Родинно-сімейне насильство вважалося допустимим до певного історичного періоду, оскільки сім'я мала специфічні контрольні-каральні функції, визнаними суспільством. При перенесенні з попередніх практик складових елементів в конструювання сучасного феномена домашнього насильства спостерігається зміна конатативних значень, так, наприклад категорія «інцест» наділяється сьогодні іншим значенням, ніж в попередній період, а саме, як сексуальна насильницька дія по відношенню до неповнолітніх членів сім'ї / родичів.

У розділі встановлено, що насильство в сім'ї обумовлена тим, що це явище впливає на приватне і публічне життя людей, є реальною перешкодою для реалізації рівноправності, соціального розвитку та побудови ліберально-демократичного суспільства. Розвиток суспільства по шляху гуманності і цивілізованості детермінує введення в суспільний і науковий дискурс рефлексії причин насильства в родині, способів його профілактики та подолання.

У сучасний період в Україні відбувається критичне переосмислення соціальних відносин, культурних практик і сформованих ціннісних систем. У новому соціокультурному контексті асиметрія тендерних відносин, яка легітимізує насильство, усвідомлюється формою соціальної нерівності. Питання демократизації і соціального розвитку України впритул пов'язані з дотриманням прав людини, реалізацією прав жінки на свободу від насильства, гуманізацією суспільних відносин.

РОЗДІЛ II СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА

2.1. Технологія роботи соціального працівника з людьми, які постраждали від насильства

Основними технологіями соціальної роботи з жертвами домашнього насильства є:

- соціальна профілактика.

Наприклад, при роботі з жінками і дітьми, які зазнали домашнього насильства соціальна профілактика, з одного боку, передбачає:

1) попередження самого насильства (первинна профілактика): вона включає в себе заходи, що попереджають негативні тенденції в сфері стійкості сім'ї; заходи, що нейтралізують вплив «чинників ризику» на стабільність сімейних відносин.

2) попередження подальшого розвитку виниклих проблем (вторинна профілактика): здійснюється через своєчасну психолого-педагогічну допомогу, корекцію поведінки, діяльності і відносин, зняття негативного емоційного стану подружжя (Грабська, 2015).

- соціальне посередництво.

До основних форм соціального посередництва при вирішенні проблем жінок і дітей, які зазнали домашнього насильства відносяться:

а) посередництво у вирішенні психологічних, медико-соціальних проблем жінок і дітей, які зазнали насильства;

б) посередництво у вирішенні соціально-правових, житлово-побутових проблем.

- соціальне консультування.

У роботі з сім'ями, члени якої зазнають насильства, використовуються наступні види соціального консультування:

а) соціально-психологічне, яке спрямоване на вирішення проблем міжособистісної взаємодії всім'ї, усунення взаємного нерозуміння членів сім'ї);

б) медико-соціальне (орієнтоване на підвищення рівня інформованості членів сім'ї про негативний вплив насильства на здоров'я як дорослих, так і дітей, про методи його попередження і терапії);

- соціальна корекція і соціальна терапія. Якщо мова йде про сім'ю, члени якої зазнають насильства, то очевидна необхідність соціальної корекції та соціальної терапії поведінки колишнього подружжя. Також важлива корекція поведінки і соціального самопочуття дітей; корекція взаємин подружжя.
- соціальна адаптація. Включає в себе адаптацію жінок і дітей, які зазнали домашнього насильства. до нових умовами життєдіяльності;
- соціальна реабілітація. Будучи загальною технологією соціальної роботи, соціальна реабілітація спрямована на відновлення здоров'я та соціального статусу жінок і дітей, які зазнали домашнього насильства; (Махмадамінова, 2006).

У соціальній роботі з жертвами домашнього насильства виділяються три групи завдань:

- з їх порятунку;
- з підтримки соціального функціонування;
- з соціального розвитку.

Науковець Порученко О. розглядає підходи різних дослідників до проблеми сімейного насильства і виділяє два напрямки допомоги:

- 1) екстрена психологічна допомога при гострій травмі насильства і посттравматичному стресі;
- 2) тривалий супровід в процесі індивідуального консультування та групової роботи (Порученко, 2011).

Екстрена допомога жертвам насильства організаційно здійснюється у формі "гарячої лінії" - телефонів довіри, індивідуальної консультації, групової

роботи (дебрифінг) і надання притулку. Основними завданнями екстреного короткострокового супроводу жертв насильства є оцінка безпеки членів сім'ї, вжиття заходів щодо забезпечення їх фізичної та психологічної безпеки, нормалізація психічного стану потерпілих. У разі необхідності рекомендується направлення особи в медичні та правоохоронні органи.

Існують певні особливості психологічної роботи з людьми, постраждалими від домашнього насильства. Перш за все психологам, які мають намір працювати з жертвами насильства, дуже важливо усвідомлювати свої уявлення і переконання, що стосуються розуміння причин насильства і пов'язаних з ними проблем (Тучак, 2013).

Психолог зобов'язаний виявити власне ставлення до проблеми виправданості застосування насильства. Іншою важливою темою для перевірки особистих поглядів психолога є вирішення питання про відповідальність за насильство. У сучасному суспільстві широко поширені погляди про те, що жертви в якійсь мірі самі винні в скоєнні над ними насильства. Часто громадськість розглядає домашнє насильство як суто особисту або сімейну справу, тяжкість подібних правопорушень занижують.

При цьому нерідко і родичі, і влада звинувачує жінку в тому, що вона сама спровокувала акт насильства, у всіх формах його прояви. У багатьох дослідженнях висновки про потерпілих мають обвинувальний, викриваючий характер. Переконання та подання психолога, що стосуються насильства, його природи і причин, мають вирішальний вплив на проведення психологічної реабілітації жертв насильства.

Психологу необхідно бути вільним від міфів і упереджень, що існують в суспільстві, і надавати не тільки емпатичний (емоційну), а й моральну підтримку своїм клієнткам. Позиція солідарності передбачає не просто заяву про невинність жертви, а й глибоке розуміння несправедливості того, що сталося, прийняття і визнання тяжкості пережитого насильства і допомогу постраждалій жінці в усвідомленні завданих збитків (Мертус, 2015).

Зазначене вище свідчить про необхідність спеціальної підготовки як волонтерів, які працюють на гарячих лініях телефону довіри, так і професійних психологів з проблеми домашнього насильства.

Надання психологічної допомоги жертвам насильства виходить з характеру психогенного впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища на механізми психологічного реагування, які є значущими у формуванні як поведінкових стереотипів, так і різного виду психологічних порушень і психосоматичних розладів, які можуть бути кваліфіковані в психологічних медичних термінах (*Ветлесен, 2010*).

Для ефективного надання психологічної допомоги жінкам, постраждалим від домашнього насильства, психолог повинен добре розуміти соціально-психологічні, особистісні і поведінкові особливості таких клієнтів.

Допомога жертвам домашнього насильства повинна мати комплексний характер і вимагає залучення фахівців медико-психолого-педагогічних служб для найбільш ефективного вирішення проблеми. Надаючи допомогу дітям, жертвам жорстокого поводження, соціальний працівник вирішує ряд завдань: екстрена допомога з порятунку їх життя і здоров'я; підтримання соціального функціонування сім'ї та соціальний розвиток членів сім'ї (*Ветлесен, 2010*).

Найбільш важливим напрямком діяльності соціального працівника при наданні допомоги дитині, яка є жертвою домашнього насильства, є захист від жорстокого поводження в сім'ї. Особливість такого виду діяльності полягає в складності встановлення факту насильства, так як дитина не завжди в повному обсязі усвідомлює, що відбувається, залякана і не може розповісти про те, що з нею сталося.

Для надання допомоги дитині, соціальному працівнику необхідно знати ознаки, що характеризують жорстоке поводження з дітьми. Безпосередніми ознаками домашнього насильства є сліди побоїв. Непрямими ознаками домашнього насильства можуть виступати затурканість і замкнутість дитини при взаємодії з оточуючими. Дані ознаки повинні розглядатися соціальним працівником в їх сукупності.

Наявність декількох прямих і непрямих ознак є достатньою підставою для більш глибокого вивчення внутрішньосімейної ситуації. До цього процесу можуть залучатися фахівці з інших сфер: лікарі, психологи, співробітники органів внутрішніх справ. Комплексне обстеження сім'ї повинно допомогти у встановленні об'єктивної картини і запобігти подальші спроби застосування домашнього насильства. У разі необхідності, якщо існує загроза здоров'ю і життю дитини, вона може бути вилучена із сім'ї і переміщена в спеціалізовану установу (Ліщинська, 2010).

Застосування насильницьких дій по відношенню до дитини з боку батьків може стати підставою для позбавлення батьківських прав та порушення кримінальної справи. У ряді випадків надання екстреної спрямовано не тільки на дитину, але і на матір. Надання допомоги з порятунку жертв домашнього насильства включає в себе: припинення фактів насильства, психологічну, юридичну, інформаційну, соціальну і педагогічну підтримку постраждалих членів сім'ї.

Слід зазначити, що надання екстреної допомоги жертвам домашнього насильства не вирішує в повній мірі всіх проблем сім'ї. У зв'язку з цим, після надання екстреної допомоги доцільно перейти до діяльності щодо стабілізації стану сім'ї, відновленню її функціональної цілісності, і гармонізації відносин між усіма членами. Важливо враховувати особливості ситуації всередині сім'ї, виявлені в ході обстеження.

При роботі з сім'ями, де один з членів сім'ї застосовує насильницькі дії до іншого, важливо встановити соціально-психологічні причини даної проблеми. Аналіз причин важливий в зв'язку з тим, що саме вони визначають конфліктну ситуацію в родині. Після діагностики причин прояву жорстокості складається програма роботи з даними членом сім'ї і його оточенням. В дану програму входить лікування від прояву необгрунтованих нападів агресії, консультації, психотерапія, психокорекція. Крім того, важливо виявити особистісні особливості подружжя, їх установки по відношенню до сім'ї. Як правило, саме соціально-психологічні чинники зумовлюють появу конфліктних ситуацій в

сім'ї, а соціально-економічні причини сприяють виникненню умов, коли вона може проявитися (*Ветлесен, 2010*).

Розбіжність поглядів подружжя на рольову поведінку в шлюбі, виконання господарсько-побутових функцій, виховання дітей можуть стати приводом до конфлікту і прояву насильства. У цій ситуації доцільно залучення фахівців психологічного профілю для здійснення сімейної терапії. Вона включає в себе досягнення компромісу між подружжям в культурно-смісловій сфері, допомога в подоланні негативних соціальних стереотипів, тренінг навичок безконфліктного спілкування.

Способи надання допомоги сім'ї, в якій діти є об'єктом насильства численні. Їх застосування обумовлено особливостями внутрішньосімейної ситуації, особистісними якостями членів сім'ї та спеціаліста, який надає допомогу. При цьому важливо враховувати, що не всі сімейні проблеми можуть бути вирішені соціальним працівником. Важливою умовою надання допомоги сім'ї є готовність її членів до зміни себе і ставлення до оточуючих, без чого допомога, надана сім'ї, буде неефективною.

Можна виділити наступні форми допомоги жінкам і дітям, які зазнали насильства:

- надання екстреної соціальної допомоги полягає в разовому, одиничному сприянні індивіду або сім'ї, які опинилися в стані труднощів, шляхом видачі грошей, продуктів або речей;
- адресна соціальна допомога надається малозабезпеченим верствам населення та складається також у видачі грошей, продуктів і речей, але може надаватися неодноразово, навіть регулярно.
- соціальне притулок, соціальний притулок, соціальний готель - установи соціальної допомоги стаціонарного типу (*Махмадамінова, 2006*).

Одержувачами цих видів допомоги можуть бути різні категорії населення, в першу чергу представники соціально неблагополучних сімей.

У цих установах надається можливість тимчасового перебування для осіб, які потрапили у важку життєву ситуацію, в першу чергу для дітей і жінок. Клієнти таких установ можуть сховатися в них від сімейної жорстокості, а співробітники надають їм соціально-психологічну допомогу, юридичні послуги, допомагають у разі потреби в захисті власних прав, в працевлаштуванні.

Особлива функція таких готелів - допомога неповнолітнім вагітним, для яких їх стан нерідко обертається необхідністю втечі з дому і школи. Соціальні установи проводять не тільки медичну і соціально-психологічну реабілітацію подібних клієнтів, але надають допомогу в подальшому життєвладуванні, включаючи сприяння в отриманні житла, продовження освіти, працевлаштуванні, влаштуванні при необхідності в сім'ю новонародженої дитини, якщо неповнолітня мати відмовляється від нього (*Нечереда, 2015*).

Захист від домашньої жорстокості в умовах нестационарної установи має поєднувати, як правило, діяльність правоохоронних органів і установ соціального обслуговування. Перші припиняють насильство, другі надають реабілітаційну, юридичну та інші види допомоги його жертвам. Вона полягає в морально-психологічній реабілітації, інформаційно-консультативній допомозі про права жертви і соціальні ресурси для їх захисту.

У зарубіжній практиці використовується створення терапевтичних груп з осіб, що зазнали сімейного насильства, члени яких найкращим чином можуть підтримати один одного, досягти більш високих результатів під керівництвом фахівця з соціальної роботи в корекції своєї особистості, в захисті своїх соціальних інтересів.

Більш високий рівень роботи - перехід терапевтичних груп в статус груп самопомоги, тобто об'єднань клієнтів, що мають більш тривале існування, ширше коло проблем, сильніше впливають на особистість своїх членів. Сприяння соціального працівника у створенні таких груп означає, що з розряду об'єктів впливу його клієнти переводяться в ранг суб'єктів, вони рівноправно беруть участь у вирішенні власних проблем.

Також в зарубіжних центрах проводиться психологічна робота з сім'єю, і як окремий напрямок допомоги, - психологічна реабілітація насильника. Іноді це рішення може бути здійснено тільки на рівні корекції особистісного сприйняття, коли не змінюються травмуючі обставини, але змінюється їх сприйняття клієнтом. Так, група "дружини алкоголіків" лише побічно може вплинути на згубну пристрасть своїх чоловіків, але клієнтки ставлять собі за мету вчитися бути щасливими і в умовах пияцтва чоловіка (*Максимова, 2013*).

Таким чином виділяють наступні форми допомоги, що надаються жінкам жертвам насильства:

- екстрена адресна допомога,
- соціальний притулок,
- психологічна допомога,
- матеріальна допомога,
- допомога в подальшому життєвладуванні,
- діагностична допомога,
- педагогічна допомога,
- правовий захист.

Зарубіжні автори, крім перерахованих вище форм допомоги, виділяють також організацію терапевтичних груп і груп самопомоги, а також роботу з сім'єю жертви і роботу з насильником, як окремий напрямок допомоги. У разі реальної небезпеки для життя і здоров'я жінки можуть використовуватися притулки-стаціонари, кризові центри, притулки з комплексом своїх соціальних послуг.

Гострі економічні труднощі дають право жінці звертатися за адресною соціальною або екстреною допомогою. Підтримка соціального функціонування може забезпечуватися соціально-психологічною реабілітацією і підтримкою жінок у важкій життєвій ситуації, заходами з перепідготовки або перенавчання їх на більш потрібні професії, консультації або інша правова допомога для захисту їх прав (*Ліщинська, 2010*).

Завдання соціального розвитку можуть забезпечуватися діяльністю з підтримання груп самопомоги і взаємодопомоги, асоціацій захисту соціальних та інших прав різних груп жіночого населення, сприянням самозайнятості та самозабезпеченості жінок. Всі ці завдання, як правило, виконуються фахівцями соціальної роботи, спільно з співробітниками різних сфер соціального комплексу, правоохоронними органами, службами зайнятості, медичними та освітніми установами та. т.п. Захист від насильства може проходити як в умовах стаціонарного спостереження, так і за допомогою нестаціонарних установ. Робота нестаціонарних установ поєднує, як правило, діяльність правоохоронних органів і установ соціального обслуговування. Перші припиняють насильство, другі надають реабілітаційну, юридичну та інші види допомоги його жертвам.

Однією з форм соціальної роботи з жінками, які зазнали насильство, є створення телефону довіри.

Основною метою телефону довіри є надання психологічної та правової допомоги. Соціологічна допомога досягається за рахунок зняття емоційної напруги, активізації внутрішніх ресурсів жінки, вирішення внутрішнього конфлікту. Правова допомога - у донесення до жінки її юридичних прав. Безпосередньо допомогу жінкам і дітям, які зазнали насильства надають центри соціального обслуговування населення.

Крім того, безпосередню участь у допомозі жертвам насильства беруть Центри соціальної допомоги сім'ї та дітям. Соціальна робота патогенетичної спрямованості це новий вид мультидисциплінарної професійної діяльності медичного, психолого-педагогічного та правового характеру, спрямований на відновлення особистості (*Некрасова, 2011*).

Отже, можна зробити висновок, що, будучи видом мультидисциплінарної діяльності і реалізуючись в області інтересів охорони здоров'я і соціального захисту населення, соціальна робота використовує форми і методи, що склалися в інших системах, а саме:

- охорони здоров'я (реабілітаційні, психотерапевтичні).

- соціальний захист населення (соціальне консультування, соціальна допомоги, соціальне обслуговування в стаціонарних установах, організація денного перебування в установах соціального обслуговування).

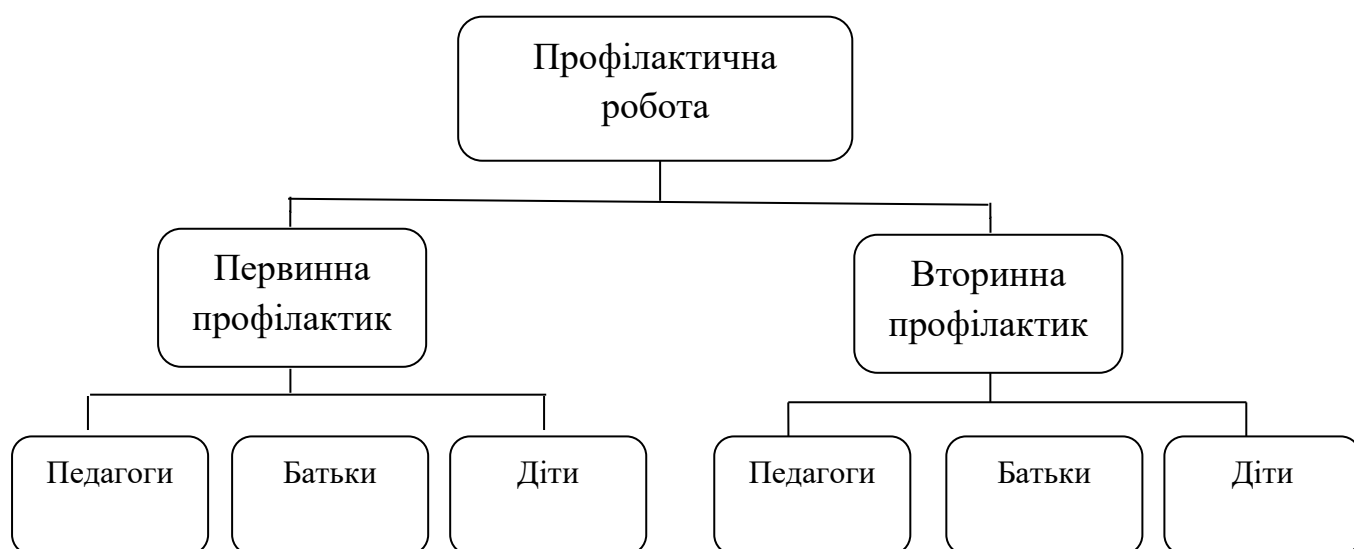
Крім того, в сфері діяльності соціальної роботи можуть застосовуватися як і форми і методи сформовані в педагогіці, психології, правовій сфері. Конкретна структура соціальної роботи в кожному випадку визначається конкретним профілем клієнта.

2.2. Система соціальної профілактики людей, які зазнали насильства у сім'ї

У сучасному світі запобігання насильству - одне з найактуальніших завдань. Незважаючи на широку поширеність сімейного насильства, воно часто приховано від «сторонніх», його як би не існує в нашому житті. Комплексність підходу до проблеми насильства в сім'ї має важливе значення.

Дуже важливою є профілактична робота, як з сім'ями, так і з підлітками, які готуються до самостійного життя, а особливо - з жінками і дітьми, найменш захищеними членами суспільства. Конкретним кроком до вирішення проблеми насильства в сім'ї було б створення системи постійно і цілеспрямовано діючих комплексних заходів профілактики (таб.2.1).

Метою загальної профілактичної роботи є створення умов оптимального психофізичного розвитку дітей, попередження повторних випадків жорстокого поводження з ними і профілактика вторинної травматизації і наслідків жорстокого поводження (Уварова, 2014).

Таблиця .2.1. Структура профілактичної роботи щодо попередження насильства

Профілактична робота може здійснюватися за такими напрямками:

- діагностичний;
- корекційно-розвиваючий
- консультування;
- просвітницько-інформаційний.

У профілактику сімейного насильства слід включати:

1) загальні попереджувальні заходи - правова роз'яснювальна робота серед населення, формування громадської думки, нетерпимої до насильства в сім'ї, законодавча база захисту від сімейного насильства, поширення діяльності центрів допомоги постраждалим від сімейного насильства і т.п .;

2) спеціальні - попереджувальні заходи щодо виявлення соціальних верств і груп, найбільш схильних до сімейного насильства, і концентрацію профілактичних зусиль в цьому напрямку;

3) індивідуальну - попереджувальну діяльність всіх суб'єктів профілактики щодо безпосереднього виявлення, припинення сімейного насильства і реабілітацію жертв такого насильства (Фурманов, 2009).

На думку ВООЗ, боротьба з насильством включає в себе наступні завдання:

- визначення індивідуальних чинників ризику і вжиття заходів, які змінюють поведінку особистості;
- вплив на міжособистісні стосунки і створення здорової обстановки в сім'ї, в тому числі надання професійної допомоги «важким» сім'ям;
- спостереження за громадськими місцями - школами, місцями роботи та проживання людей і при необхідності вирішення виникаючих там проблем;
- боротьба з гендерною нерівністю та шкідливими поглядами і звичаями (Наоум-Гранне, 2003).

Вибір форми роботи залежить від цільової групи і цілей профілактичної роботи. З педагогами психолог може проводити в рамках первинної та вторинної профілактики педагогічні ради, тематичні методичні об'єднання, консультації, рольові ігри тощо.

Форми роботи з батьками в рамках первинної та вторинної профілактики можуть бути наступними: класні години, круглі столи, батьківський клуб, індивідуальні та групові консультації, дозвільні заходи, спільна діяльність батьків з дітьми (малювання, створення арт-об'єктів) і т.п.

Організації роботи з дітьми в рамках первинної та вторинної профілактики має відмінності. При організації вторинної профілактичної роботи, необхідна на початку індивідуальна робота з дитиною, а потім включення її в групу. Формами роботи з дітьми можуть бути групові та індивідуальні заняття, консультації тощо.

Метою корекційно-розвиваючої роботи є створення умов соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від жорстокого поводження, з боку найближчого соціального оточення. Діти, постраждалі від жорстокого поводження, як правило, потребують різних видів допомоги: медичної, правової, психологічної, соціальної.

Основними методами соціальної профілактики є:

- Медико-соціальні.

Вони спрямовані на збереження нормального рівня фізичного і соціального здоров'я людини. До них можна віднести пропаганда здорового способу життя, просвіта, патронаж (*Мальцева, 2013*).

- Організаційно-адміністративні.

Формування системи органів і установ для здійснення діяльності з соціальної профілактики, розробка правової та законодавчої бази. До цієї групи методів відносять соціальний контроль, нагляд, управління і планування

- Педагогічні.

Вони спрямовані на формування у різних суб'єктів соціально прийнятної системи цінностей, норм, стереотипів та ідеалів.

– Політичні.

Це створення в суспільстві ефективної системи політичних прав, свобод, цінностей і орієнтирів, що дозволяють всім соціальним суб'єктам відстоювати свої інтереси в соціально прийнятних і допустимих рамках.

– Правові.

Відповідають за створення відповідної системи правових норм і правил поведінки та діяльності людей у всіх сферах соціального життя. До них відносять правовий контроль, санкції, просвіта.

Існує також розроблений комплексний підхід до вирішення проблеми насилля: виділяється три рівні профілактичних заходів, кожен з яких має різні цільові групи, до них можуть відноситися практично всі люди всіх вікових груп - діти, підлітки, жінки, літні люди.

Первинна профілактика спрямована на попередження насильства в сім'ї. Вторинна профілактика передбачає припинення розвитку насильства в конкретних сім'ях різними способами і методами, попередження його наслідків і рецидиву одного разу виникла критичної ситуації. Третій рівень профілактики представляє комплекс реабілітаційних заходів для постраждалих від сімейного насильства (*Запорожцев, 2012*).

Для здійснення комплексності в профілактиці насильства в сім'ї, необхідна робота по всім трьом рівням для кожної цільової групи. Однією з основних цільових груп населення в профілактиці насильства в сім'ї є діти, підлітки, молодь.

Завдання першого рівня профілактики насильства - попередження насильства в сім'ї, формування ненасильницької, неагресивної моделі поведінки, виховання гармонійної особистості. Тут для молодших школярів повинні використовуватися ігрові форми навчання, в яких виробляється звичка самовираження, підвищення рівня самооцінки і вироблення толерантності.

Для середніх класів треба проводити тренінги, бесіди та обговорення, на яких спробувати усвідомити межі власного «Я».

Старшим школярам і студентам необхідно оволодіти знаннями, вміннями, навичками, що дозволяють будувати гармонійний зв'язок з сім'єю. Ці програми дозволять хоча б частково дотримуватися норм і правил спілкування.

Методами первинної соціальної профілактики є:

- інформування,
- приклад,
- переконання,
- робота в суспільстві, мікросередовищі, сім'ї (*Helmuth, 2018*).

Ефективними формами такої роботи є:

- систематичне висвітлення в засобах масової інформації проблеми насильства в сім'ї з метою впливу на громадську думку і трансформації стереотипів взаємин;
- проведення бесід і лекцій для населення;
- анкетування населення з метою виявлення інформованості про всі види насильства, властивих сім'ї;
- випуск і поширення методичних брошур, інформаційних листів;
- проведення навчальних семінарів, нарад для фахівців різних служб;
- відкриття «гарячих ліній» для оперативного надання допомоги при особистому зверненні жертви насильства (телефон довіри);
- інформування представників педагогічних колективів про сутність і наслідки насильства для ретрансляції в подальшому педагогами отриманих знань в сім'ю;
- формування правової грамотності щодо злочинів проти особистості, розширення соціально-психологічної компетентності в цілях зниження латентного домашнього насильства;
- навчання безпечній поведінці в цілях захисту від агресії оточуючих, а також для налагодження партнерських відносин у власній родині;

- створення на базах психологічних Центрив «Батьківських клубів», діяльність яких спрямована на допомогу батькам у вихованні відповідальних і самостійних дітей, навчання батьків ефективним способам взаємодії не тільки з дітьми, але і в подружніх стосунках, без використання невідповідних покарань і жорстоких заходів впливу, в тому числі і психологічного насильства (*Уварова, 2014*).

Значний внесок у профілактику психологічного насильства в сім'ї повинні вносити освітні установи. В ОУ доцільно проведення наступних профілактичних заходів:

- загальношкільні батьківські збори з виступом фахівців різних служб;
- класні години «Уроки моральності»;
- консультування психологами батьків та інших зацікавлених осіб з проблем психологічного насильства в сім'ях;
- проведення правових ігор за участю фахівців КДН та ін.;
- організація табірних змін в період зимових та літніх канікул для дітей з сімей, які перебувають у складній життєвій ситуації.

В рамках роботи табору доцільно проведення зустрічей з фахівцями охорони здоров'я та правоохоронних органів, психологами, активістами жіночих рухів, людьми з цікавими долями (*Нечереда, 2015*).

Засоби масової інформації (ЗМІ) є одним з найбільш результативних способів поширення необхідної інформації, знань, допомагають закріпленню стереотипів і норм поведінки. Шанси на широке розповсюдження інформації дає так звана онлайн журналістика - розміщення матеріалів прямо в мережі Інтернету. ЗМІ можуть:

- попередити батьків і самих дітей про ситуації, що провокують насильство, про його формах і ознаках;
- навчити дітей уникнути небезпеки або вчасно звернутися за допомогою;

- привернути суспільну увагу до гострої проблеми чи явища, мобілізувати громадську думку і підштовхнути державні органи в тих випадках, коли вони не дуже поспішають на допомогу;
- забезпечити матеріальну або фінансову підтримку, залучити добровольців або міжнародні організації;
- дати шанс вести прямий діалог з потрібними людьми або організаціями через комп'ютерні інформаційні мережі.

Велику роль в роботі з профілактики насильства в сім'ї відіграють психологічні Центри (ППМС-центри).

На базі психологічних Центрів роботу з насильства можна організувати через створення волонтерських загонів. Діяльність волонтерів повинна бути спрямована на профілактику негативних явищ у підлітковому та молодіжному середовищі та здійснюватися за трьома напрямками:

- робота з інформацією;
- проведення соціально-психологічних тренінгів;
- проведення тематичних ігор, концертів та майстер класів

Другий рівень профілактики включає в себе три групи заходів:

1. Виявити дітей, які відчувають жорстоке поводження з боку батьків. Основними ознаками є агресивність або пригніченість дітей, бездоглядність, погіршення успішності, погіршення здоров'я, наявність фізичних травм або інформація з інших джерел.
2. Робота з батьками. Це можуть бути інформують лекції, індивідуальні бесіди або класні збори. Їх проводити можуть як класні керівники, так і соціальні працівники, органи опіки та піклування та ін.

Робота з дітьми. Це може бути індивідуальна і групова робота, бесіди з метою попередження розвитку негативних наслідків насильства (*Запорожцев, 2012*).

Вторинна соціальна профілактика насильства в сім'ї, на наш погляд, є переважно, груповою і спрямована вона на сім'ї, дітей та молодь «групи

ризик» (ізолювані, з дисгармонійною комунікативною практикою, в складній фінансовій ситуації і т.д.). Вторинна профілактика передбачає припинення розвитку насильства в конкретних сім'ях різними способами і методами, попередження його наслідків і рецидиву критичної ситуації, яка одного разу виникла (Максимова, 2013).

Метою її є зміна малоадаптивної, дисфункціональної, ризикованої поведінки, характерної для неблагополучних сімей, а також дітей - сиріт, вихованців інтернатів. Вторинна соціальна профілактика передбачає виявлення таких дітей, надання їм підтримки і допомоги за наступними напрямками:

- формування знань про життєві уміння і навичках, необхідних для самозахисту від насильства;
- інформування про установ та організації, які допомагають потерпілим від насильства, передача знань про способи звернення до них в ситуації насильства;
- корекція ставлення молоді і дітей, в тому числі і молодих сімей, до своєї ролі в мікросередовищі, усвідомлення цінності свого життя і своєї ролі в ній, навчання їх комунікативним навичкам, щоб забезпечити близькі стосунки і підтримку в колі членів сім'ї, і захистити дітей від психологічного і фізичного насильства;
- корекція батьківських відносин, усвідомлення ними нового ставлення до дитини, яке базується на постулаті - дитина - суб'єкт власного життя;
- проведення тренінгових занять з учнями і батьками, які спрямовані на відпрацювання питань взаємовідносин та способів вирішення конфліктів в сім'ях /

Основними методами вторинної соціальної профілактики є: інформування, пояснення, розповідь, аналіз ситуацій, переконання, роз'яснення та ін. Дані методи найефективніше реалізуються в таких формах профілактики, як тренінги, корекційні цикли занять, батьківські лекторії, дитячі та молодіжні клуби, сімейні вітальні, запрошення батьків на засідання шкільної ради

профілактики, відвідування сім'ї вдома. Основними виконавцями тут виступають педагоги-психологи, соціальні педагоги, класні керівники, педагоги, соціальні працівники та ін.

Робота на цьому рівні передбачає також інформування про спеціалізовані установи, де може бути надана реабілітаційна допомога. У зв'язку з цим необхідно, щоб в будь-якому місті була установа, що володіє повною інформацією про організації, що надають юридичну, медичну, психологічну, соціальну допомогу жертвам сімейного насильства.

Жертви насильства повинні знати, куди можна звернутися в першу чергу. Необхідно, щоб інформація про такі установи входила в усі інформаційні міські та обласні довідники. Особливо ця інформація необхідна для дітей. У кожному навчальному закладі і в місцях проведення дозвілля дітей та підлітків ця інформація повинна бути розміщена в доступному місці (*Peschka. Jogforras cs Jogalkolas. Budapest, Akadernia Kiado, Laird K. Kichllinien fur Nicdersachschn// Kriminalislik. 2009. № 1.*).

На етапі вторинної профілактики особливо важливий міжвідомчий зв'язок фахівців: лікарів і психологів, юристів і працівників правоохоронних органів. Тут дуже важлива система раннього виявлення сімейного неблагополуччя та спільне співробітництво різнопланових фахівців як єдиної команди в різних вищеназваних формах вторинної соціальної профілактики.

Третій рівень передбачає вилучення дитини із сім'ї і проведення реабілітаційних заходів. Третинна соціальна профілактика насильства в сім'ї спрямована безпосередньо на сім'ю, окремих її членів, потерпілих від домашнього насильства. Вона передбачає систему індивідуальної або групової роботи з потерпілими і ґрунтовний комплекс соціальних послуг.

Найголовніше в цій ситуації - можливість екстреного втручання команди фахівців, та ізоляція жертв домашнього насильства. Для цієї мети необхідні кризові та реабілітаційні центри. Основною метою третинної соціальної профілактики насильства є соціально - психологічна реабілітація та соціально - психологічний супровід жертв домашнього насильства.

Таким чином, відбувається втручання фахівців в ситуацію вчиненого насильства, що полягає в тому, щоб надати родині всю необхідну інформацію і підтримку, для того, щоб постраждалі прийняли власне рішення, намітили можливі шляхи виходів з ситуації, навчилися протистояти агресору, розкрили індивідуальний потенціал (Онишко, 2012).

Основними методами є:

- робота з конкретним випадком, аналіз ситуації, перемикання і корекція, навчання новим способам життєдіяльності, створення виховуючих ситуацій, демонстрація перспективи, реконструкція характеру за допомогою стимулюючих методів, інформування, перепереконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивне мікросередовище;
- тренінги з розвитку комунікативних навичок, навчання дітей "безконфліктному" спілкуванню, що підвищує їхню самооцінку;
- пісочна терапія, казкотерапія, ігрова терапія, покликані формувати у дітей навички спільної позитивної діяльності та знижують страхи, агресію, розвиваючи самоконтроль, емоційну сферу та ін.;
- метод драматичної психо-елевації;
- рольові ігри, коригувальна поведінка.

Особливо необхідно позначити роботу працівників правоохоронних органів, перш за все це стосується таких видів насильства як фізичне і сексуальне, так як саме вони прописані в Кримінальному кодексі України, на цьому етапі: вони працюють з насильником, попереджають його про відповідальність про скоєний насильницький акт по відношенню до конкретної жертви насильства і визначають статус жертви (Lishchynska, 2010).

Отже, поетапна профілактика домашнього насильства дозволяє:

- чітко визначити мету, зміст, форми і методи соціальної роботи з сім'єю, дітьми, молоддю, спрямовану на попередження домашнього насильства та надання допомоги в кризовій ситуації;

- дає можливість створити систему індивідуальної та диференційованої роботи як з неблагополучною сім'єю в цілому так і з членами сім'ї, які страждають від домашнього насильства;
- допомогти визначитися в складній життєвій ситуації;
- допомогти дітям і молоді сформувати такий рівень життєвих навичок і умінь, який дозволяє їм нести відповідальність за своє життя і навчити користуватися своїми правами в суспільстві.

У сучасному світі проблему насильства в сім'ї намагаються вирішити через різноманітні програми і проекти, її обговорюють на конференціях. Так існує американська програма «Жертви насильства» або скорочено «VOV». Вона визнає те, що соціальні цінності і традиції допоможуть запобігти насильству. Ця програма має кілька взаємопов'язаних і невід'ємних компонентів: послуги та консультації, дослідження, освіта, соціальні ініціативи. «VOV» працює в першу чергу з людьми, постраждалими від домашнього насильства. Вона надає будь-яку допомогу і надає послуги і підключає сюди психологічні, медичні та соціальні центри роботи (*Peschka. Jogforras cs Jogalkolas. Budapest, Akadernia Kiado, Laird K. Kichllinien fur Nicdersachschn// Kriminalistik. 2009. № 1.*).

Що стосується фахівців, які працюють з людьми, які пережили насильство, вони повинні бути навчені прийомам виявлення цієї проблеми і бути поінформовані. В їх роботу входить підготовка соціальних працівників і інспекторів у справах неповнолітніх та супроводження сімей з метою уникнення повторного рецидиву.

Ще однією точкою соціальної профілактики є робота з громадськістю. Це можуть бути публікації, лекції, передачі в ЗМІ. Вони повинні розкрити всю інформацію про насильство і його наслідки, які існують програми і спеціалізовані установи, де можна отримати реабілітаційну допомогу.

Одна з проблем соціальної профілактики насильства - проблема співпраці та обміну досвідом між службами, які займаються проблемою насильства в

сім'ї. Для цього потрібно працювати за трьома паралельними напрямками: розробити спеціальні програми і в цілому сімейну політику; створити безліч центрів і соціальних служб; посилити відповідальність за погане виховання дітей, розробити програми з підготовки майбутніх і молодих батьків, організувати безкоштовне консультування батьків психологами та педагогами і т.д.

Розглянемо на приклад створення системи первинної профілактики. Загальношкільна система первинної профілактики залучає всіх учнів і працівників школи і фокусується на створенні загальношкільної системи змін за допомогою визначення, навчання і забезпечення виконання місії школи і етичних правил. Цілями первинної профілактики є:

- Визначення, навчання і закріплення етичних правил школи;
- Просування позитивного характеру і позитивної індивідуальної поведінки;
- Покращення навичок міжособистісного спілкування серед учнів;
- Сприяння самоповазі та повазі інших;
- Розвиток навичок учнів за рішенням проблем і вирішення конфліктів;
- Профілактика випадків проблемної поведінки і шкільного насильства (Уварова, 2014).

Загальношкільна система первинної профілактики допоможе створити школу, вільну від насильства. Щоб допомогти школам почати первинну профілактику, була розроблена навчальна програма первинної профілактики, яка повинна застосовуватися Командою шкільної безпеки до всіх учнів в ході реалізації програми.

Дана навчальна програма включає в себе сім ключових компонентів, в тому числі:

- Навчання етичним правилам школи;
- Навчання розпізнаванню шкільного насильства;
- Розвиток позитивного характеру;

- Розуміння думок, емоцій і вчинків;
- Самоповага і повага інших;
- Знуцання та його наслідки;
- Здійснення вибору і рішення проблем.

Кожен з семи компонентів навчальної програми первинної профілактики включає в себе серію коротких 20-хвилинних навчальних модулів для учнів одного класу не рідше ніж один раз на тиждень з метою закріплення шкільних етичних правил. Дані навчальні модулі засновані на розвитку соціальних і емоційних навичок дітей з використанням інтерактивних методів, які включають в себе рольові навчальні ігри та практичне застосування того, як виглядають, звучать і відчуються правила очікуваної поведінки. Команди шкільної безпеки повинні визначити, як і коли буде проводитися навчання програмі первинної профілактики в школі і поза школою (Забеліна, 2001).

Програма первинної профілактики повинна підкріплюватися усіма працівниками школи, включаючи вчителів та допоміжний персонал. Коли працівники школи стають свідками поганої поведінки учня, демонстрації неприйнятних моделей поведінки або ігнорування етичних правил, замість того, щоб говорити учням, чого не слід робити, акцент слід зробити на визначенні, заохоченні і закріпленні прийнятної і бажаної поведінки.

Працівники школи повинні розуміти, що коли учень постійно демонструє неприйнятні моделі поведінки (3-4 рази), незважаючи на зусилля працівників школи по закріпленню очікуваної поведінки, його слід направити до Команди шкільної безпеки для вторинної профілактики.

Навчальну програму первинної профілактики слід також підтримати загальношкільними кампаніями (наприклад, добре помітні в школі стенди та постери з етичними правилами школи, кампанії «Зупиніть насильство в школі» або «Вчіться без насильства»). Працівники школи можуть також працювати спільно для організації уроків і позакласних заходів для учнів, щоб допомогти

їм краще зрозуміти насильство в школі і забезпечити їх участь у профілактиці та припинення такого насильства. Заходи можуть включати в себе:

- проведення дослідження, використовуючи ресурси в інтернеті / бібліотеці, і презентація по профілактиці та припиненню насильства в школі;
- дискусії з повідомленням про випадки насильства в школі;
- креативний підхід до підготовки проектів (короткі оповідання і вірші, присвячених боротьбі з насильством в школі);
- танцювальні та театральні вистави, що закріплюють шкільні поведінкові очікування, ненасильницькі способи вирішення конфліктів і способів профілактики і припинення шкільного насильства;
- класні години для обговорення відносин між однолітками (*Забеліна, 2001*).

Міжнародні дослідження показують, що первинна профілактика зазвичай буває ефективною в плані не менше ніж 80% учнів в школі. Для досягнення високого відсотка успішності Програма первинної профілактики може вимагати поділу за віковими групами і класами (наприклад, початкові, середні і старші класи).

В якості складової частини первинної профілактики, всі учні повинні заохочуватися до активної участі в діях щодо профілактики та припинення насильства в школі за допомогою повідомлення вчителям і / або команді шкільної безпеки про всі проблеми, що виникають з іншими учням, а також про всі випадки насильства в школі і поза нею, свідками або жертвами яких вони стали. У свою чергу, учні повинні бачити, що вчителі і команда шкільної безпеки належним чином реагують на їх повідомлення, включаючи перевірки і розслідування всіх повідомлень, розробку втручань для учнів з груп ризику і підвищеного ризику з акцентом на зниження рівня проблемної поведінки і випадків насильства в школі (*Колісніченко, 2014*).

Первинна профілактика повинна навчити учнів тому, що кожна людина в школі відіграє певну роль в створенні школи без насильства. Учень повинен розуміти, що він може стати в школі і в середовищі своїх однолітків лідером з просування шкільних етичних правил й запобігання насильства.

Одним з ефективних і загально визнаних методів профілактики насильства є інформованість населення за допомогою створення тематичних брошур, плакатів, листівок, інформаційних листів, які містять емоційні заклики об'єднатися проти насильства, та інформацію про те, де і яку соціальну допомогу можна отримати в разі виникнення подібної проблеми. Важливими є і звернення до всіх громадян не мовчати про відомих випадках насильства, так як нерідко це може врятувати життя людини. Отже, соціальна профілактика, яка проводиться установами соціального обслуговування, допоможе у вирішенні проблем насильства в сім'ї.

Таким чином, соціальна профілактика допоможе комплексно вирішити проблему. Вона може тривати роками і постійно вдосконалюватися. Крім цього, профілактика «співпрацює» з усіма сферами та інститутами суспільства: ЗМІ, політика, школа, ВНЗ і багато іншого. Вона допоможе підготувати фахівців і інспекторів у справах з неповнолітніми, які знають про проблему насильства. Крім цього, методи, які пропонує соціальна профілактика, допоможуть вирішити проблему комплексно. Тільки тоді вона буде ефективною і пріоритетною галуззю технологій соціальної роботи.

2.3. Соціальна реабілітація людей, які зазнали насильства у сім'ї

Соціальна реабілітація означає відновлення або поліпшення соціальних можливостей особи, щоб повернути людину в суспільне і трудове життя, відновивши або навчивши тим навичкам, які були загублені через різні обставини.

Держава забезпечує наступні послуги соціальної реабілітації:

- дітям, постраждалим від насильства;
- дітям і дорослим особам, у яких утворилася залежність від наркотичних, токсичних речовин або іншого виду психотропних засобів;

- жертвам торгівлі людьми;
- особам з функціональними порушеннями;
- політично репресованих;
- учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) і постраждалим в результаті аварії на ЧАЕС (Дмитренко, 2004).

Соціальна реабілітація дітям, постраждалим від насильства, доступна дітям, які постраждали в результаті злочинного діяння, експлуатації, сексуально використовувалися, або були схильні до насильства або іншими незаконними, жорстокими або такими, що принижує гідність, діями. Мета реабілітації - забезпечити, щоб дитина змогла повернути фізичне або психічне здоров'я і інтегруватися в суспільство.

Тривала реабілітація починається з індивідуального консультування. У процесі індивідуального консультування слід визначити ступінь глибини руйнівного впливу насильства на особистість потерпілої особи. Залежно від конкретної мети виділяються три види консультування:

- інформаційне та орієнтуюче,
- особистісно-підтримуюче та
- зміна особистості.

Інформаційне та орієнтуюче консультування спрямоване на надання необхідної психологічної інформації за запитом клієнтки, а також надання допомоги у виборі шляхів і засобів подолання сімейного насильства. Мета особистісно-підтримуючого консультування - допомога в стабілізації особистості і зміцненні її захисту (Коломоєць, 2011).

Консультування щодо зміни особистості є найскладнішим і спрямовано на гармонізацію особистості через опрацювання і усвідомлення внутрішніх конфліктів. Психологічний контракт - завершальний етап консультування є результатом спільної з клієнтом постановки мети і завдань консультування, а

також дій, необхідних для вирішення сімейних і внутрішньоособистісних проблем клієнта.

Укладення контракту саме по собі є методикою розвитку впевненості в собі на основі реалістичності і розвитку особистої відповідальності. В останні роки процедура психологічного договору все частіше використовується як окремий значний етап роботи.

Крім індивідуальних, Мальцева О. також виділяє групові методи реабілітації жінок, які постраждали від внутрішньосімейного насильства. Групові психотерапевтичні технології для жінок, що зазнають насильства, спрямовані на надання психологічної допомоги через групову підтримку і виявлення позитивних особистісних ресурсів (*Мальцева, 2013*).

При проведенні групових форм роботи обов'язок психотерапевта, в першу чергу, забезпечити взаємоповагу, впевненість, довіру і врівноваженість членів групи, а також надати можливість для того, щоб розглянути проблему насильства більш докладно. У деяких випадках, працюючи з жінками, постраждалими від різних форм внутрішньосімейного насильства, більш ефективними методами реабілітаційної роботи є включення в арт-терапевтичні групи.

Образотворча діяльність полегшує доступ до пригнічених в результаті травми почуттям, відновлює самоповагу і дарує позитивні емоції. У образотворчій діяльності часто вихлюпуються агресивні тенденції, що перериває новий цикл насильства для жінок, які зібралися разом з метою перейти від старого способу життя до нового, більш здорового, процес творчого самовираження є відмінним інструментом, що дозволяє впоратися зі змінами (*Руднєва, 2005*).

Основними завданнями арт-терапевтичної групи є посилення позиції жінок, робота з почуттям провини, страху, гніву, підвищення самооцінки, пошук ресурсів для відновлення фізичного та психічного здоров'я, робота з майбутнім.

До ефективних методів групової роботи з жінками - жертвами насильства можуть бути віднесені: групи поетичної психотерапії, виготовлення мініатюр-масок, образотворча діяльність. Так, зокрема, метод драмотерапії передбачає розігрування драматичних сценок з метою відреагування і трансформації негативного емоційного досвіду. У роботі з жінками, які пережили насильство, цей метод довів свою ефективність.

Одним із прийомів роботи є драматичне зображення будь-яких предметів, істот, явищ природи з паралельною розповіддю про пережиті почуття, думки, асоціації. На відміну від інших підходів, в яких також використовується програвання метафори власного стану (психодрама, гештальт-терапія та ін.), драмотерапія передбачає театралізацію експресивного акту клієнта. Між окремими кроками клієнт повинен здійснювати релаксацію. Розслаблення антагоністичним напруженням і знижує страх.

Одним з найпоширеніших методів релаксації є прогресивна м'язова релаксація Джекобсона (*Джекобсон, 2007*). Методика полягає в поетапній нарузі груп м'язів з подальшим їх розслабленням. Техніка заснована на фізіологічній закономірності природної зміни напруги розслабленням після фізичних навантажень. Для релаксації широко використовуються також музика, візуалізації і самонавіювання.

Техніка формування поведінки, заснована на заохоченні й покаранні, враховує величину, значимість для клієнта, час, послідовність і систематичність підкріплення. Підкріплення може мати як матеріальний, так і моральний, психологічний характер. Тренінг впевненої поведінки і самозахисту, який проводиться при завершенні психологічного супроводу, ґрунтується на пред'явленні моделі бажаної поведінки і систематичному повторенні навичок комунікації аж до їх закріплення. Застосування біхевіоральних методик стає більш ефективним, якщо клієнт залучається до визначення цілей спільної роботи і поступово бере на себе контроль за використання цих технік (*Максимова, 2013*).

Під психологічною саморегуляцією розуміється вплив людини на саму себе за допомогою своєї психічної активності. Основою психологічної саморегуляції є самонавіювання. Існують різні методи і модифікації методик саморегуляції. До їх числа можна віднести як окремі прийоми, так і комплекси систематизованих вправ. До групи окремих прийомів включають:

- ритуальні дії;
- самосповідь (ведення щоденника, складання автобіографії тощо);
- самопереконання;
- самонаказ;
- самоподкріплення.

Серед комплексів саморегуляції необхідно відзначити наступні:

- техніки активної нервово-м'язової релаксації;
- метод аутогенного тренування;
- ідеомоторне тренування та ін.

Отже, соціальна реабілітація допомагає відновити або поліпшити соціальні можливості особи, щоб повернути людину до нормального життя. Для цього потрібно використовувати ефективні методи реабілітаційної роботи.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі нами було розглянуті наступні форми допомоги жінкам і дітям, які зазнали насильства:

- надання екстреної соціальної допомоги полягає в разовому, одиничному сприянні індивіду або сім'ї, які опинилися в стані труднощів, шляхом видачі грошей, продуктів або речей;
- адресна соціальна допомога надається малозабезпеченим верствам населення та складається також у видачі грошей, продуктів і речей, але може надаватися неодноразово, навіть регулярно.
- соціальне притулок, соціальний притулок, соціальний готель - установи соціальної допомоги стаціонарного типу.

Форми роботи з батьками в рамках первинної та вторинної профілактики можуть бути наступними: класні години, круглі столи, батьківський клуб, індивідуальні та групові консультації, дозвільні заходи, спільна діяльність батьків з дітьми (малювання, створення арт-об'єктів).

Організація роботи з дітьми в рамках первинної та вторинної профілактики має відмінності. При організації вторинної профілактичної роботи, необхідна на початку індивідуальна робота з дитиною, а потім включення її в групу. Формами роботи з дітьми можуть бути групові та індивідуальні заняття, консультації тощо.

Соціальна реабілітація означає відновлення або поліпшення соціальних можливостей особи, щоб повернути людину в суспільне і трудове життя, відновивши або навчивши тим навичкам, які були загублені через різні обставини.

Таким чином, робота соціального працівника в патогенетичному напрямку полягає в морально-психологічній реабілітації, інформаційно-консультативній, правовій та медичній допомозі жертвам домашнього насильства і використанні соціальних ресурсів для їх захисту. Взаємодія між державними установами, правоохоронними органами, органами охорони здоров'я, кризовими центрами має особливе значення. При цьому важливо, щоб всі ці структури працювали в тісному контакті, а постраждалі від насильства могли отримувати всебічну підтримку і своєчасну кваліфіковану допомогу. Спеціаліст соціальної роботи відіграє ключову роль в цьому процесі, так як саме він повинен здійснювати координацію державних та недержавних установ, тільки таким чином можливо досягти бажаних результатів.

РОЗДІЛ III ПРОГРАМА «МИ ПРОТИ НАСИЛЬСТВА» СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА

3.1. Структура програми «Ми проти насильства» соціального захисту людей, які постраждали від насильства

Питання особливостей особистості батьків, особливості виховання дитини і ставлення до неї батьків, особливості особистості дитини як результат сімейних впливів і т.д., розглядали психологи, педагоги, соціологи (А.Я.Варга, Т.В. Архіреєва, М.М. Авдєєва, А.І. Захаров, А.І. Спиваковська, А.Є. Личко, Є.Г. Ейдемільер, та ін.). Дослідження А.Н. Леонтьєва, А. Р. Лурія, Д.Б. Ельконіна виявили, що психічний розвиток дитини залежить від емоційного контакту і особливостей взаємодії з батьками.

Вплив на дитячо-батьківські відносини справляє стиль відносин, роль дитини в сім'ї, тип сім'ї. Особистість дитини формується під впливом типу батьківських відносин. Практика психологічної допомоги дітям і батькам показала, що якщо відновити сприятливий стиль спілкування в сім'ї, то навіть найважчі проблеми в вихованні можуть бути вирішені.

Величезне значення має комплексність підходу до профілактики психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах. Необхідне формування єдиного підходу до проблеми психологічного насильства в професійному середовищі. І тут найбільш пріоритетним завданням виступає інформування, як батьків, так і працівників системи шкільної освіти (Мертус, 2015).

Повинна бути створена система комплексних заходів профілактики. Але для цього повинна вестися системна і цілеспрямована робота психологів, педагогів і батьків. Однієї теоретичної роз'яснювальної роботи, яку проводять педагоги і психологи недостатньо, потрібно не тільки просвіщати, а й навчати батьків способам правильного спілкування з дітьми. Для здійснення комплексного підходу в профілактиці необхідне дотримання трьох напрямків роботи психолога шкільного закладу.

Первинна профілактика спрямовується на попередження психологічного насильства, і тут можуть бути використані методи діагностики і освіти. На другому етапі ведеться робота в конкретних сім'ях різними способами і методами, тобто попередження наслідків психологічного насильства. І третій напрямок вже представляє комплекс реабілітаційних заходів для постраждалих від психологічного насильства, тобто корекційна робота з дітьми (індивідуальна і групова), використання казкотерапії, пісочної терапії, арт-терапії.

Виходячи з вище викладеного, впливає актуальність авторської програми та її мета. Програма має назву «Ми проти насильства», ґрунтується на когнітивно-поведінковому підході, так як використовується головний механізм цього підходу - заміна одного небажаного виду поведінки на інший, більш прийнятний. В даному випадку велике значення надається установкам і мотивації. Основною цільовою групою в профілактиці психологічного насильства є батьки і діти з високим відсотком виявлених проблем при діагностиці дитячо-батьківських відносин.

Мета програми - попередження сімейного неблагополуччя та підвищення психолого-педагогічної культури батьків, зміцнення і збереження психологічного здоров'я дітей.

Завдання:

- знайомство з проявами і наслідками психологічного насильства;
- розвиток у дорослих навичок і умінь конструктивної взаємодії з дітьми;
- навчання вмінню спілкуватися і розуміти поведінку дітей;
- формування навичок безконфліктного та ефективного спілкування;
- формування відповідального батьківства та цінності сім'ї;
- зниження рівня тривожності у дітей;
- формування адекватної самооцінки.

Методи і технології: інформування, лекції, круглі столи, групові дискусії, ігри, вправи, рольове програвання, тренінг, практичні завдання, аналіз випадків, арт-терапевтичні техніки, мозковий штурм.

База дослідження: У дослідженні взяли участь 40 матерів і 40 школярів 7-9 класів віку, з них 18 хлопчиків і 22 дівчинки, які проживають в м.Ізмаїл та навчаються в спеціалізованій загальноосвітньої школи №1 з поглибленим вивченням англійської мови. Всі сім'ї повні, мають обох батьків. Ми вибрали для нашого дослідження тільки матерів, так як вони мають з дитиною великий ступінь емоційної близькості і відповідно справляють більший вплив на дитину.

Очікуваний результат: зниження рівня тривожності у дітей, підвищення самооцінки, зниження рівня авторитарності у батьків, зниження рівня деструктивних установок батьків в міжособистісних відносинах, підвищення рівня емпатії батьків до дитини. У програмі робиться акцент на таких моментах як, допомога батькам у визначенні ситуацій, коли необхідно наполягти на своєму, а коли дати дитині свободу. Так як дослідження показало, що не завжди батьки усвідомлюють, наскільки далеко вони зайшли, втручаючись в особистий простір своєї дитини.

В безпечної і доброзичливій атмосфері занять вони отримують можливість задуматися про те, що вони насправді хочуть виховати в дитині і що вони реально для цього роблять. Застосування психологічного впливу або фізичного покарання здається, більш простим і природним вибором для багатьох батьків адже дитина практично миттєво на них реагує. Але дуже скоро повертається до тієї ж поведінки. А пізніше приєднуються такі проблеми як низька самооцінка, підвищена тривожність, агресивність і можливо часті хвороби (Махмадамінова, 2006).

Усвідомлення батьком того, що оманливий простий шлях приводить до найбільш тяжких наслідків, часом буває, що лякає. Допоможе таким батькам поділ понять «любов» і «потурання», «відсутність кордонів», які в їхній

свідомості несправедливо злилися. Тому ряд вправ програми спрямований на аналіз учасниками своїх батьківських позицій і виховного стилю.

Крім бесід та лекцій з батьками про наслідки психологічного насильства, необхідно вести розмову про те, як правильно поводитися з дитиною, як створити довірчий і міцний контакт. Тому основний акцент робиться не на тому, чого робити не слід, а на тому, що необхідно робити. Якраз в цьому і допомагають мозкові штурми, в ході яких батьки можуть поділитися позитивними прийомами виховання, і групові вправи, які допомагають розширити репертуар методів впливу на дитину.

Програма розрахована на 12 занять, заняття проводяться 1 раз на тиждень (таб.3.1). Блок - діагностика: Мета: отримання інформації про внутрішньосімейних відносинах, характеристика мікроклімату сім'ї.

Таблиця 3.1

Структура програми профілактики насилля в родині

Діагностика батьків		
Мета	Завдання	Методики
Вивчення актуальності проблеми покарання в дитячо-батьківських відносинах	Виявлення видів покарання використовуваних батьками з метою виховання	Анкета для батьків (Ю.В. Даниленко)
виявлення особливостей внутрішньосімейних тосунків тест батьківського відносини (А.Я.Варга, В.В.Столина)	виявлення батьківського відносини,	тест батьківського відносини (А.Я.Варга, В.В.Столина)
Діагностика дітей		
Мета	Завдання	Методики
Виявлення та уточнення можливих причин тривожності, самооцінки	Виявити рівень тривожності дитини;	Проективна методика «неіснуюча тварина»
	Виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин;	Тест «Малюнок сім'ї»
Вивчення особливостей самооцінки дітей	Виявити рівень самооцінки	Методика Дембо-Рубінштейн

Продовження Таблиці 3.1

Блок - робота з батьками:				
<p>Мета: організація психолого-педагогічної освіти батьків, побудова духовно-моральних відносин дітей і дорослих, створення пріоритетного батьківського виховання.</p>				
Тематика занять	Всього заходів	Мета	Форми роботи	Суб'єкти
«Історія та сучасний стан жорстокого поводження з дітьми»	1		Лекція + Обговорення «Які бувають покарання»	Батьки педагоги
«Труднощі спілкування з дитиною»	1	Розвиток навичок конструктивної взаємодії з дітьми	Вправа «Який я батько? Яка у мене дитина?» Вправа «Батьківська сім'я»	Батьки
«Психологічне насильство в детско-родительських відносинах»	1	Розвиток критичного ставлення до психологічного насильства	Лекція	батьки педагоги
«Сімейні конфлікти»	1	Розширення репертуару батьківських методів впливу на дитину	Вправа «Розтули кулак» Вправа «Моє послання дитині»	Батьки
«Світ дитинства - світ дорослого»	1	Гармонізація детско-родительських відносин, профілактика насильства в сім'ї	Вправа на асоціацію «Дім» Вправа «Мені подобається в тобі». Вправа «Будинок» Вправа «Я - це ...». Вправа «Я хочу бути ...».	діти педагоги

Продовження Таблиці 3.1

			<p>Вправа «Квітка Я».</p> <p>Аутогенне тренування</p> <p>Вправа «Я бажаю тобі ...»</p> <p>Вправа на асоціацію «Пробачення»</p> <p>Рефлексивне коло «Мені важко пробачити, коли ...»</p>	
<p>Блок – робота з підлітками</p> <p>Мета: створення теплої атмосфери взаєморозуміння для зниження рівня тривожності і підвищення впевненості в собі</p>				
«Кожна дитина має право на життя»	2	Формування уявлень про права дитини	<p>Вправа. «Лист батькам».</p> <p>Вправа «Наші образи».</p> <p>Вправа на асоціацію «Щастя»</p> <p>Вправа «Я».</p> <p>Вправа «Щасливе обличчя».</p> <p>Вправа «Малюнок радості».</p>	Діти
«Мій світ і світ іншого»	4	Формувати у дітей уміння визначати емоційний стан інших людей і усвідомлювати свій власний, зняття скутості	<p>Вправа на асоціацію «Свобода і відповідальність».</p> <p>Вправа «Я можу - я повинен».</p> <p>Вправа «Сказати Ні».</p> <p>Вправа «Моя відповідальність».</p>	Діти

Отже, створення програма має назву «Ми проти насильства».

Мета програми змінити сімейне неблагополуччя сім'ї, зміцнення психічного та фізичного здоров'я. До неї входять різні методи : бесіди, заняття, консультування та ін.

3.2. Аналіз ефективності впровадження програми «Ми проти насильства» соціального захисту людей, які постраждали від насильства

Відповідно до нашого визначення психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах нами були підбрані методи і методики дослідження, проведено психолого-педагогічне дослідження, а також була здійснена кількісна та якісна обробка отриманих даних, проаналізовано і зроблено інтерпретацію результатів дослідження, зроблені висновки.

В таблиці 3.2 наведений план діагностичного обстеження.

Таблиця 3.2

Планування діагностичного обстеження

Діагностика дітей		
Мета	Завдання	Методики
Виявлення та уточнення можливих причин тривожності, низької самооцінки;	Виявити рівень тривожності дитини Виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин	Проективна методика «Неіснуюча тварина» Тест «Малюнок сім'ї»
Вивчення особливостей самооцінки дітей	Виявити рівень самооцінки	Методика Дембо-Рубінштейн

Діагностика батьків		
Мета	Завдання	Методики
Вивчення актуальності проблеми покарання в дитячо-батьківських відносинах	Виявлення видів покарання використовуваних батьками з метою виховання;	Анкета для батьків (Ю.В. Даниленко);
Виявлення особливостей внутрішньосімейних стосунків	Виявлення батьківського відносини	Тест батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Століна)

У нашому дослідженні ми використовували графічні методики для вимірювання емоційного стану і особливостей особистості школяра. Дані методики застосовуються в комплексі з класичними тестами і допомагають отримати найбільш загальну характеристику особистості і відзначити можливі проблеми, а також підтвердити дані інших тестів:

- Проективна методика «Неіснуюча тварина»;
- Тест «Кінетичний малюнок сім'ї» (ВРХ);
- Методика Дембо-Рубінштейн;
- Опитувальник батьківських відносин.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» (автор Дукаревіч М.З.).

Є однією з найбільш інформативних рісуночних методик і може широко застосовуватися для психологічного обстеження. Мета тестування: - вивчення рівня тривожності дитини - вивчення рівня самооцінки - визначення взаємовідносин дитини з навколишнім світом. За допомогою цього тесту ми припускаємо, виявити рівень тривожності у групи досліджуваних дітей.

Тест «Кінетичний малюнок сім'ї» (ВРХ) (Р. Бернс, С.Кауфман)

Тест «Кінетичний малюнок сім'ї» (ВРХ) надає багату інформацію про ситуації, яка суб'єктивно сприймаються досліджуваною дитиною. Він допомагає виявити ставлення дитини до членів всієї родини, сімейні відносини, які викликають тривогу, малюючи, дитина показує, як дитина сприймає взаємовідносини з іншими членами сім'ї і своє місце в сім'ї.

Використовуючи тест ВРХ, слід мати на увазі, що кожен малюнок є результатом творчої діяльності, який не тільки відображає сприйняття дитиною своєї сім'ї, а й дозволяє їй аналізувати, переосмислювати відносини. У цьому сенсі малюнок сім'ї не тільки відображає сьогодення, а й проектується на майбутні відносини. Тест розроблений Р. Бернсом і С. Кауфманом в 1972 році. Тест складається з двох частин - малювання своєї сім'ї та бесіди після малювання. Для ВРХ розроблена також система кількісної оцінки. Виділяються п'ять симптомів:

1. сприятлива сімейна ситуація;
2. тривожність
3. конфліктність в сім'ї;
4. почуття неповноцінності,
5. ворожість в сімейної ситуації.

Чим більша сума балів, тим яскравіше виражена та чи інша ознака. Виразність ознаки оцінюється від 0 до 3 балів. Отримані результати є основою для психокорекційної роботи та подальшої діагностики сім'ї та дитини. Так, виявлена тривожність вимагає визначення її характеру: або це «суб'єктивно-особистісний аспект, або є об'єктивні причини в сім'ї дитини.

Проведене дослідження складається з наступних етапів:

1. Підбір діагностичних методик, які дозволяють виявити і описати наслідки психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах.
2. Анкетування дітей і батьків з метою вивчення проявів психологічного насильства в дитячо-батьківських взаєминах.

3. Розробка та апробація профілактичної програми та аналіз отриманих результатів.

Дослідження складалося з трьох етапів: констатуючий, формуючий та контрольний.

Результати констатуючого етапу

На першому етапі дослідження було проведено анкетування батьків. Анкета для батьків (Додаток А), мета якої вивчення актуальності проблеми покарання в дитячо-батьківських взаєминах. Результати анкети оброблені за допомогою контент-аналіз. Результати дослідження показали наступне:

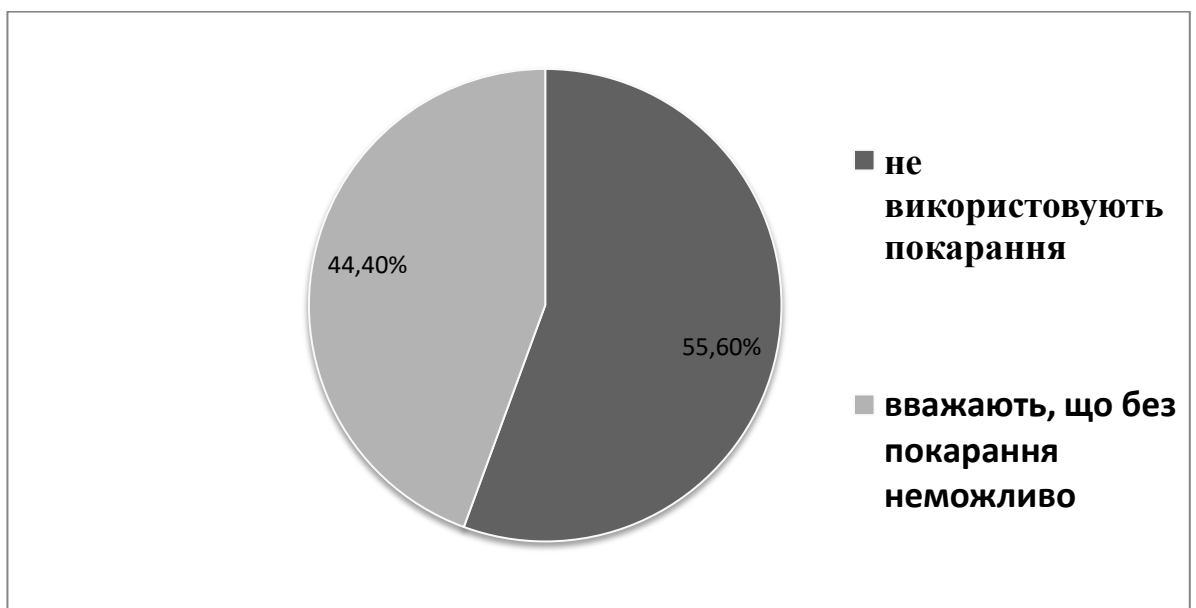
Хід дослідження

1 етап

Виявлення батьків, які порушують права своїх дітей, застосовуючи до них фізичне або психологічне насильство. Було проведено анкетування серед батьків в школі м.Ізмаїл з метою вивчення актуальності проблеми покарання в дитячо-батьківських взаєминах. Було опитано 40 осіб. В результаті опитування були отримані наступні дані: На питання чи можна виховувати дитину без покарання (діагр.3.1): 44,4% батьків відповіли, що без покарання виховувати не можна, 55,6% батьків відповіли, що не використовують покарання.

Діаграма 3.1

Чи можна виховувати дитину без покарання

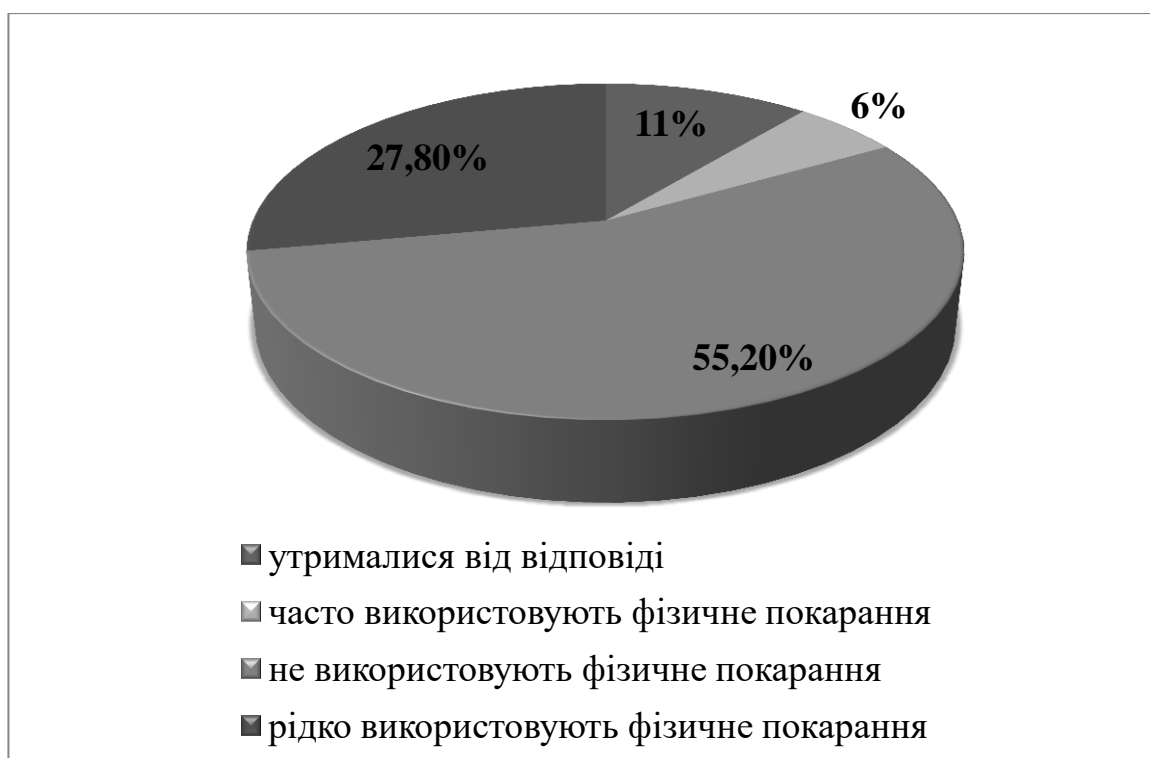

При обробці анкети було виявлено відсоток батьків, які у вихованні використовують фізичне покарання (діагр. 3.2).

- утрималися від відповіді - 11%
- часто використовують фізичне покарання – 6%
- не використовують фізичне покарання - 55,2%
- рідко використовують фізичне покарання - 27,8%

Діаграма 3.2

Використовують фізичне покарання у вихованні

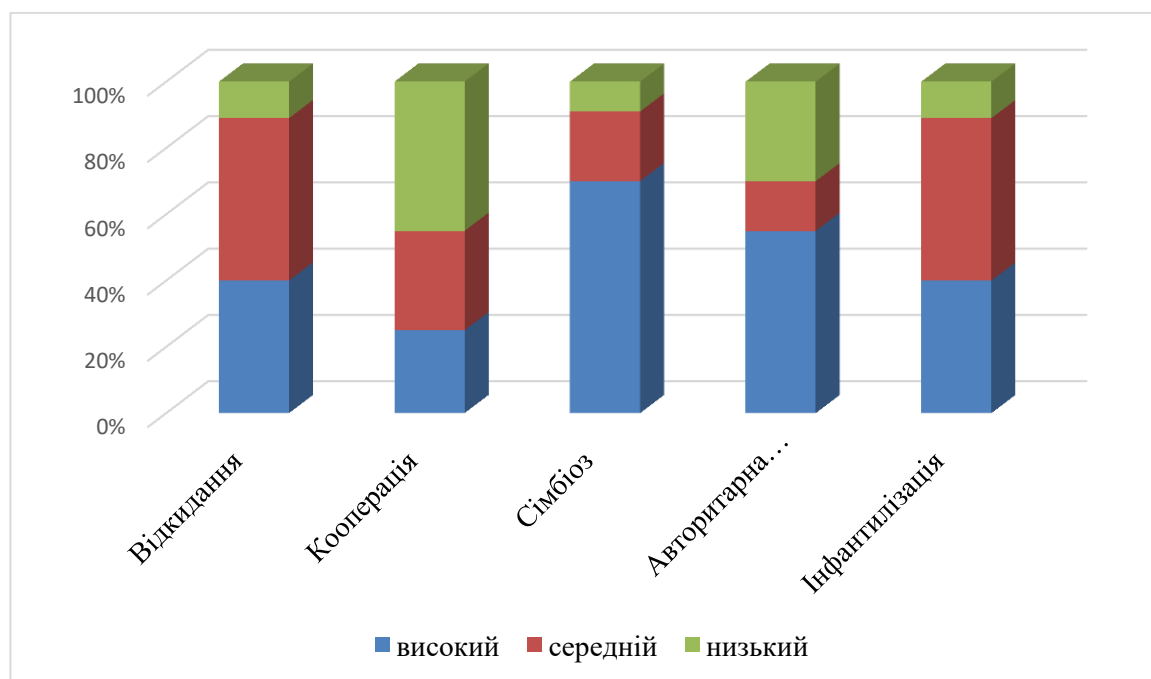
За результатами, отриманими за допомогою анкети, ми бачимо, що багато батьків використовують психологічний тиск на дитину як особливий вид покарання. Такі види покарання як відмовитися розмовляти, накричати і обізвати, поставити в кут, цілком можна віднести до психологічного насильства над дитиною.

Далі з метою діагностики дитячо-батьківських відносин ми провели дослідження за допомогою методики «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В. В. Столін). Опитувальник складається з 61 питання, які становлять п'ять шкал. При первинній обробці були отримані сирі бали, які були переведені у відсотки і представлені в гістограмі 3.3.

Гістограма 3.1

Результат відповідей батьків за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В. В. Столін)

1. Прийняття - відкидання: тільки 20% приймають дитину такою, якою вона є, прагнуть проводити з нею багато часу, схвалюють її інтереси. 35% знаходяться в прикордонному амбівалентному стані і 45% вважають свою дитину поганою, часто відчують до дитини злість, досаду і роздратування.

2. Соціальна бажаність (кооперація): 27,5% отримали найвищий бал, який дозволяє припустити, що ці батьки намагаються у всьому допомагати дитині, виявляють співчуття, високо оцінюють творчі здібності дитини. Такі батьки

заохочують ініціативу і самостійність дитини, 20% батьків мають середній процентний ранг і 52,5% осіб мають низькі значення, що може говорити про недостатню вираженість такого типу відносин.

3. Симбіоз: 72,5% показали високі показники, а це значить, що більшість батьків мають симбіотичні відносини з дитиною, тобто відчують себе з дитиною єдиним цілим, вважають дитину маленькою і не дозволяють дитині проявляти самостійність. Тільки 15% показали норму, яка говорить про дотримання міжособистісної дистанції. 12,5% знаходяться в прикордонному стані.

4. Авторитарна гіперсоціалізація: 57,5% мають високий показник по цій шкалі і відповідно відносно батьків до дитини проглядається авторитаризм. Такі батьки вимагають беззастережного послуху і дисципліни, намагаються нав'язати свою волю. Пильно стежать за соціальними досягненнями дитини і, швидше за все, можуть пред'являти завищені вимоги, які не відповідають віку дитини. У 35% низький показник по цій шкалі, що говорить про відсутність авторитарного стилю виховання і 7,5% мають середній показник.

5. Інфантилізація («маленький невдаха»): 65% батьків можуть приписувати дитині особисту і соціальну неспроможність, представити її інфантильною, дитина сприймається непристосованою, відкритою для поганих впливів. Такі батьки часто не довіряють своїй дитині, скаржаться на її невірність і намагаються контролювати її дії. У 17,5% подібні якості не виявляються і ще 17,5% мають середній показник.

Висновок: в ході аналізу особливостей батьківського ставлення, який показав, що психологічне насильство по відношенню до дитини з боку батьків можна визначити за такими ознаками як пред'явлення завищених вимог, які не відповідають віковим особливостям дитини, що відбувається при авторитарному стилі виховання, а це може свідчити про неприйняття дитини батьком, що показав високий бал за першою шкалою опитувальника.

Далі можна сказати, що при такому ставленні у дитини втрачається впевненість в собі і відповідно знижується самооцінка. Психологічний тиск в

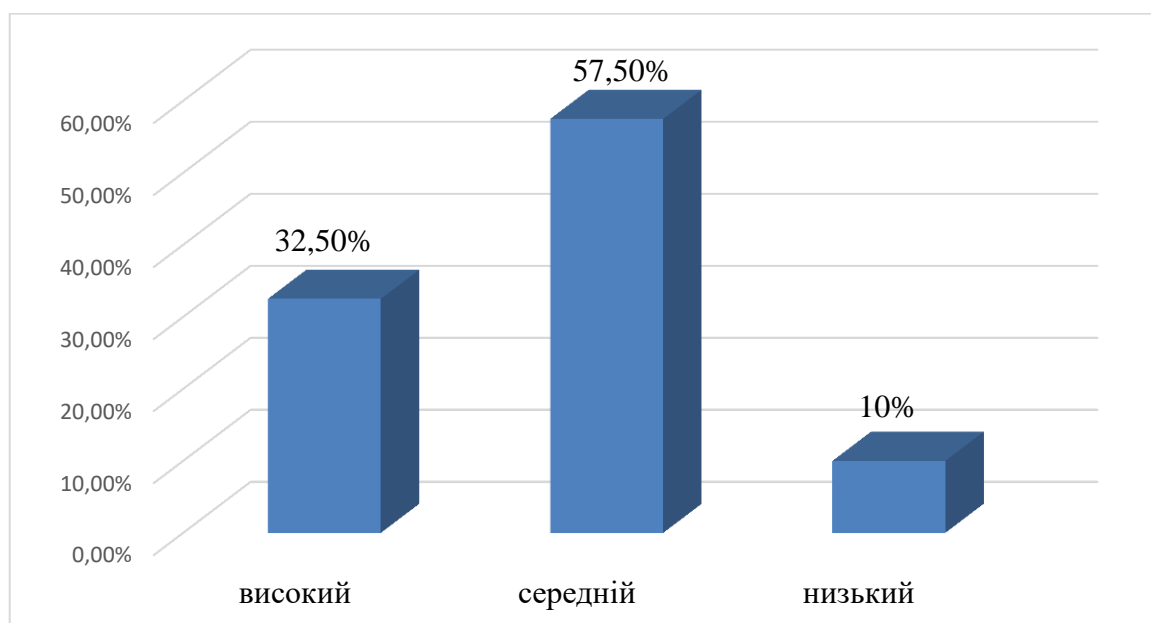
принизливій формі (приниження, образа), до яких відносяться заборони чогось. Гіперопіка виявляється там, де батьки ставляться до дитини як до «маленького невдахи», вважаючи її непристосованою ні до чого і контролюючи її дії, надмірна турбота, яка може викликати почуття безпорадності і марності, що перешкоджає виникненню уявлень про власну цінність. Примус, так би мовити «з любові», і неувага до потреби дитини також є насильством.

Далі необхідно було провести психологічне обстеження дитини, щоб конкретизувати шкоду, заподіяну їй діями батьків. Виявити емоційні і поведінкові порушення. І встановити зв'язок між виявленими у дитини порушеннями і особливостями батьківського відносини.

Про такий зв'язок може свідчити тривога або негативне ставлення дитини до одного або обох батьків, або інших членів сім'ї. Використовуючи проектну методику «Неіснуюча тварина» нами було проведено діагностування емоційного стану дітей. Первинний аналіз показників тривожності за проективною методикою «Неіснуюча тварина» можна побачити у гістограмі 3.2. Для інтерпретації гістограми нами використано 12 показників, по ним визначається ступінь прояву негативних, емоційних станів кожної дитини.

Гістограма 3.2

Показники тривожності по проективній методикою «Неіснуюча тварина»

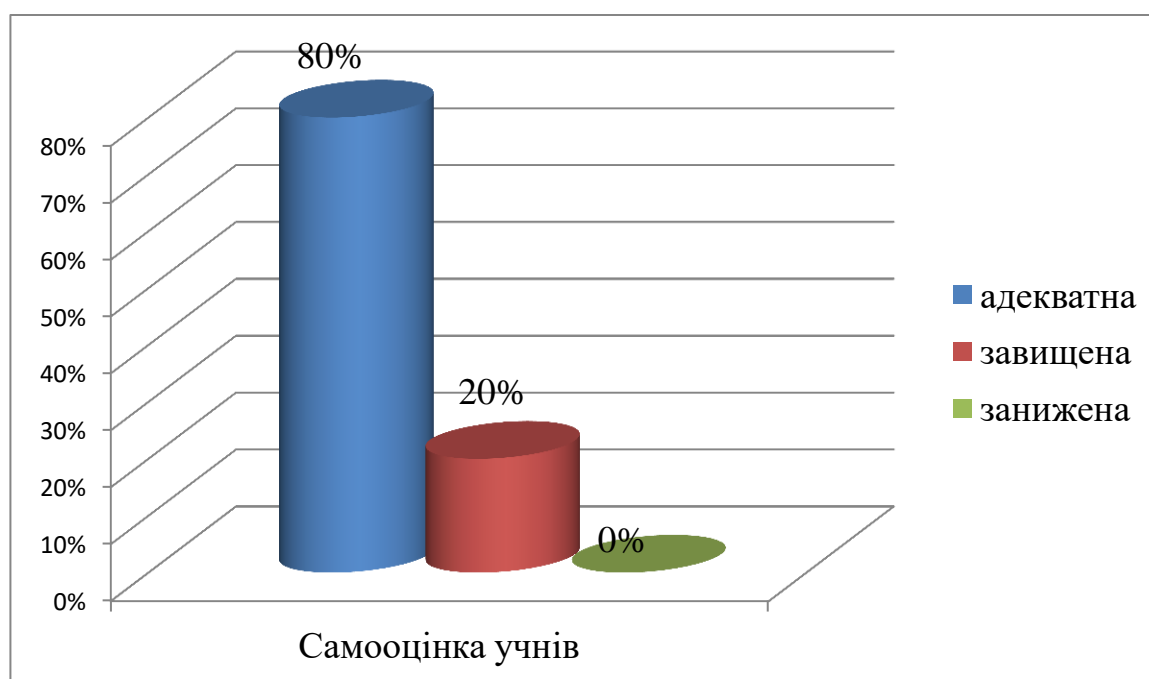

Висновок: аналізуючи дані, ми виявили що, середній рівень тривожності у школярів досягає 57,5%, з високим рівнем тривожності 32,5% дітей і низький рівень мають 10%.

Далі за допомогою методики Дембо-Рубінштейн ми діагностували самооцінку дітей. В результаті діагностування ми отримали дані, які відображені у гістограмі 3.3.

Гістограма 3.3

Результати діагностики самооцінки учнів за методикою Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Прихожан

З цієї діаграми можна зробити висновок, що 80% учнів мають адекватну самооцінку, а 20% мають неадекватну завищену самооцінку. Таким чином, ми бачимо, що більшість досліджуваних учнів мають адекватну самооцінку.

При оптимальній, адекватній самооцінці дитина правильно співвідносить свої можливості і здібності, досить критично ставиться до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі і успіхи, намагається ставити перед собою досяжні цілі. До оцінки досягнутого вона підходить не тільки зі своїми мірками, але й намагається передбачити, як до цього поставляться інші підлітки.

Адекватна самооцінка є підсумком постійного пошуку реальної міри, тобто без занадто великої переоцінки, але і без зайвої критичності до свого спілкування, поведінки, діяльності, переживань. Така самооцінка є найкращою для конкретних умов і ситуацій.

Таблиця 3.3

Зведені результати діагностики самооцінки учнів за методикою Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Прихожан (старший підлітковий вік)

Шкала	Середній бал
Здоров'я	62,2
Розум, здатності	61,2
Характер	70,7
Авторитет у однолітків	61
Уміння багато робити своїми руками	56,4
Зовнішність	77,5
Впевненість в собі	64,4

Як видно з таблиці 3.3 у досліджуваних учнів переважає величина якості «зовнішність» - 77,5 балів. Найнижча середня величина якості «вміння багато чого робити своїми руками» - 56,4 балів.

Для підтвердження даного дослідження ми додатково провели діагностування дітей з проективною методикою «Кінетичний малюнок сім'ї».

В результаті проведення дослідження за допомогою проективної методики ВРХ з підлітками ми отримали наступні результати: високий показник симптомокомплексу - сприятливою сімейної ситуації в групі мають високий показник 12,5% дітей, середній 17,5%, низький показник спостерігається у 70% дітей.

Симптомокомплекс - тривожність показав високий бал у 47,5% дітей, низький бал мають 15% і середній бал мають 37,5% дітей.

Конфліктність в сім'ї по малюнку виявлено у 35% дітей, вони мають високий бал, 40% низький бал, і 25% середній бал.

Почуття неповноцінності в сімейній ситуації відчувають високий бал 5%, середній 60% дітей і 35% низький бал. Ворожість в сімейній ситуації відчувають 10% високий бал, 52,5% середній бал і 37,5% низький бал

Висновок: За результатами цього тесту ми можемо сказати, що далеко не у всіх сім'ях присутня атмосфера позитивних дитячо-батьківських відносин. В основному вони мають змінний характер.

Отримані результати дослідження виявили необхідність розробки програми профілактики психологічного насильства в підлітково-батьківських відносинах.

Серед випробуваних була обрана експериментальна група за найбільш вираженими ознаками. Батьки, які мають високий бал за шкалою - «Авторитарна гіперсоціалізація» і низький бал за шкалою «Кооперація». Діти, у яких високий рівень тривожності і низька самооцінка. За результатами дослідження нами була розроблена і апробована програма профілактики психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах.

Для вирішення поставлених завдань на констатуючому етапі було обстежено 40 дітей дошкільного віку та 40 батьків. Для формуючого експерименту була обрана експериментальна група по найбільш вираженим ознакам 12 дітей та 12 матерів. Батьки, які мають високий бал за шкалою - «Авторитарна гіперсоціалізація» і низький бал за шкалою «Кооперація». Діти, у яких високий рівень тривожності і низька самооцінка.

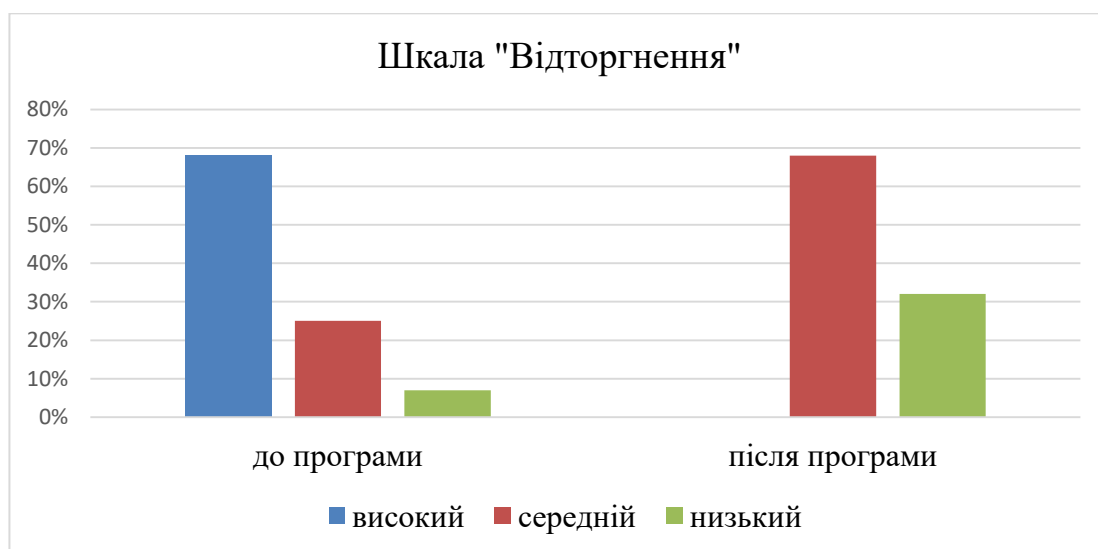
Для обробки результатів використовувалися такі методи математичної обробки даних: статистичний аналіз проводився за допомогою кореляційного аналізу Пірсона і Т - критерію Вілкоксона для аналізу були використані спеціалізовані програмні засоби Statistika 6.0 і Microsoft Excel в середовищі Windows XP. 3. Ефективність програми ми визначили за підсумками формуючого і контрольного етапу експерименту.

Для виявлення ефективності розробленої програми профілактики нами було проведено контрольний експеримент. У контрольному дослідженні типу батьківського відносини, рівня тривожності і самооцінки дітей були використані ті ж діагностичні методики, що і на етапі констатуючого експерименту. Аналіз результатів вторинної діагностики ми здійснили за допомогою методу математичної статистики застосувавши Т - критерій Вілкоксона, який застосовується для зіставлення показників, виміряних в двох різних умовах на одній і тій же вибірці випробуваних, а також дозволяє встановити спрямованість змін та їх вираженість, за допомогою Т - критерію Вілкоксона ми визначили, в якому з напрямків зрушення показників більш інтенсивний, і сформулювали висновки. Ми бачимо найбільш істотне зрушення в значеннях показників за тестом - опитувальником батьківського ставлення за шкалою «Заперечення» ($T = 0,00$ при $p = 0,01$), шкала «Кооперація» ($T = 9,00$ при $p = 0,05$), «Авторитарність» ($T = 0,00$ при $p = 0,01$), шкала «Інфантилізації» ($T = 0,00$ при $p = 0,01$). Шкала «Симбіоз» значних змін не показала.

Отже, за результатами дослідження після формуючого експерименту контрольний замір показників у матерів показав, що після реалізованої програми профілактики психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах значно покращилися в значеннях по тесту «Опитувальник батьківського ставлення» (А.Я. Варга - В.В.Столина), який показав, що у багатьох батьків змінилося ставлення до дитини.

Гістограма 3.4

Динаміка результату формуючого експерименту у матерів за методикою тест-опитувальник батьківського ставлення

Найбільш суттєві зрушення так за шкалою «Прийняття-Заперечення» - 67% матерів мають низький рівень «Відторгнення», 33% мають середній рівень, тобто прикордонний стан, високий рівень «відкидання» в групі з матерів не має.

Гістограма 3.5

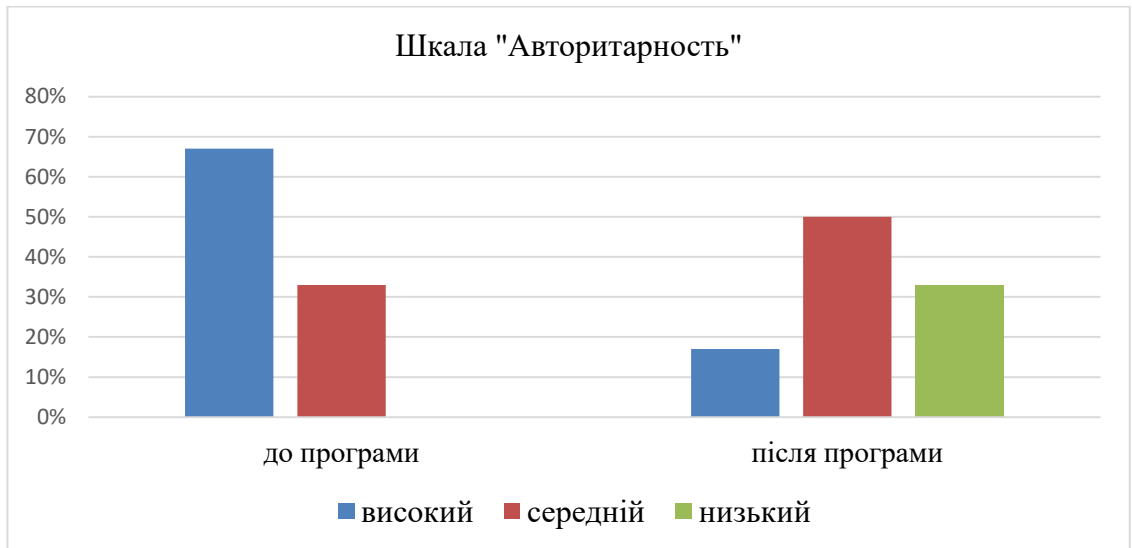
Динаміка результату формуючого експерименту у матерів за методикою тест-опитувальник батьківського ставлення

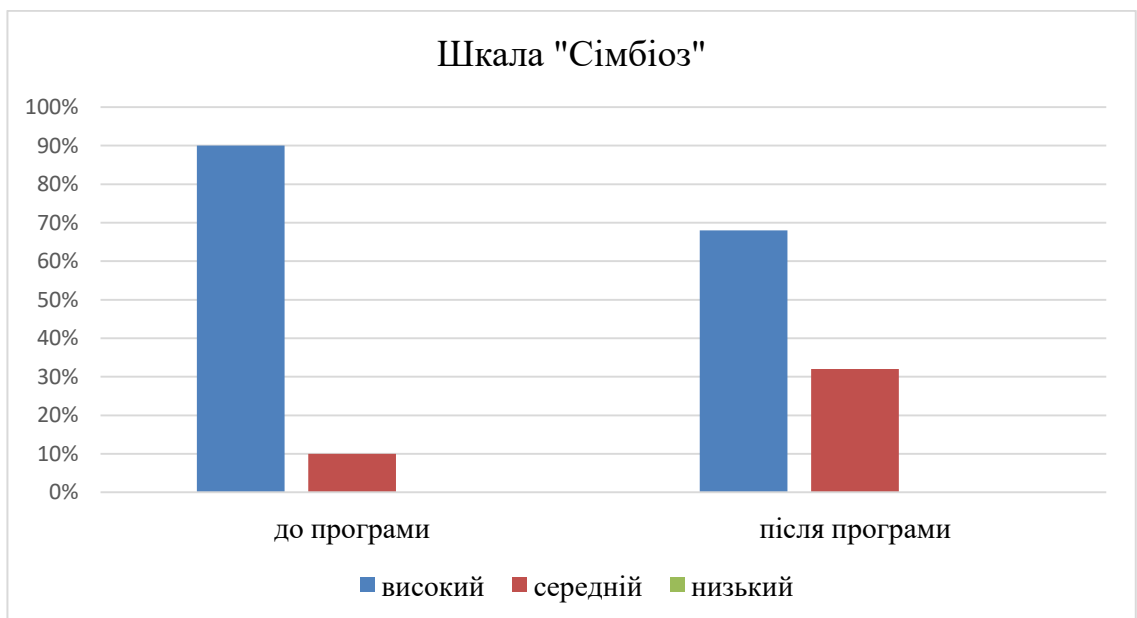
Гістограма 3.6

Динаміка результату формуючого експерименту у матерів за методикою тест-опитувальник батьківського ставлення

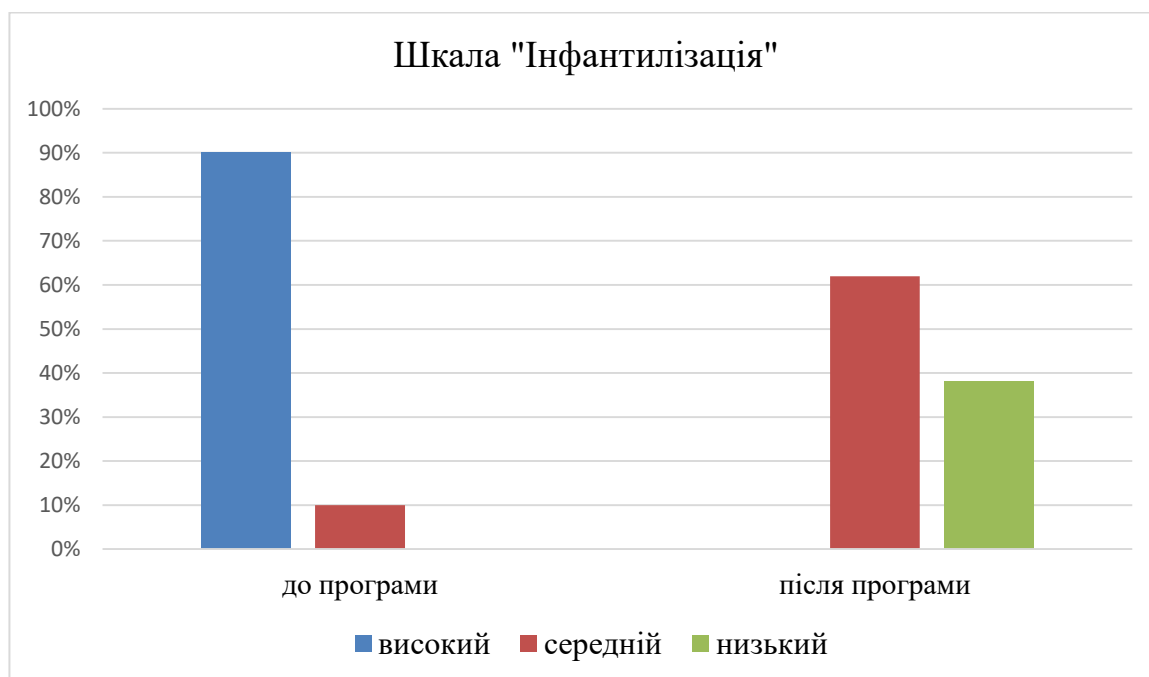

Гістограма 3.7

Динаміка результату формуючого експерименту у матерів за методикою тест-опитувальник батьківського ставлення

Динаміка результату формуючого експерименту у матерів за методикою тест-опитувальник батьківського ставлення

При повторному дослідженні дитячих малюнків найбільш істотне зрушення в значеннях показників за проективними методиками показав залежність сприйняття дитиною за шкалою «Сприятлива сімейна ситуація» і змінився рівень шкали «Кооперація» батьківського відносини ($T = 0,00$ при $p = 0,01$), тобто чим більше батьки виявляють інтерес і співчуття до дитини, заохочують ініціативу і самостійність, відчують почуття гордості за нього, тим сприятливіші сприймається дитиною атмосфера в сім'ї.

Шкала «Симбіоз» і шкала «Тривожність» ($T = 0,00$ при $p = 0,01$) показує, що тривожність дитини зростає при посиленіх симбіотичних відносинах, в яких батьки самі того не усвідомлюючи відчують тривогу за дитину, вважаючи її недорослим і намагаючись захистити її від труднощів життя.

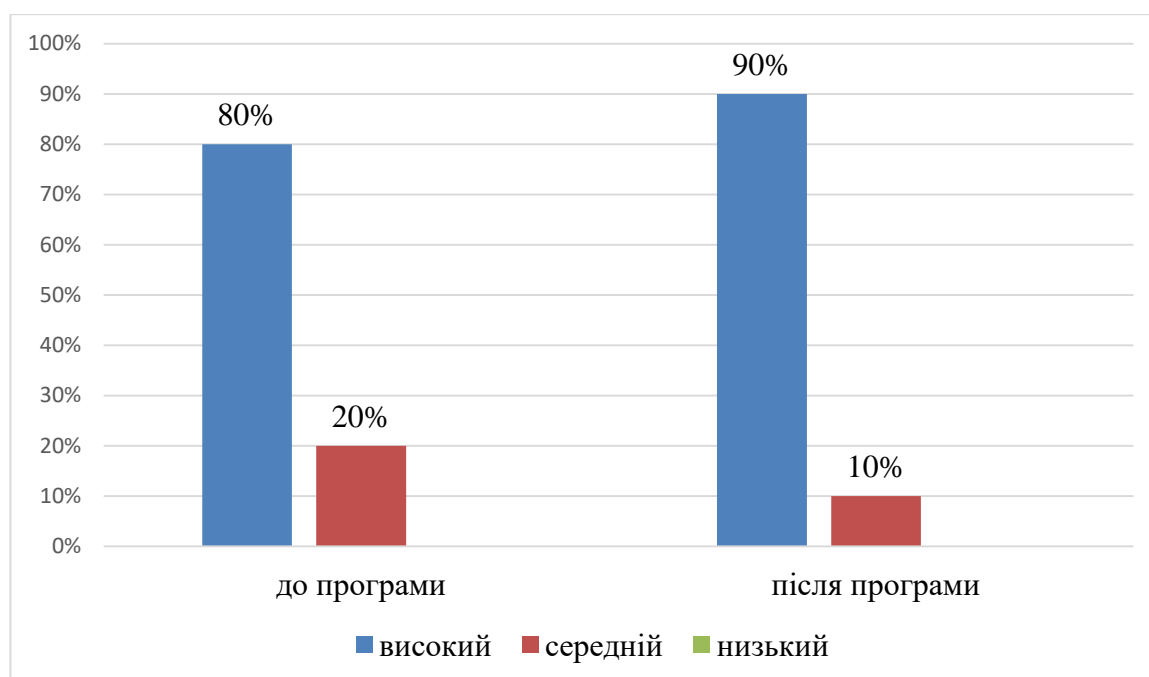
Шкала «Авторитарність» і шкала «Заперечення» ($T = 3,05$ при $p = 0,01$) показує, що чим вище виявляється авторитарність в дитячо-батьківських відносинах, тим у батьків вище відкидання і неприйняття дитини такою, яка вона є, і відповідно вони не довіряють їй відчуючи при цьому роздратування, досаду і злість.

Шкала «Інфантилізації» і шкала «Кооперація» ($T = 3,05$ при $p = 0,01$) показує, що чим більше батьки контролюють дитину вважаючи її не спроможною, тим менше вони схильні проявляти довіру до неї і в спірних питаннях приймати її точку зору. Найбільш істотне зрушення в значеннях показників по тесту Дембо-Рубінштейну і «Симбіоз» ($T = 0,00$ при $p = 0,01$) тобто самооцінка дитини підвищується в міру того, як знижуються симбіотичні відносини з батьком.

Шкала «Тривожність» і шкала «Авторитарність» ($T = 0,00$ при $p = 0,01$) показала, що тривожність у дитини підвищується, чим вище у батьків прояви авторитарності. Аналізуючи отримані результати можна відзначити зміни в самооцінці дітей в експериментальній групі. Порівняльний аналіз результатів свідчить, що до проведення формуючого експерименту 58% дітей мало низьку самооцінку, 25% дітей адекватну самооцінку і 17% дітей з високою самооцінкою. Після проведення профілактичної програми з високою самооцінкою 0% дітей, з низькою 41,6% і адекватна самооцінка у 58,3% дітей.

Гістограма 3.9

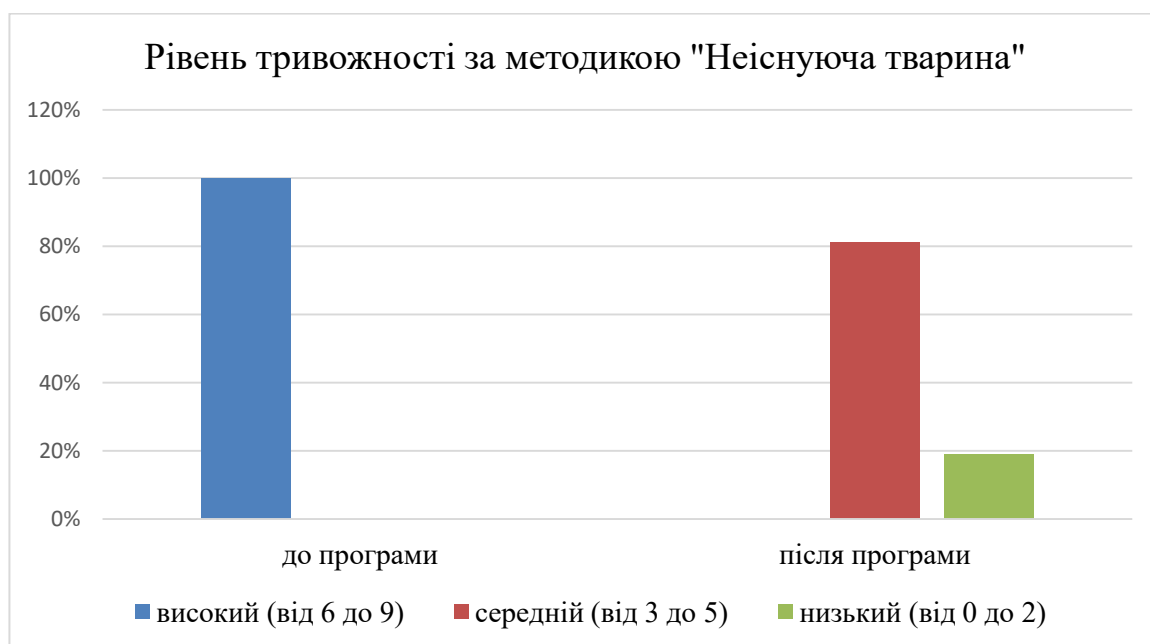
Порівняльний результат тесту Дембо-Рубінштейна до і після проведення профілактичної програми

Для того, щоб перевірити і підтвердити висновки ми і використовували Т - критерій Вілкоксона. Порівняльний аналіз результатів рівня тривожності за методикою «Неіснуюча тварина» показав дані, які зображені на гістограмі 3.2, на цій гістограмі видно, що до проведення формуючого експерименту висока тривожність спостерігалася у 100% дітей, після проведення програми у 17% дітей низький рівень тривожності і 83% дітей мають середній рівень.

Гістограма 3.10

Порівняльний результат тесту «Неіснуюча тварина»

За гістаграмами дітей ми простежили, що відбулися нехай невеликі, але істотні зміни. Аналізуючи отримані результати можна відзначити, що рівень тривожності дітей знизився, вище 50% дітей мають адекватну самооцінку, а у батьків змінився рівень відносин до дітей, що свідчить про ефективність проведеної програми. Отже, мета програми досягнута і нами були вирішені всі поставлені завдання.

Таким чином, аналізуючи результати контрольного етапу експерименту, ми довели, що розроблена програма профілактики психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах показала свою ефективність. Спільні заняття батьків з дітьми допомогли зняти напруженість в дитячо-батьківських відносинах, встановити більш доброзичливі відносини. Досвід роботи показав,

що навіть найважчі ситуації у вихованні можна розв'язати, якщо можна відновити сприятливий стиль спілкування в сім'ї.

Якщо в сім'ї панує особистісно-орієнтований стиль спілкування, що ставить в центр уваги базові духовно-моральні цінності і принципи взаємодії, то увага батьків концентрується на розумінні істинних потреб і потреб дитини з урахуванням загальних закономірностей її зростання і розвитку особистості. У батька формується демократичний стиль виховання. Можна стверджувати, що психічний розвиток дитини багато в чому визначається її емоційним контактом і особливостями співробітництва з батьками. Тому з метою профілактики насильства в сім'ях слід просвіщати батьків і навчати способам правильного спілкування з дітьми. Цьому сприяє спільна діяльність дитини і батька.

Висновки до 3 розділу

Для виявлення особливостей прояву психологічного насильства в дитячо-батьківських відносинах ми організували емпіричне дослідження, використовуючи такі психодіагностичні методики: Анкету для батьків, мета якої вивчення актуальності проблеми покарання в дитячо-батьківських відносинах (Ю.В. Даниленко); Тесто-опитувальник батьківського відносини (автори А.Я. Варга і В.В. Столін). Проективні методики для дітей «Неіснуюча тварина» (автор Дукаревіч М.З.), з метою виявлення рівня тривожності і агресії у дітей; «Кінетичний малюнок сім'ї» (Р. Бернс і С. Кауфман) показує відношення дитини до членів своєї сім'ї, сімейних стосунків, які викликають у малює дитини тривогу або конфлікти; методика Дембо-Рубінштейн для вивчення самооцінки дітей.

Аналізуючи дані, ми виявили що, середній рівень тривожності у дітей досягає 57,5%, з високим рівнем тривожності 32,5% дітей і низький рівень мають 10%. У батьків високий показник за шкалою «Авторитаризм» - 57,5% мають високий показник по цій шкалі. Такі батьки вимагають беззастережного послуху і дисципліни, намагаються нав'язати свою волю.

Пильно стежать за соціальними досягненнями дитини і, швидше за все, можуть пред'являти завищені вимоги, які не відповідають віку дитини. У 35% низький показник по цій шкалі, що говорить про відсутність авторитарного стилю виховання і 7,5% мають середній показник. На підставі теоретичних і емпіричних даних ми розробили програму для профілактики психологічного насильства родині і довели її ефективність.

Наша програма ґрунтується на когнітивно-поведінковому підході, так як використовується головний механізм цього підходу - заміна одного небажаного виду поведінки на інший, більш прийнятний. Тут велике значення надається установкам і мотивації. Основною цільовою групою в профілактиці психологічного насильства є батьки і діти з високим відсотком виявлених проблем при діагностиці дитячо-батьківських відносин.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За результатами дослідження відповідно до поставлених завдань ми дійшли таких висновків.

1. На основі аналізу наукових джерел з соціальної педагогіки, педагогіки, психології і вивчення нормативно-правової документації нами було проведено теоретичне дослідження проблеми насильства в сім'ї. Нами було проаналізовано на основі аналізу психолого-педагогічної літератури: види, джерела та наслідки насильства в сім'ї.
2. Під час вирішення другого завдання дослідження нами було простежено основні напрямки соціально-педагогічної роботи, які мали вплив на попередження насильства в сім'ї.

Обґрунтовано форми і методи соціально-педагогічної діяльності щодо попередження насильства в сім'ї. Для попередження насильства в сім'ї необхідно не лише застосування форм та методів, а й потрібно об'єднати у профілактичному напрямку педагогів, батьків та всіх спеціалістів яких буде потрібно. Метою корекційно-розвиваючої роботи є створення умов соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від жорстокого поводження, з боку найближчого соціального оточення.

3. На підставі теоретичних і емпіричних даних ми розробили програму «Ми проти насильства». Наша програма ґрунтується на когнітивно-поведінковому підході, так як використовується головний механізм цього підходу - заміна одного небажаного виду поведінки на інший, більш прийнятний. Створена програма для попередження сімейного неблагополуччя та підвищення психолого-педагогічної культури батьків, зміцнення і збереження психологічного здоров'я дітей.

З метою вирішення третього завдання нами було проведено дослідження рівня тривожності у дітей в ЗОШ. Базою для проведення експериментального дослідження нами було обрано Ізмаїльську СЗОШ №1 з поглибленим вивченням англійської мови. В межах

експерименту участь взяли учні 7-9 класів та їхні батьки. Всього у експериментальному дослідженні брало участь 40 матерів і 40 школярів. На стадії констатувальної роботи у групі респондентів було проведено діагностику схильності до тривожності, рівня авторитарності у батьків. Проведення експериментального дослідження здійснювалось за такими критеріями: когнітивний, емоційно-особистісний, діяльнісно-поведінковий. Аналізуючи дані, ми виявили що, у дітей середній рівень тривожності, а батьки мають високий показник за шкалою «Авторитаризм». Батьки намагаються нав'язати свою волю дітям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бондарчук, О.І. 2001, *Психологія сім'ї: курс лекцій*, К.: МАУП.
- Ветлесен, А.Ю. 2010, *Філософія болю*. Пер. с норв. М.: Прогресс-Традиция.
- Грабська, І.А. 2015. *Насильство в подружніх відносинах. Практична психологія і соціальна робота*, № 9, с. 20–23.
- Джекобсон, Д.Л. 2007, *Секрети психіатрії*. Пер. с англ.; Под общ. ред. акад. РАМН.
- Дмитренко, М.І. 2004, *Запобігання насильства в сім'ї*.
- Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал» № 6, 2018
- Жижек, С. 2010, *О насилии*. М.: Издательство «Европа».
- Забеліна, Т.А. 2001, *Жінка та насильство*. М.: ЭКСМО-Пресс.
- Закон України «Про прокуратуру». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12.
- Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст.35.
- Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII
- Запорожцев, А.В. 2012, *Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України*, Київ.
- Кларк, Р. 2005, *Преступность у США*.
- Колісніченко, А. І. 2014, *Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму*, Вид-во МФ НаУКМА, Миколаїв.
- Коломоєць, О. Д. 2011. Світовий досвід протидії насильству в сім'ї. *Серія «Юридические науки»*, том 24 (63), № 1, с. 202–208.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст.34.

Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами і доповненнями на 16 вересня 2011 року

Ліщинська, О.А.2010, *Профілактика психологічного насильства у сім'ї та освітньому середовищі*, К. : Міленіум.

Максимова, Н.Ю. 2013, *Соціально-психологічний аспект проблеми насильства*, К. : Либідь.

Мальцева, А.П.2013, *Насилие как феномен и как понятие человека*, №3, с.10-19.

Махмадамінова, Г.А. 2006,*Соціалізація неповнолітніх у соціально неблагополучних сім'ях*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук: 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології Національна академія наук України Інститут соціології, Київ.

Мертус, Д. 2015,*Розуміння і використання механізму прав людини*

Мінакова, К. 2005, «Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля», *К.: Соціальна педагогіка, № 2. С. 43–47.*

Міністерство соціальної політики України. Офіційний сайт.
<https://www.msp.gov.ua/>

Наоум-Граппе, В. 2003, «Антропологія екстремального насилля: преступление с осквернением», *Международный журнал социальных наук, №41. С. 10-19*

Некрасова, І.М. 2011,*Психологія і педагогіка проблемних підлітків*.

Нечереда, О. 2015, «Коли в сім'ї насильство», *Соціальна робота в Україні. К. : Науковий світ, № 8. С. 14–15.*

Онишко, Ю.В. 2012, *Організація роботи органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинів, які вчиняються в сімейному середовищі. Психологічні аспекти дій працівника міліції у випадку насильства в сім'ї (методичні рекомендації).*

Порученко, О. С. 2011,*Вплив материнської депривації на формування злочинної поведінки.*

Римашевская, Н. М. 2015, *Разорвать круг молчания. О насилии в отношении женщин.*

Руднева, О.М., *Насильство в сім'ї. Коментар.* Київ: Заповіт Тучак М. О. До питання про вдосконалення правового регулювання попередження насильства в сім'ї. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 66–69

Сімейний кодекс України від 28.08.2018, підстава - 2475-VIII

Уварова, Т.Б. 2014, *Жестокость. Политика жестокости в Античность и Средневековье (Реферативный обзор). Культура и общество в Средние века – раннее Новое время. Методика и методология современных историкоантропологических и социокультурных исследований.*

Указ Президента «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11 серпня 2011 року № 811

Фурманов, И.А. 2009, *Психологическая особенности детей, лишенных родительского попечительства.*

Холл, З. 2012, Последствия сексуальных и психологических травм детства, *Психол. Журнал, № 5. т.13. С.120-129.*

Шахрай, В.М. 2006, *Технології соціальної роботи : Навчальний посібник.* К. : Центр навчальної літератури.

Шведова, Н. О. 2000, Про насильство щодо жінок. Насильство і соціальні зміни. *К, № 2-3. С. 38–53.*

Helmuth, H. 2018, Victimization of children // *American Psychologist. vol. 49, No 3.*

Peschka. Jogforras cs Jogalkolas. Budapest, Akademia Kiado, Laird K. Kichllinien fur Nicdersachscn// *Kriminalislik. 2009. № 1. С.9-18.*

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА

Шановні батьки!

Просимо Вас взяти участь в анонімному соціологічному дослідженні, спрямованому на вивчення проблеми покарання в дитячо-батьківських взаєминах. Будь ласка, будьте щирі і пам'ятайте, що немає відповідей хороших чи поганих, це просто Ваші відповіді.

1. Стать вашої дитини Ч Ж 2. Вік (повних років) _____

3. Ваша дитина

_____ єдина

_____ старша

_____ середня

_____ молодша

3. Чи можна виховувати дитину без покарання?

_____ так

_____ ні

5. Як реагує ваша дитина на покарання (відзначте потрібне)

Плаче _____

Просить вибачення _____

Доводить свою правоту _____

Мовчить _____

Інша реакція _____

6. Які заходи впливу на дитину Ви у вашій родині вважаєте покаранням?

Поставити в кут	часто	рідко	ніколи
Відмовитися розмовляти	часто	рідко	ніколи
Налякати, що кинете її	часто	рідко	ніколи

Бити по попi	часто	рiдко	нiколи
Скручувати вухо	часто	рiдко	нiколи
Закрити в темнiй кiмнатi	часто	рiдко	нiколи
Накричати	часто	рiдко	нiколи
Вдарити по голови, плечах, обличчю	часто	рiдко	нiколи

7. Які мiри покарання в Вашiй родинi виключенi? (Вiдзначте потрібне)

Фiзичне покарання _____

Позбавлення улюблених занять, прогулянок, iграшок, ласощiв _____

Вiдмова розмовляти _____

8. Наскiльки компетентними Ви вважаєте себе в питаннях виховання (вiдзначте на шкалi) 3 2 1 0 1 2 3, компетентнi, не компетентнi

9. Які, на Вашу думку, наслiдки фiзичних покарань для дитини? _____

Повний послух _____

Активне прагнення до успішності _____

Нiяких наслiдкiв _____

Страхи, невпевнену поведiнку _____

Дякуємо за співпрацю!

**ЗМІСТ ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ
ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ
ВІДНОСИНАХ**

Заняття 1

Лекція

«Історія та сучасний стан жорстокого поводження з дітьми»

1. Порівняно нещодавно сформувалися сучасні погляди суспільствана нетерпимість до насильства над дітьми, а також відсутності батьківської турботи. Насильство над дітьми існувало в усі часи. Однак в минулому його рідко розглядали як тривожне явище або серйозну проблему. Протягом багатьох років діти вважалися винятковою власністю батьків, застосування покарань і встановлення жорсткої дисципліни вважалося звичайною справою і навіть обов'язковим.

У IV ст. н.е. в європейській культурі для ставлення батьків до дітей був властивий інфантицид (дітовбивство): батьки часто вбивали своїх дітей з метою жертвопринесення, коли вони були непотрібними (зайвими, хворими), кидали їх, продавали в рабство. Сексуальне насильство над дітьми було повсюдно поширено. Діти не мали ніяких прав.

Дитину розглядали не як особистість, а як небажаний результат статевих відносин. В 374 р. н.е. римський імператор Костянтин оголосив інфантицид злочином і ввів виплату грошової допомоги сім'ям, які усиновили чужих дітей. Це зупинило масові вбивства.

З IV по XII - XIII через заборону на вбивство переважав інший спосіб позбутися від непотрібних дітей - вигнання. Їх відправляли дорідичам, віддавали в учнівство. Масове вигнання дітей сталося у вигляді хрестового походу дітей (XIII ст.). Дес загинула або ятки тисяч беззбройних дітей були відправлені на Схід. Велика частина була продана в рабство. Загальне ставлення до дітей почало змінюватися лише докінця XVI ст.

У XIII - XVII ст. ставлення до дитини стає амбівалентним: дитина зло, але в ній є добрий початок, в ньому борються бог і диявол. Завдання батьків - нещадно вгамовувати природну гординю дитини, «ліпити» її характер. При опорі дитина зазнавала побиття і витончених фізичних покарань (тортурам). У XVII - XVIII ст. дитина розглядається переважно як механічне істота, що не володіє розвиненим духовним початком; якому не властиві людські емоції. Завдання виховання - налаштувати цю машину за допомогою роз'яснень та фізичних покарань. Покарання вельми суворі, але вже не такі жорстокі: залишення без їжі і замком, побиття, опускання в холодну воду.

У XIX ст. дитина стає об'єктом формування особистості поза даному плану, основні зусилля батьків спрямовані на тренування її волі і підготовку до самостійного життя. Розквітають психологічні та педагогічні доктрини виховання людини за допомогою заданого суспільством зразка. Головний педагогічний вплив - переконання, фізичне покарання стає м'якше і рекомендується як крайній засіб.

В Англії XIX ст. використовувалася дитяча праця, діти незаможних батьків починали іноді працювати з п'ятирічного віку, частіше з шестирічного, але майже всі працювали з восьмирічного віку; робочий час у них тривав 14-16 годин. Робочий день починався о 5 ранку..

У XX ст. батьки намагаються зрозуміти дитину як унікальну істоту, прагнуть забезпечити її індивідуальний розвиток, у відносинах переважає емоційний контакт і співчуття. Але подібне ставлення поширене мало, найбільш в колах демократичної інтелігенції.

2. Жорстоким поведінням є заподіяння шкоди дитині внаслідок зловживання батьками або особами, що їх замінюють (опікун, піклувальник, вітчим), своєю владою над дитиною для задоволення особистих потреб в супереч інтересам дитини. Коли ці особи зловживають своїм становищем, він позбавляється підтримки значущих дорослих, не має можливості захистити себе, тому їх дії викликають більш тяжкі наслідки, ніж насильство з боку

незнайомих осіб. Також через закритість сім'ї від соціального контролю жорстоке поведження з дитиною триває тривалий час, що погіршує наслідки.

Основні ознаки жорстокого поведження з дітьми виражаються в тому, що батьки не займаються вихованням дитини, не виявляють чуйності, що не спілкуються з нею і не підтримують дитину в критичні моменти. Вони надають велику увагу контролю і дисципліни, намагаючись уникнути виконання батьківських обов'язків і скоротити контакти, і тому рідко отримують задоволення від спілкування з дитиною. Насильство і відсутність

батьківського піклування проявляються в тому, що дорослі принижують і ображають дитину; проявляють любов в залежності від обставин; емоційно і фізично відкидають увагу дитини; користуються грубими і жорстокими методами контролю; нечутливі до потреб дитини; навмисно лякають дитини, загрожують їй або провокують у неї негативні реакції; застосовують примус, загрози або підкуп; використовують сексуальний або фізичний примус і насильство.

Жорстоке поведження з дітьми зустрічається у всіх культурах, незалежно від національності, релігійної приналежності, статі, віку сексуальної орієнтації батьків.

Жорстокість - це здатність заподіяти страждання людям або тваринам. По відношенню до дітей поняття жорстокості по-різному для різних суспільно-культурних формацій. Часто, раціоналістичне пояснення не просто виправдовує грубе поведження з дітьми, але зводить жорстокість, а, значить, і пов'язану з нею небезпеку, в ранг норми. У наш час у багатьох сім'ях використовується жорстоке поведження з дітьми, в той час як, задумку батьків, це «метод виховання». Однак, жорстокість має істотні відмінності від методу виховання - покарання.

Жорстоке поведження з дітьми - «здійснення батьками фізичного або психічного насильства над дітьми». При цьому вчені відзначають, що жорстоке поведження з дітьми - це не тільки побої, нанесення ран, сексуальні домагання і

інші способи, якими дорослі люди калічать дитини, а й приниження, знуцання, різні форми зневаги, які ранять дитячу душу.

Причинами жорстокого поводження з дітьми є загальний агресивний фон суспільства, який зазвичай визначається як масові ворожидії, спрямовані на спричинення страждання, фізичної або психічної шкоди або шкоди або навіть на знищення даної масою (Натовпом) інших людей або спільнот.

Жорстоке поводження з дітьми є проявом агресивності. Агресія (лат. *Aggressio* - напад) - мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам співіснування людей, що завдає шкоди об'єктам нападу, що приносить фізичний збиток людям або викликає у них психологічний дискомфорт. До основних причин жорстокого поводження з дітьми відносять: недолік педагогічних знань про виховання дитини; особисті проблеми батьків (втрата роботи, розлука з коханими і т.д.); установку батьків на покарання як сімейні традиції; невірноваженість батьків, зрив батьком зла на дитину порізних причин свого невдоволення.

Особливості поведінки дитини, яка піддається фізичному насильству:

- страх при наближенні батьків до дитини;
- пасивність, замкнутість або підвищена агресивність;
- загальне уникнення фізичного контакту;
- застиглий, переляканий погляд (спостерігається і у немовляти);
- незрозумілі зміни в поведінці (життєрадісна дитина стає сумною, задумливою, замкнутою);
- страх перед відходом з дитячого садка додому;
- відчайдушні прохання і благання не повідомляти батькам про її невдачі;

Ознаки фізичного насильства:

- нез'ясовно виникли синці;
- шрами, сліди зв'язування, сліди нігтів, сліди від стиснення пальцями;
- сліди від ударів предметами (ременем, палицею, сліди від мотузьяній петлі);

- наявність на голові ділянок шкіри без волосся;
- незрозумілі сліди від опіків;
- незрозумілі переломи кісток, вивихи, рани;

Фактори, пов'язані з сім'єю, на підставі яких можна припускати застосування фізичного насильства по відношенню до дитини:

- відомо, що в цій сім'ї дітей або конкретно даної дитини іраніше піддавали фізичному насильству;
- батько ставиться до дитини з нез'ясовним презирством, зневагою;
- батько застосовує жорстокі прийоми для дисциплінування дитини (удари кулаком або рукою, ногою, ременем);
- в разі фізичної травми батько не звертається до лікаря;
- опис батьком події не збігається з характером травм удитини;

Нехтування потребами дитини означає нездатність батьків реагувати на потреби дитини і включає відсутність турботи про її фізичний стан, про отримання нею освіти і емоційну байдужість. Відсутність турботи про фізичний стан дитини виражається у відсутності контролю над нею, батьки не піклуються про її здоров'я, залишають її, виганяють з дому або відмовляються приймати додому дитину, яка втікла і повернувся.

Ознаки відсутності контролю над дитиною:

- стереотипні руху, наприклад, ритмічне погойдування тіла;
- жадібно їсть запропоновану їжу;
- постійне відчуття голоду, дитина випрошує або краде їжу у сторонніх;
- у дитини маленький приріст ваги, який збільшується при отриманні їжі, наприклад, в лікарні;
- наявність надзвичайної втоми, пасивності, дитина може заснути в оточенні дітей під час гри;
- замкнутість, відсутність бажання спілкуватися, прагнення до самотності;
- прагнення звернути увагу кожного дорослого;
- бажання йти разом з чужою людиною;

- заношений, брудний одяг дитини;
- уповільнений розвиток мови і рухів;
- відсутність вакцинації дитини через «брак» часу у батьків піти в поліклініку

Фізична занедбаність дитини виражається у відсутності дій, які враховують і задовольняють її потреби, або вневірних діях по відношенню до неї, наприклад: дитину залишають безвідповідного її віку необхідного харчування, або їжу готують неприйнятним для неї способом (шестимісячній дитині дають шматками їжу, яку вона не в змозі жувати); дитині не змінюють пелюшки; наплач дитини не реагують, не беруть на руки, не втішають і не намагаються зрозуміти причину плачу); дитину одягають не по погоді.

Відчуженість здоров'я дитини виражається в наступних формах: відсутня систематична диспансеризація, батьки відмовляються від необхідних для дитини медичних процедур; дитині не купують необхідні ліки; в разі серйозної травми не звертаються до лікаря; не звертають уваги на соматичні скарги дитини. Емоційна байдужість батьків виражається в їх небажанні чи нездатності встановити з дитиною міцну прихильність і надавати їй психологічні підтримки; в подружньому насильстві в присутності дитини; в дозволі дитині вживати алкоголь або наркотики.

Емоційне насильство - це будь-яка дія, яке викликає у дитини стан емоційної напруги (страх, приниження, хвилювання, пригніченість і т.д.), наражаючи на небезпеку, вікове розвиток її емоційного життя; включає такі дії як вербальні погрози; образи, приниження, обзивання її такими словами, як «дебіл», «тупиця», часті вираження сумніву в інтелектуальних можливостях, понижуючі самооцінку дитини, екстремальні або нетипові форми покарань - такі як замикання дитин в темному туалеті, пасивне позбавлення любові, яке включає холодність або залишення без відповіді спроб дитини спілкуватися. Замість нормальних реакцій батьків на успіх дитини - похвали, гордості, радості, дитина зустрічає протилежні почуття батьків -

байдужість і подразнення. Прямо чи опосередковано дитині забороняється відчувати і виражати емоції: «Не плач!», «Відстань, не заважай мені» і т.д.

Суспільство не тільки не засуджує насильство, а й прославляє його прямо або побічно, в тому числі і за допомогою мас-медіа. Насильство, що демонструється по телевізору, є прикладом того, що це - прийнятний спосіб вирішення конфліктів. В основі насильства по відношенню до соціально-недолених груп лежить соціальна нерівність, і її відчують не тільки діти, а й дорослі люди. Жорстоке поводження з дітьми більше поширене серед бідних і незаможних верств населення. Йому сприяють обмежені можливості турботи про дитину, погані житлові умови.

Ненадійність соціального становища сім'ї, брак матеріальних засобів і неможливість вибору створюють труднощі, з якими вона не може впоратися. У періоди високого рівня безробіття підвищується кількість насильства чоловіків над жінками та дітьми. Батьки, які раптово втратили роботу, можуть почати жорстоко поводитися зі своїми дітьми, так як безробіття знижує їх соціальний статус і самооцінку батьків, які вони намагаються компенсувати твердженням свого авторитету в будинку за допомогою фізичної переваги.

Насильство батьків виникає, як спроба подолати стресогенні події свого життя. Діти в неповній сім'ї більше ризикують опинитися позбавленими батьківського піклування або піддатися фізичному насильству. Діти, живуть тільки з батьками, в 2 рази частіше піддаються фізичному насильству, ніж ті, хто живе з однією матір'ю. Жорстоке поводження з дітьми частіше зустрічаються у великих сім'ях, де поява кожної нової дитини привносить додатковий клопіт і труднощі. Хоча насильство над дітьми найхарактерніше для бідних сімей, воно виявляється на всіх соціально-економічних рівнях.

Багато батьків, схильних до насильства і які не піклуються про дітей, були позбавлені можливості засвоїти в дитинстві позитивні моделі батьківського поведінки і підтримки. Їх власне дитинство часто було дуже травматичним. Вони не володіють навичками соціальної

взаємодії, уникають його, відчують труднощі з встановленням дружніх відносин. Такі батьки рідше спілкуються зі своїми дітьми в процесі їх повсякденної діяльності і байдужі до них.

Діти, позбавлені батьківського піклування, можуть мати проблеми зі здоров'ям, їх розвиток сповільнюється, і у них часто виникають алергії і діабет.

Батьки, які нехтують дитиною, залишаючи її наодинці знепосильними для неї негативними почуттями і не забезпечуючи її позитивними емоціями, позбавляють її захисту і почуття безпеки. Емоції дитини розвиваються односторонньо, спотворюється як розуміння власних емоцій, так і їх зовнішній прояв, вона не вчиться розуміти почуття інших людей і співпереживати їм.

Зазнавши фізичне насильство дитина виробляє агресивну, руйнівну модель поведінки. Придушення гніву по відношенню до гвалтівника і звернення його всередину може привести до депресії, ненависті до себе і спровокувати саморозвантажну поведінку, в тому числі суїцид. Жертви фізичного насильства відчувають себе непопулярними, нещасними, неслухняними, вони вірять, що інші краще їх і вважають покарання справедливими.

Відсутність позитивного досвіду сприяє формуванню низької самооцінки, яка при найменшій невдачі ще більше посилюється. Наслідками фізичного насильства для дітей є відсутність контролю над своєю імпульсивністю, зниження здатності до самовираження, відсутність довіри до людей. Одночасно дитини може сформуватися дві ролі - жертви і насильника.

У значної частини дітей, які зазнали жорстокого поводження, згодом формується посттравматичний синдром. Жорстоке звернення сприяє формуванню захисних механізмів, таких як проекція (привласнення своїх почуттів і думок інших), ізоляція почуттів (їх трансформація в неіснуючі). Жорстоке поводження в дитинстві веде до раннім і частим правопорушень.

Обговорення «Які бувають покарання»

Матеріал: дошка для крейди, крейда

Хід: Ділимо поле дошки на 4 поля, кожне має свою назву.

– фізичне покарання

- ізоляція
- покарання словом
- позбавлення приємного

Всі беруть участь перераховують варіанти покарань. потім групуділимо на чотири підгрупи і просимо кожна з них привестимаксимальну кількість прикладів одного з чотирьох видівпокарання. Ведучий записує все приклади на дошці. В кінціобговорюються найбільш дієві варіанти.

Заняття 2

Тема: «Труднощі спілкування з дитиною»

Мета: Розвиток навичок конструктивної взаємодії з дітьми.

Вправа «Який я батько? Яка у мене дитина? »

Ведучий говорить про те, що стиль виховання кожного з батьківунікальний і неповторний, оскільки формується ще в батьківській родині, а також залежить від індивідуальних особливостей людини, її поглядів іцінностей. Потім ведучий роздає кожному з батьків бланк з тестом(«Опитувальник стилю батьківського виховання» (АСВ) Е. Г. Ейдемільер і В.В.Юстицкис) і кожен батько заповнює його самостійно, після чого,користуючись ключем, підраховує свої результати, (результати озвучувати необов'язково).

Ведучий трохи розповідає про кожен стиль виховання, називаючийого основні принципи та ознаки, після цього батьки діляться на 4команди, кожній привласнюють один із стилів виховання (стиль неозвучується, а лунають картки).

Завдання для команд: розіграти приклад - сценку зі спілкування батька,батька і дитини, дітей, ілюструючи заданий стиль таким чином,щоб інші могли його визначити; придумати і уявити «ПЛЮСИ»і «МІНУСИ» заданого стилю виховання.

Вправа «Батьківська сім'я». Батьківський стиль вихованнязалежить від його власного дитячого досвіду. Ведучий ще раз це підкреслює і пропонує

кожному учаснику відзначити у своїй робочій зошити позитивні і негативні, на його погляд, виховні моменти, які згадуються з власного досвіду дитинства.

Заняття 3. Лекція

Психологічне насильство в дитячо-батьківських відносинах

В останні роки тема прав дітей, безпеки, яким вони піддаються, зростання числа злочинів, пов'язаних з дітьми – стала предметом уваги громадськості та правоохоронних органів. Антигуманні відносини, насильство над дітьми, агресія і жорстокість сьогодні широко представлені в багатьох сферах нашого життя.

Різноманітні прояви жорстокого поводження з дітьми були і є у всіх країнах, незалежно від їх політичного, ідеологічного і економічного устрою. Порушення, що виникають внаслідок насильства, зачіпають всі рівні життя дитини: емоційну і пізнавальну сфери, фізіологічні процеси, соматичне здоров'я; у дітей спостерігаються зміни особистості, які перешкоджають повноцінному розвитку і соціалізації в суспільстві.

В даний час змінюються соціально-економічні умови сучасного суспільства. У багатьох немає впевненості в завтрашньому дні. Відповідно це впливає на зміни шлюбно-сімейної ідеології, характер відносин між поколіннями, змінює погляди чоловіків і жінок на сімейне життя і розподіл ролей в сім'ї. Кожна сім'я переживає важкі періоди, кризи, стреси. У такій ситуації не кожна сім'я може впоратися з труднощами, які вимагають мобілізації та адаптації до певних соціальних змін. І як результат зростає емоційне напруження, рівень агресії, незадоволеність, частішають конфлікти, а це часто призводить до насильства в сім'ї.

На сьогоднішній день до цієї теми прикута увага суспільства і багатьох фахівців. Існує кілька поглядів:

- насильство над дітьми в сім'ї розглядається як вплив комплексу факторів, що діють на загальносоціальному, соціально-психологічному, та індивідуальному рівнях;

- насильство і жорстоке поводження з дітьми розглядається як одна з можливих причин аномального розвитку дитини і асоціальної дитинства.

Саме в дитинстві закладаються основи активності і особистісних властивостей, цінності, що визначають «якість» майбутнього життя. Одночасно в цей період дитина найменше захищена від соціального, психологічного і фізичного насильства. Соціальна та психологічна незрілість дітей ставить їх в сильну залежність від дорослих. Виявити факти психологічного насильства над дитиною дуже складно. Сильними емоційними переживаннями, це не помітно. Оточуючим, не залишає слідів, про що не говорять в ЗМІ і те, що все ж найпоширенішим видом насильства.

В ході аналізу різних джерел, при визначенні терміна «Психологічне насильство» з точки зору дитячо-батьківських відносин, було сформульовано узагальнююче визначення, в основу якого були включені основні моменти:

- психологічне насильство в дитячо-батьківських відносинах – це епізодичні або регулярні образи, або приниження дитини; висловлювання на її адресу погроз, а також вимоги до дитини вимоги, що не відповідають її віковим можливостям;
- демонстрація негативного ставлення або відкидання, які призводять до виникнення емоційних або поведінкових порушень;
- навмисне маніпулювання дорослими дитиною як об'єктом, яке викликає у дитини порушення самооцінки, втрати віри в себе, ускладнює її розвиток і соціалізацію, надаючи вплив, на її емоційну сферу, діючи руйнівно на відносини прихильності між дорослими і дитиною, що приводить до різних деформацій порушень психічного розвитку, ігнорування її суб'єктивних характеристик (свободи, гідності, прав і т.д.), викликаючи у дитини стан емоційної напруги.

Ряд дослідників поділяють психічне і емоційне насильство. Так Н.О. Зінов'єва і Н.Ф. Михайлова під емоційним насильством над дитиною

розуміють будь-яку дію, яке викликає у дитини станемоційної напруги, наражаючи на небезпеку вікове розвиток їїемоційного життя. А під психологічним насильством - «вчинення повідношенню до дитини діяння, яке гальмує або шкодить розвитку їїпотенційних здібностей».

Дане визначення автори дали з точки зору слідства насильства, тобто порушень, які виникають після емоційного насильства.Однак поняття психологічне насильство і емоційне насильствототожні. Так як, при психологічному насильстві відбуваєтьсявплив і на емоційну сферу дитини.

На думку А. Б. Орлова, спектр психологічного насильства включає:

а) психологічні впливи (погрози, приниження, образи,надмірні вимоги, надмірна критика, брехня, ізоляція, заборони наповедінку і переживання, негативне оцінювання, фрустрація основнихпотреб і потреб дитини і т. п.);

б) психологічні ефекти (втрата довіри до себе і світу, дифузнасамоідентичність, напівзалежна когнітивний стиль, зовнішній локусконтролю, занепокоєння, тривожність, порушення сну і апетиту, депресія,агресивність, поступливість, догідливість, погана успішність,комунікативна некомпетентність, низька самооцінка, схильність досамоти, суїцидальні нахили, затримки фізичного іпсихічного розвитку»і т. д.);

в) психологічні взаємодії (домінантність, ефективність,непередбачуваність, непослідовність, неадекватність, неприйняття збоку батьків і субординованість, бездушність, ригідність,безвідповідальність, невпевненість, безпорадність, самоприниження зібоку дітей).

На думку вчених, у розвитку дитини є періоди дошкільного іпідліткового вік), коли він найбільш часто піддається насильству збоку батьків. Саме в ці періоди свого розвитку дітипровокують насильство фізичне, психологічне, емоційневідкидання.

Коли батьки намагаються «переробити» дитину - розвинути в нійвластивості, які не задані від природи, і ліквідувати ті, які їмсуб'єктивно не

подобаються, вже можна говорити про психологічне насильство над дитиною. Спільними рисами всіх вікових криз, по Л.С. Виготському є непокірність і непослух. Глибокі зміни в особистості, характері й поведінці дитини, актуалізує прагнення дорослого перевиховати, переробити, виправити. Це, зокрема, ті виховні установки, які описуються в роботах дослідників дитячих неврозів. Існують різні форми психологічного насильства:

1. Відштовхування. Дорослі не усвідомлюють цінність своєї дитини, всіма способами дають їй зрозуміти, що вона не бажана, постійно проганяють її, обзивають, не розмовляють з нею, не обіймають і не цілують, звинувачують її у всіх своїх проблемах. Приклад: батько вважає, що в її проблемах з пристроєм на роботу винна дитина, оскільки без роботи він залишився в той же рік, коли та з'явилась на світ, і з тих пір фінансове становище всієї лише погіршувався. Як результат - відштовхування дитини як з боку батька, який бажає, щоб той переїхав жити до бабусі з дідусями, так і з боку бабусі, яка, в свою чергу, переконана, що дитина повинна жити зі своїми батьками.

2. Ігнорування. Дорослі не цікавляться дитиною, не можуть або не вміють висловлювати свої емоції по відношенню до неї, часто взагалі незвертають на неї уваги, дитина не відчуває емоційної присутності батьків, тобто позбавляють дитину одну з найважливіших умов нормального психічного розвитку - зворотного зв'язку зі значимим дорослим. Найчастіше така форма психологічного насильства спостерігається з боку дорослих, чий власні емоційні потреби не задоволені, ці люди не можуть адекватно реагувати на емоційні потреби дитини. В результаті дитина не отримує достатньої взаємодії і стимулювання для успішного емоційного, інтелектуального і соціального розвитку.

3. Ізоляція. Ця форма часто буває пов'язана з іншими видами насильства в сім'ї. Дитину замикають в шафі або в кімнаті (фізичне обмеження свободи дитини), залишають одну в порожній квартирі, або ж просто не дозволяють їй спілкуватися з однолітками, грати з ними. Наприклад, не дозволяють запрошувати друзів в гості і навіть спілкуватися з ними по телефону, не

випускають дитину гуляти. Дитина постійно знаходиться водному і той же приміщенні, їй не забезпечений приплив нових вражень, стимулюють розвиток. В результаті у дитини немає можливості самій отримати досвід соціального спілкування, адже їй не тільки забороняють заводити друзів, а й всіляко перешкоджають її взаємодії з однолітками.

4. Тероризування. Дитину висміюють за прояв будь-яких емоцій, пред'являють до неї вимоги, що не відповідають її віку або не зрозуміло їй. Дитину постійно залякують, погрожують, що кинуть її або, наприклад, поб'ють, змушують її робити що-небудь за допомогою залякування, що створює у нього відчуття страху, тривоги і невпевненості. І вона починає сприймати світ як ворожий і непостійний. Дитина постійно стає свідком жорстокого поводження з іншими членами сім'ї, насильства над ними. Приклад: вітчим систематично б'є матір дитини в її присутності, погрожуючи при цьому вчинити з ним також у разі, якщо вона кому-небудь розповість про побачене.

5. Байдушність. Батьки байдуже ставляться до вживання дитиною алкоголю, наркотиків, допускають перегляд дитиною порнографічних матеріалів, дозволяють дитині бути свідком сцени насильства і ніяк не реагують на прояв самою дитиною жорстокості по відношенню до інших людей і тварин.

6. Експлуатація. Батьки використовують дитину для заробляння грошей або для реалізації своїх потреб, наприклад, перекладаючи на неї ведення домашнього господарства.

7. Деградація. Поведінка, яка руйнує ідентифікацію та самооцінку дитини, наприклад, грубість, лайка, звинувачення, висміювання, публічне приниження дитини. Важливо пам'ятати, що всі форми насильства в тій чи іншій мірі пов'язані з психологічним насильством. Першим досвідом взаємодії з навколишнім світом є взаємодія дитини з батьком. Цей досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління.

Дитячо-батьківські відносини впливають на розвиток дитини, становлення її як особистості, а також на її психічне здоров'я. Їх можна розглядати як

безперервні, тривалі і опосередковані віковими особливостями дитини і ставленням батьків. Ці відносини, на відміну від інших видів міжособистісних відносин, відрізняються високою значимістю, як для батька, так і для дитини.

Можна стверджувати, що психічний розвиток дитини багато в чому визначається її емоційним контактом і особливостями співпраці з батьками. Але якщо в сім'ї недоброчлива обстановка, дитина відчуває себе не бажаною і не коханою, починає ставитися до себе вороже і з презирством, відчуває почуття провини і сорому за своє існування. Зростає з почуттям того, що вона погана і неспроможна у всьому. Дефіцит емоційного тепла не залишає слідів зовнішніх пошкоджень, але може позначитися на здоров'ї, залишаючи глибокий слід в характері людини, яка розвивається.

Заняття 4. Тренінг «Дитячо-батьківські відносини»

Конспект тренінгу:

Мета: Формування навичок конструктивної взаємодії з дітьми.

Завдання:

1. Навчити батьків різним навичкам міжособистісного спілкування;
2. Розвинути багатовимірне психологічне бачення дитячо-батьківських відносин, подолання стереотипів, ригідних патернів поведінки;
3. Психологічна просвіта - дати батькам знання про механізми вирішення конфліктних ситуацій;

Концептуальна основа: ідея співпраці дорослого з дитиною.

Цільова аудиторія: діти та їх батьки, кількість осіб в групі (12).

Очікуваний результат: формування позиції «безумовного прийняття» батьком дитини, оволодіння технікою «активного слухання», оволодіння стилем конструктивної взаємодії в конфлікті при взаємодії батько-дитина.

Практична значимість: може бути використана психологами освітніх дошкільних установ для роботи з батьками. структура заняття

Вступна частина (10 хв)

«Знайомство»

Я рада вітати всіх, рада, що ми всі зібралися для цікавої пізнавальної роботи. Роботи, яка допоможе вам краще пізнати своїх дітей і зрозуміти їх. Сучасним батькам не вистачає часу на спілкування з власною дитиною. Тут ми будемо спілкуватися один з одним, дізнаватися один одного з різних сторін, визначати проблеми і вирішувати їх.

Вправа 1. Знайомство. Всі учасники по черзі представляються, пишуть свої імена на листочках і прикріплюють їх на одязі. Потім в колікожен розповідає про себе:

- Який він
- Що любить
- Чим захоплюється
- Де і ким працює
- Сімейні традиції і т.д.

Основна частина (30 хв)

2. Бесіда з батьками «Конфлікти»

Як і чому виникають конфлікти між батьками і дітьми? Очевидно, що справа в зіткненні інтересів батьків та дитини. Задоволення бажання з одного боку означає ущемлення інтересів з іншої і викликає сильні негативні переживання: роздратування, образу, гнів.

При зіткненні інтересів виникає проблема відразу в обох: і у дитини, і у батьків. Обидві склянки виявляються наповненими до країв. Що ж робити в таких ситуаціях? Коли ж починаються протиріччя, одні батьки не бачать іншого виходу, як наполягти на своєму, інші ж вважають, що краще поступитися, зберігаючи мир.

Так з'являються два неконструктивні способи вирішення конфліктів: «Виграє батько». Батьки, схильні використовувати цей спосіб, вважають, що перемагати дитини, ламати її опір необхідно. Даси їй волю, так вона «на шию сяде». Самі того, не помічаючи, вони показують дітям сумнівний приклад поведінки: «Завжди домагатися свого, не рахуючись з

бажаннями іншого», а діти дуже чутливі до манер батьків і з раннього віку їх наслідують.

Так що в сім'ях, де застосовуються авторитарні, силові методи, діти швидко вчаться робити те саме. Вони як би повертають дорослим викладений урок, і тоді «коса знаходить на камінь».

Є й інший варіант цього способу: м'яко, але ненастойчиво вимагати від дитини виконання свого бажання. Часто це супроводжується поясненнями, з якими дитина, врешті-решт погоджується. Однак, якщо цей натиск - постійна тактика батьків, за допомогою якої вони домагаються свого, дитина засвоює інше правило: «Мої особисті інтереси (бажання, потреби) не беруться до уваги, все одно доведеться робити те, що хочуть або потребують батьки». У деяких сім'ях діти роками бувають «переможеними».

Вони ростуть або агресивними, або пасивними. Але в обох випадках у них накопичується озлоблення, образа, такі відносини не можна назвати близькими і довірчими.

2. «Виграє тільки дитина». Цим шляхом йдуть батьки, які або бояться конфліктів, або готові постійно жертвувати собою «Заради блага дитини», або і те, і інше.

У цих випадках діти ростуть егоїстами, які не привченими до порядку, що нежкі вміють себе організувати. Вдома це, може, і не помітно, але в суспільстві однолітків, в дитячому саду - великі труднощі. Їм ніхто не хоче потурати. Діти залишаються на самоті, часто зустрічають глузування і навіть відкидання. У такій сім'ї у батьків накопичується глухе невдоволення своєю дитиною і своєю долею. У старості поступливі дорослі часто виявляються самотніми і покинутими.

Тому дуже важливо ставитися до кожного зіткнення інтересів між вами і вашою дитиною.

Який же шлях благополучного виходу з конфлікту?

Конструктивний спосіб вирішення конфліктів:

«Виграють обидві сторони: і батьки, і дитина».

Цей спосіб ґрунтується на двох навичках спілкування:

- активному слуханні
- «Я-повідомленні».

Спочатку переконайтеся, що вам вдається успішно послухати дитину і повідомити їй про свої почуття в більш простих, безконфліктних ситуаціях, і тільки потім переходите до більш складних випадків. Сам метод кроків і етапів такий:

Крок 1. Прояснення конфліктної ситуації

Спочатку батько вислуховує дитини. Уточнює, в чому проблема, а саме: що вона хоче або не хоче, що їй складно, що їй важливо. Робиться це в стилі активного слухання, тобто батько озвучує бажання, потребу або проблему дитини. Після цього він говорить про своє бажання або проблеми, використовуючи форму «Я-повідомлення». Почати потрібно саме з вислуховування дитини. Після того, як дитина переконалась, що ви чуєте її проблему, вона з набагато більшою готовністю почує і вашу, а також візьме участь в пошуках спільного рішення.

Крок 2. Збір пропозицій.

Цей спосіб починається з питань: «Як же нам бути?», «Як вступити?».

Треба обов'язково почекати, дати дитині першій запропонувати рішення, і тільки потім пропонувати свої варіанти. Жодна пропозиція не відкидається, просто вони набираються в «кошик». Якщо пропозицій багато, їх можна записати на папір.

Крок 3. Оцінка пропозицій та вибір найбільш прийнятнього.

На цьому етапі проходить спільне обговорення пропозицій. «Сторони» до цього часу вже знають інтереси один одного, і попередні кроки допомагають створити атмосферу взаємної поваги.

По-перше, кожен учасник вислуханий.

По-друге, кожен вникає в положення іншого.

По-третє, між «сторонами» не виникає ні роздратування, ні образ.

По-четверте, є можливість усвідомити свої справжні бажання.

Останнє: прекрасний «урок», як разом вирішувати «важкі» рішення.

Заключна частина (10 хв)

Висновки: емоційний стан дорослого впливає на емоційний стан дитини. Позитивно емоційно налаштована дитина краще засвоює інформацію і більш схильна до навчання.

7. Рефлексія. Продовжити речення:

- Я зрозуміла ...
- В мою дитину мене здивувало ..
- Мені дуже сподобалося ...
- Мені хотілося б ...

Правила роботи групи:

1. довірчий стиль спілкування. В якості першого кроку до практичного створення клімату довіри, провідний може запропонувати прийняти єдину форму звернення на ТИ, психологічно зрівнює всіх членів групи і ведучого.

2. спілкування за принципом «тут і тепер». Для багатьох учасників характерне прагнення піти в область загальних міркувань, обговорення подій, що трапилися з іншими людьми і т. п. Це спрацьовує «механізм психологічного захисту». Але основна ідея тренінгу - перетворити групу в об'ємне своєрідне дзеркало, в якому кожен член групи зміг би побачити себе під час своїх різноманітних проявів, краще пізнати себе і свої особистісні особливості. Тому говоримо про те, що хвилює учасників саме зараз, і обговорюємо те, що відбувається з ними в групі.

3. Персоніфікація висловлювань.

Відмова від безособових мовних форм, які допомагають людям в повсякденному спілкуванні приховувати власну позицію і йти від відповідальності. Тому замінимо вислови на кшталт: «Більшість моїх друзів вважає, що ...», «Деякі думають ...» на судження «Я вважаю, що ...», «Я думаю ...» і т.п.

4. Щирість у спілкуванні.

Говоримо тільки те, що відчуваємо, тільки правду або мовчимо. При цьому відкрито висловлюємо свої почуття по відношенню до дій інших учасників.

5. Конфіденційність всього, що відбувається в групі.

Все, що відбувається під час занять, коли виноситься за межі групи. Це полегшує включення учасників в групові процеси, сприяє саморозкриттю. Вони не бояться, що зміст їхнього спілкування може стати загальновідомим.

6. Визначення сильних сторін особистості.

Під час обговорень вправ і завдань кожен учасник обов'язково повинен підкреслити позитивні якості виступив.

7. Неприпустимість безпосередніх оцінок людини.

Під час обговорення того, що відбувається в групі слід оцінювати не учасників, а тільки їх дії. Не можна використовувати висловлювання типу: «Ти мені не подобаєшся», слід говорити: «Мені не подобається твоя манера спілкування» і т.п. Під час обговорення правил ведучий повинен дати можливість висловитися всім бажаючим, вислухати всі пропозиції, зауваження та обговорити їх. Після прийняття правил, учасники сідають в коло.

Заняття 5 «Сімейні конфлікти»

Мета: Розширення репертуару батьківських методів впливу на дитину

Вправа «Розтули кулак»

Учасникам пропонується розбитися на пари. Сідають один проти одного, коліно до коліна. Один в парі стискає кулак. Ведучий пропонує другому партнеру розтиснути кулак будь-якими способами. Потім учасники міняються ролями в парі.

Обговорення:

- Які стратегії при разжимании кулака ви використовували?
- У якій ролі вам було комфортніше?
- Які почуття ви відчували при використанні силових методів?
- Як ви думаєте, для чого ми зробили цю вправу, про що воно?

Вправа «Моє послання дитині»

Завдання: «Всі ми бачимо сенс життя по-різному, і цінності, якими хочемо передати нашим дітям, відрізняються. Спробуйте зараз сформулювати в одному реченні головне послання, яке ви б хотіли передати вашій дитині, девіз, який ваші діти пронесуть пожиття, то, чому ви хотіли б їх навчити. Запишіть це в своєму зошиті».

Після того, як батьки сформулюють і запишуть свої послання: «А тепер, коли послання готові, візьміть, будь ласка, кожен по аркушу паперу. Ваше завдання зобразити отримані вислови. Можна, можливо уявити, що ви малюєте герб». Після малювання, знову сідають в коло. Роботи викладаються в центрі. За бажанням учасники діляться своїми враженнями. Ведучий: «Можете взяти собі цю вправу в «батьківську скриньку». Далі ведучий просить висловитися всіх по колу. В ході обговорення ведучий робить висновки про те, що діти набагато частіше вловлюють не слова, які ми говоримо, а дії, які робимо. Іншими словами, кращий спосіб навчити дитину - показати це на власному прикладі. Ведучий вислухує батьків і підбиває підсумок: якщо ми хочемо передати нашим дітям щось позитивне, то і діяти повинні позитивно. Погрозами, лайкою, криком і критикою неможливо виховати в людині доброту

Блок робота з підлітками:

Мета: навчити дітей використовувати особистісні ресурси для подолання травмуючих ситуацій; сформувати позитивну установку на ставлення до навколишнього світу, на пошук важливого і корисного в будь-якій, в тому числі і травмуючій ситуації. Завдання:

- допомогти підлітку прийняти себе таким, яким він є, прощати себе та інших;
- знизити рівень тривожності, допомогти набути навичок тілесного та емоційного розслаблення;
- сформувати навички конструктивного визначення мети, позитивного ставлення до майбутнього;

- підвищити рівень емпатії;
- навчити відкриватися перед іншими людьми і відкривати їх для себе, отримувати від них підтримку в психотравмуючій ситуації.

Кожне заняття починається з процедури «Зустріч - розповідь», де учасники діляться тим, що цікавого, радісного, важливого сталося у них за період з минулого заняття. Виступ кожного учасника закінчується оплесками.

Заняття 1.

Тема ДІМ.

1. Зустріч-розповідь.

2. Вправа на асоціацію «Дім» дає можливість підліткам пережити поняття «будинок» в наступних варіантах: *мій дім - це моя сім'я, той світ, в якому я живу, рідна природа.*

3. Аутогенне тренування. Загальне розслаблення. «Моя права рука розслаблена. Моя права рука абсолютно розслаблена. Моя ліва рука розслаблена. Мої руки розслаблені. Моя права рука важка. Моя ліва рука важка. Мої руки важкі. Вони важко лежать на колінах. Мої руки розслаблені і важкі, теплі. Моє серце б'ється спокійно, рівно, потужно. Моє дихання легке, я вдихаю легку і чисту цілющу силу. Я відчуваю, як вона наповнює мене. Вона вливається в мої легені ..., руки ..., ноги ... я відчуваю себе наповненим життям. Я відчуваю, як щось відбувається навколо мене ... І щось в мені відповідає на це ... Я приєднуюсь до цей потік життя. Я і цей світ - одне. Я готовий віддатися потоку цілющої сили і довіритися йому. Я готовий приймати все, що дає мені життя, і довіряти їй ... ». Уяви, що ти йдеш по стежці по полю. Десь вдалині видніється ліс. До лісу веде стежка. Поле золотисте, дме легкий вітер. Він ворухить м'які трави. Ти йдеш в радісному очікуванні. Ти довго чекав цього дня. Ти чекав зустрічі з лісом. Ти знаєш цей ліс весь до останнього кущика. Ти розумієш його. Цей ліс сповнений життя. Там живуть звірі, птиці, шелестять дерева, шумлять трави. Там є галявини, яри, струмки. І ти відчуваєш життя цього лісу. Ти знаєш про нього щось особливе, чого не знає ніхто інший (пауза). І зараз ти йдеш до нього. Ти довго чекав цього дня. Ти чекав зустрічі з

лісом. Ліс все ближче, ближче. Ось його дерева зашуміли, вітаючи тебе. Ще трохи, і ти вступиш під його крони. Ще кілька кроків. Зараз ти ввійдеш до лісу. Давай зупинимося. Стривай. Запам'ятай цю хвилину».

4. Знайомство з цілями.

5. Правила участі в тренінгу:

- активна робота;
- уважність до мовця;
- конфіденційність;
- право кожного на свою думку.

6. Кожен учасник розповідає кілька слів про себе.

7. Вправа «Мені подобається в тобі». Дітям надається можливість отримати позитивний зворотний зв'язок від учасників групи і дати його іншим людям. На спину кожного учасника прикріплюється чистий аркуш паперу, учасники вибудовується в ланцюжок. Учасники пишуть на листочках, прикріплених до спини, позитивні висловлювання на адресу кожного з учасників групи. Далі учасники групи, можуть поділитися отриманими позитивними висловлюваннями.

8. Вправа «Будинок»

Учасники малюють і описують свій будинок, як вони його розуміють. Поки один розповідає про свій будинок, інші можуть задавати різні питання, наприклад: «Чи будеш ти тримати вдома тварин?». Потім учасникам пропонується «увійти» в картину і відчувати себе всередині свого будинку. Ведучий запитує: «Чи всі влаштовує вас у вашому домі? Це дійсно ваш будинок, або хочеться щось поміняти, переробити в ньому?». Після цього пропонується помінятися картинами і «увійти» в будинок іншої людини.

Ведучий говорить: «Уявіть, що ви прийшли в гості в відсутність господаря. Чи зручно ви відчуваєте в його будинку? Що вам подобається, що незвично, незручно? Що ви можете сказати про людину, що живе в цьому будинку?» Потім відбувається обговорення.

Домашнє завдання. Підлітки роблять конверти за кількістю членів своєї сім'ї, які вони повинні повісити вдома і класти в них записки для своїх рідних.

9. Прощання. Діти підходять один до одного і тиснуть руки.

Заняття 2

Тема «ДОМ»

1. Зустріч-розповідь.

2. Вправа «Який мій дім» (мій будинок - це мій внутрішній світ, світ моїх захоплень; мій будинок - це мрія про те майбутньому, в якому мені буде затишно і добре).

3. Аутогенне тренування (див. Заняття 1).

4. Вправа «Я - це ...».

Учасники письмово закінчують фразу, що починається зі слів «Я - це ...» Після виконання завдання ведучий говорить: «Закрийте очі. Уявіть, що ви – найпрекрасніша людина. Ви досягли найвищих планок, які собі поставили, ви стали тією людиною, яким мріяли стати ... (пауза), а тепер відкрийте очі і уявіть, що Бог створив вас ще прекраснішим ».

5. Вправа «Я хочу бути ...».

Учасники ділять аркуш навпіл. На одній половині аркуша кожен пише ким, а на іншій - яким він хотів би бути. Потім на цьому ж аркуші він пише, ким і яким він бачить себе зараз. І, нарешті, потім, ким і яким він бачить свій ідеал. Після слід обговорення. Люди іноді витрачають багато часу і енергії, щоб бути схожим на свій ідеал, хоча це йде врозріз з їх власними задатками і індивідуальністю. Слід зрозуміти, що людина може привнести в цей світ і прийняти себе таким, яким він є.

6. Вправа «Квітка Я».

Намалювати квітку, де замість пелюсток - властивості, особливості, сторони «мого Я».

7. Вправа «Я бажаю тобі ...»

Учасники пишуть записки кожному учаснику тренінгу. «Я бажаю тобі...» Отримані записки краще взяти з собою і прочитати вдома.

8. Прощання.

Заняття 3

Тема «ПРОБАЧЕННЯ»

1. Зустріч-розповідь.

2. Вправа на асоціацію «Пробачення» дасть можливість підліткам пережити поняття «Пробачення» в наступних варіантах:

- Пробачення образ. Якщо ми не пробачаємо образу, ми відчуваємо почуття провини перед людиною. Наше ставлення до неїупереджено.
- Пробачення - щоб інші бути такими, якими вони є. Часто ми не можемо прийняти в інших ті недоліки, які є у нас. Також ми не можемо пробачити, що нас не люблять і не приймають такими, якими ми є.
- Пробачення себе - прийняття себе і своїх недоліків.

3. Аутогенне тренування (див. Заняття 1).

4. Рефлексивне коло «Мені важко пробачити, коли ...»

Обговорення питань: чому треба прощати образи? Як ми відчуваємо себе по відношенню до людини, яку не пробачили? Кого легше пробачити: близьку людину або сторонню? Хто може сильніше образити нас: рідна чи стороння людина? Що нам найважче пробачити? Що відбувається з нами, коли ми пробачаємо образу?

5. Вправа.

«Лист батькам». Напишіть батькові, відносини з яким найбільш проблемні.

6. Вправа «Наші образи».

Учасники ділять аркуш паперу на 2 частини. У лівій частині вони згадують і записують образи, які не могли пробачити. У правій частині - ті образи, які самі завдали комусь. Потім паперові листи збираються і спалюються. «Разом з ними, - говорить провідний, - нехай згорять і наші образи на світ».

7. Прощання.

Заняття 4

Тема «ЩАСТЯ».

1. Зустріч-розповідь.

2. Вправа на асоціацію «Щастя» дасть можливість підліткам пережити поняття «щастя» в наступних варіантах: щастя від радісної події; щастя, як настрої, переживання того, що називають щасливе життя»; щастя, як мрія.

3. Вправа «Я».

Учасники по черзі виходять в центр і висловлюють свої статки мімікою і жестами. Важливо найщиріше передати своє справжнє «Я». Можливий варіант: діти зображують своє справжнє «Я» і «Я» бажане.

4. Вправа «Щасливе обличчя».

Дітям показують портрети, вони визначають, яке обличчя виглядає щасливим, яке немає і чому. Серед інших можна показати обличчя відомих людей, наприклад Мерлін Монро. Часто діти виділяють її обличчя як щасливе. Після цього ведучий читає коментар, в якому про Мерлін Монро сказано, як про одну з найтрагічніших постатей Голлівуду. Обговорення: в чому полягає щастя?

5. Вправа «Малюнок радості».

Діти виконують загальний малюнок «радості». Можливо 2 варіанти:

- діти роблять один малюнок на великому ватмані;
- діти починають малюнок кожен на своєму аркуші, через 10 секунд кожен передає свій лист сусідові справа, який продовжує розпочатий малюнок також протягом 10 секунд і далі передає сусідові справа, так до тих пір, поки не відбудеться повне коло.

Після виконання завдання обговорюють індивідуальний стиль і особливості кожного. Ведучий запитує, який настрої виходить від цих малюнків? Чи відповідають вони поданням про щастя? Який внесок кожного в малюнок? Хто вважає за краще малювати головні деталі, а хто - фон?

6. Прощання.

Заняття 6

Тема «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І СВОБОДА».

1. Зустріч - розповідь.

2. Вправа на асоціацію «Свобода і відповідальність». Завдання - дати можливість підліткам пережити взаємозв'язок понять «відповідальність» і «свобода» в наступних варіантах:

- Свобода - це особливе внутрішній стан, необхідне людині для прояву його індивідуальності.
- Тільки ми несемо відповідальність за своє життя. Це можливо тому, що в житті завжди існує свобода вибору; отже, світ не винен у всіх наших бідах.
- Часто наш вибір ускладнений тим, що ми несемо відповідальність за інших людей.

3. Аутогенне тренування (див. Заняття 1).

4. Вправа «Асоціації» (продовження вправи 2). Учасники придумують свої асоціації зі словом «свобода». Після виконання завдання слід обговорення. Ведучий запитує: «У якій ситуації ви відчуваєте себе вільним? Від чого ви вільні?». Учасникам пропонується «наповнитися» свободою, описати ті відчуття, які у них при цьому виникають, обговорити - навіщо потрібна свобода.

5. Вправа «Я можу - я повинен».

Учасники розбиваються на пари. Сидячи обличчям до обличчя з партнером, дивлячись йому в очі, кожен говорить 3 фрази, що починаються словами: «Я повинен ...». Потім ці ж фрази діти повторюють, замінивши в них: «Я повинен ...» на наступну фразу: «Я вважаю за краще ...». Невелике обговорення.

6. Вправа «Сказати Ні».

Тренування вміння захищати свою особисту свободу спокійно і впевнено. Два учасники розходяться на відстані 10 кроків. Один з них повільно йде в бік іншого. Інший повинен зупинити його словом Ні. Якщо учасники відчувають

труднощі при виконанні вправи, їм пропонується «поборотися»; між ними проводиться риста, партнери впираються один в одного долоньями і один повинен змусити іншого відступити на крок. Потім вправа повторюється.

7. Вправа «Моя відповідальність».

Учасники розбиваються на пари і по черзі розповідають про свою відповідальність за що-небудь. Можливо обговорення. Потім вони збираються в коло, і кожен розповідає, за що відповідальний його партнер по парі. Обговорення проводиться з питань: «Коли моя відповідальність обтяжує мене? Що дуже важливого, корисного та приємного для мене в моїй відповідальності?»

8. Прощання.

ДОДАТОК В

Дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації

П.В.Яньшина

Методика використовується для діагностики особливостей самооцінки, наявності компенсаторних механізмів. Є методом патопсихологічного експерименту. Методика проводиться індивідуально з кожним випробуваним. Для її проведення необхідні аркуш паперу і олівець або ручка. Інструкція задається у вільній формі. Зображується шкала (обов'язково відображаються крайні полюси і середина). Далі психолог звертається до випробуваного: *«Уявіть, що на цій шкалі знаходяться абсолютно всі люди, в тому числі і ми з вами, у верхній точці знаходиться самий здоровий (назва шкали) людина на світі, а в нижній самий хвора людина».*

Далі випробуваному необхідно зробити наступні позначки: риска - місце, «де ви зараз перебуваєте», коло - «де б ви мріяли перебувати» і галочка - «чого ви можете досягти, об'єктивно оцінюючи свої можливості». Після отриманих оцінок в бесіді у випробуваного з'ясовується суб'єктивне значення полюсів шкал. У даній модифікації використовуються наступні шкали: здоров'я, розум, характер, щастя, задоволеність собою, оптимізм.

Інтерпретація проводиться за такими параметрами:

1. Висота актуальної самооцінки. Для вимірювання висоти шкала поділяється на 6 рівних інтервалів, не включаючи позначку середини. Якщо більшість відміток знаходиться в межах першого інтервалу (вгору від середини), то вона вважається нормальною, другий інтервал відповідає підвищеній самооцінці, а третій, що включає в себе верхній поліс - надмірно високою. Аналогічні інтервали і вниз від середини. Перший інтервал - знижена самооцінка, другий - низька, а третій - надмірно низька. Варто відзначити, що

висота визначається тільки для рівномірної, стійкої самооцінки, якщо ж вона не рівномірна, то значення середньої не значне.

2. Стійкість актуальною самооцінки. Стійкість визначається тим, в межах скількох інтервалів знаходяться позначки актуальної самооцінки. Інтервали визначаються так само, як для визначення висоти самооцінки. Так, якщо позначки розташовуються в межах 1-1,5 інтервалів, прийнято говорити про стійку самооцінку, 1,5-2 – про нерівномірну, 2-3 - помітно нестійку, а якщо позначки коливаються в межах 3-4 і більше інтервалів, то це виражено нестійка самооцінка. Далі аналізується наявність компенсаторних механізмів:

3. Компенсація приватної проблеми. На тлі рівномірної нормальної актуальної самооцінки спостерігається «западання» за однією шкалою і «підйом» за іншою. Провал буде свідчити про наявність проблеми, а «пік», розташований у верхньому інтервалі, про компенсацію, що говорить про парціальну втрату критичності.

4. Механізм боротьби з депресією. Цей компенсаторний механізм проявляється паралельною ліній актуальної та ідеальної самооцінки. При цьому актуальна самооцінка знижена і кілька нестійка, ідеальна знижена і знаходиться під 2 інтервалом. Компенсаторне зниження ідеальної самооцінки сприяє підвищенню задоволеності собою.

5. Незадоволеність собою витісняється. Тут, так само як і в попередньому прикладі, для підвищення задоволеності собою, знижується рівень ідеальної самооцінки, але відмінність полягає в тому, що актуальна самооцінка підвищена. Тобто значення актуальної та ідеальної самооцінки розташовуються дуже близько і паралельно.

6. Інфляція мрії. Інфляція мрії характеризує співвідношення між оцінками ідеальної самооцінки і об'єктивної оцінки своїх можливостей (реальна самооцінка). В цьому випадку ідеальна самооцінка знижена до рівня реальної, тобто розташовується в другому інтервалі, але при цьому відмітка оцінки своїх можливостей знаходиться так само в цьому інтервалі. У цій ситуації «галочка»

розташовується всередині «кола». Прийнято вважати, що тут місце мрії займає «холодний» розрахунок, планування майбутнього.

7. Дезінтеграція усвідомленого і неусвідомленого рівнів самооцінки. Дезінтеграція проявляється у невідповідності прямих і непрямих оцінок випробуваного за параметрами оптимізм і задоволеність собою. Але дана невідповідність може бути наслідком нещирості випробуваного і низького рівня рефлексії.

8. Неадекватно завищена самооцінка з ознаками порушення критичності. Актуальна самооцінка доходить до верхнього інтервалу. Поєднується зі зниженням критичності.

ДОДАТОК Г

Дослідження рівня домагань по Ф. Хоппе в модифікації П.В.Яньшина

Патопсихологічна експериментальна методика для вивчення особливостей рівня домагань, процесів цілепокладання, рівня самооцінки. В ході експерименту моделюється життєва ситуація вибору складності цілячи в прямій залежності від цього розміру винагороди, в ситуації зовнішньої оцінки. Для проведення експерименту необхідні наступні матеріали: картки з цифрами від 1 до 12, які будуть символізувати рівень складності для випробуваного в ході дослідження; список завдань - 24, по 2 завдання на кожен рівень складності; папір, олівець або ручка; голосно цокаючий таймер.

Оскільки випробуваний не повинен знати справжню мету експерименту, то спочатку дається інструкція: «Я б хотіла дослідити ваші інтелектуальні процеси. Зокрема швидкість інтелектуальних реакцій, як показник широти кругозору». Далі дається основна інструкція: «Перед вами 12 карток. Кожна картка позначає рівень складності, від 1 до 12, де 1 найлегший, 12 - найскладніший. На кожному рівні складності є два завдання. Ви маєте право вибирати будь-який рівень складності. Ваша мета - набрати якомога більше балів, бали нараховуються за правильно виконане завдання і відповідають рівню складності. На кожне завдання відводиться певна кількість часу, якщо ви не встигаєте записати відповідь, завдання вважається не виконаним і бали не нараховуються». Після прочитання інструкції, щоб переконатися, що випробуваний її вірно зрозумів, психолог просить повторити інструкцію.